

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Катан Людмила Ігорівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнес-технологій ІТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгеніївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелєєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції. Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПП від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Засновники:

Дніпровський державний
аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Телефон: (044) 223-26-28, (044) 537-14-33
Телефон/факс: (044) 458-10-73
www.agrosvit.info
E-mail: economy_2008@ukr.net

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 4 лютий 2020 р.

У НОМЕРІ:

Судомир С. М.

Методологія формування результативного портфеля стратегій розвитку сільськогосподарських підприємств на синергетичних засадах 3

Лазарева О. В.

Формування концепції екоменеджменту в практиці управління земельними ресурсами 9

Мартинюк О. А.

Формування сучасної моделі бюджетного менеджменту 15

Збарський В. К., Грибова Д. В.

Методологічні основи дослідження функціонування туристичної галузі 21

Голян В. А., Заставний Ю. Б.

Фінансово-економічна підтримка сільського господарства: специфіка органічних виробництв 27

Карпук А. І., Марчук Ю. М., Несторук Ю. Ю.

Фінансово-економічне регулювання нарощення потенціалу біорізноманіття лісів: перспективи імплементації передового іноземного досвіду 35

Стуглик Джоанна, Семцов В. М., Мороз Є. О., Цуркан С. Ф.

Моделювання взаємозв'язку ринкових трансформацій та динаміки соціально-економічних показників в Україні: регіональний аспект 44

Євтушенко О. В., Гапоненко Г. І., Шамаха І. М.

Аналіз франчайзингової діяльності на туристичному ринку України 52

Самайчук С. І.

Формування та використання трудового потенціалу сільських територій 58

Пелех О. Б.

Структурні дисбаланси ВВП з погляду оплати праці та їх наслідки 65

Ляховська О. В.

Основні тенденції зовнішньої торгівлі України м'ясом та м'ясними продуктами 70

Спринчук Н. А.

Алгоритм визначення оптимальних об'ємів товарного виробництва для фермерського господарства 76

Заплатинський М. В.

Проблеми фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств в Україні 83

Головчук Ю. О., Середницька А. П.

Виставково-ярмаркові заходи як складові формування партнерських відносин 91

Маркевич А. С., Подолянчук О. А.

Понятійний апарат терміну "органічна продукція" та напрями її обліку 99

Масляєва О. О., Ганзюр І. О.

Формування організаційно-економічних відносин в агропромислових підприємствах 105

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»). Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ: Index Copernicus (IC); SIS; Google Scholar.

Рекомендовано до друку

Вченою радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 27.02.2020 р.

Підписано до друку 27.02.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 13,5. Наклад — 1000 прим. Папір крейдований, друк офсетний. Замовлення № 2702/2

© АгроСвіт, 2020

CONTENTS:

Sudomyr S. METHODOLOGY FOR FORMING EFFECTIVE PORTFOLIO OF AGRICULTURAL ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGIES ON SYNERGISTIC BASIS	3
Lazarieva O. FORMING OF ECOMENEGEMENT CONCEPTION IS IN PRACTICE OF MAHAGEMENT THE LANDED RESOURCES	9
Martyniuk O. FORMATION OF A MODERN MODEL OF BUDGET MANAGEMENT	15
Zbarsky V., Gribova D. THE METHODOLOGICAL BASIS OF THE STUDY OF THE FUNCTIONING OF THE TOURIST INDUSTRY	21
Golyan V., Zastavnyy Y. FINANCIAL AND ECONOMIC SUPPORT FOR AGRICULTURE: SPECIFICS OF ORGANIC PRODUCTION	27
Karpuk A., Marchuk Yu., Nestoriak Iu. FINANCIAL AND ECONOMIC REGULATION OF FOREST BIODIVERSITY CAPACITY BUILDING: PROSPECTS FOR IMPLEMENTING BEST FOREIGN PRACTICES	35
Stuglik Joanna, Semtsov V., Moroz Y., Tsurkan S. MODELING THE RELATIONSHIP OF MARKET TRANSFORMATIONS AND THE DYNAMICS OF SOCIO-ECONOMIC INDICATORS IN UKRAINE: A REGIONAL ASPECT	44
Yevtushenko O., Haponenko H., Shamara I. ANALYSIS OF FRANCHISING ACTIVITIES IN THE TOURIST MARKET OF UKRAINE	52
Samaichuk S. FORMATION AND USE OF LABOR POTENTIAL OF RURAL AREAS	58
Pelekh O. MODEL OF STRUCTURAL POLICY OF UKRAINE AND STRUCTURAL-TEMPOLOGICAL ANALYSIS	65
Liahovska O. MAIN TRENDS OF FOREIGN TRADE IN UKRAINE BY MEAT AND MEAT PRODUCTS	70
Sprynchuk N. AN ALGORITHM FOR DETERMINING THE OPTIMAL VOLUME OF COMMODITY FEED PRODUCTION FOR A FARM	76
Zaplatynskiy M. PROBLEMS OF FINANCIAL SUPPORT OF INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTERPRISES IN UKRAINE	83
Holovchuk Y., Serednytska L. EXHIBITION AND FAIRY ACTIVITY AS COMPONENTS OF PARTNERSHIP FORMATION	91
Markevych L., Podolyanchuk O. THE CONCEPT OF "ORGANIC PRODUCTS" NOTION AND DIRECTIONS OF IT'S ACCOUNTING	99
Masliaieva O., Hunzur I. FORMATION OF ORGANIZATIONAL-ECONOMIC RELATIONS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES	105

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
  - Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
  - Назва статті (реєстр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.
  - Анотація мовою статті та англійською мовою.
  - Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
  - Текст статті.
- У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел.
- Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.
- Обсяг рукопису — 25—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
  - Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням.doc або.rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі.doc або.rtf.
  - Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
  - Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

УДК 330.3

С. М. Судомир,
 д. е. н., доцент, професор кафедри економіки підприємства,
 ВП НУБіП України "Бережанський агротехнічний інститут", м. Бережани
 ORCID ID: 0000-0002-2574-1724

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.3

МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОГО ПОРТФЕЛЯ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА СИНЕРГЕТИЧНИХ ЗАСАДАХ

S. Sudomyr,
 Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of Enterprise Economics Department Separated unit
 of the National University of Bioresources and Natural Resources of Ukraine "Berezhany Agricultural Institute", Berezhany

METHODOLOGY FOR FORMING EFFECTIVE PORTFOLIO OF AGRICULTURAL ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGIES ON SYNERGISTIC BASIS

У процесі дослідження використано сучасні філософські, загальнонаукові та спеціальні методи досліджень, а саме: загальнотеоретичного спрямування; монографічний метод (аналіз еволюції наукових здобутків українських й іноземних учених щодо формування портфеля стратегій розвитку підприємств з урахуванням вимог синергетичної методології) системний підхід (визначення реального рівня збалансованості (адекватності)); метод кластерного аналізу (виділення територіально виробничих кластерів); діалектичний та абстрактно-логічний (для узагальнення та формування висновків).

У процесі дослідження: розроблено схему побудови результативного портфеля стратегій стратегічного розвитку підприємств; запропоновано загальний алгоритм дослідження розвитку ринку економічних ресурсів АПК; встановлено взаємозв'язок принципів формування результативної системи управління стратегічним розвитком підприємств та загальної цільової спрямованості організації та менеджменту; розроблено алгоритм формування системи управління стратегічним розвитком підприємств.

Елементи наукової новизни. Удосконалено наукові засади формування портфеля стратегій розвитку підприємств з урахуванням вимог синергетичної методології, принципи управління їх стратегічним розвитком, складові управління як системної цілісності, що дасть змогу встановити раціональний баланс їх пріоритетів на різних ієрархічних рівнях управління.

Практична цінність полягає у тому, що розроблена системна методологія формування результативного портфеля стратегій розвитку сільськогосподарських підприємств на синергетичних засадах дозволить встановити раціональний баланс їх пріоритетів на різних ієрархічних рівнях управління та задіяти комплексний підхід у процесі обґрунтування пріоритетних і перспективних напрямів розвитку.

To justify the scientific principles of forming a portfolio of development strategies of enterprises taking into account the synergetic methodology.

In the process of research modern philosophical, general scientific and special methods of researches are used, namely: general theoretical direction; The Monographic method (analysis of the evolution of scientific achievements of Ukrainian and foreign scientists on the formation of portfolio of enterprise development strategies taking into account the synergetic methodology) The systematic approach (determination of the real level of balance (adequacy)); Cluster analysis Method (allocation of territorial production clusters); Dialectical and abstract logic (for generalization and formation of conclusions).

During the research: the scheme of building a successful portfolio of strategies for strategic development of enterprises was developed; Proposed general algorithm of research of the market economic resources of AIC; The relationship between the principles of the effective management control system strategic development of enterprises and the overall targeted target organization and management is established; The algorithm of forming the management system for strategic development of enterprises is developed.

Elements of scientific novelty. The scientific principles of forming a portfolio of enterprise development strategies are improved taking into account the synergetic methodology, the principles of management of their strategic development, components of management as systemic integrity, which will enable to establish Rational balance of their priorities at various hierarchical levels of management.

The practical value. It lies in the fact that the developed system methodology of the effective portfolio of agricultural enterprise development strategies on synergetic principles will allow to establish rational balance of their priorities on different Hierarchical levels of management and to employ a comprehensive approach in the process of justification of priority and prospective development directions.

Ключові слова: синергізм, портфель стратегій, розвиток, управління, підприємство.
Key words: synergism, portfolio of strategies, development, management, enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних умовах здійснення трансформаційних внутрішньосистемних та глобалізаційних процесів однією із важливих проблем є обґрунтування напрямів розвитку сільськогосподарських підприємств, визначення пріоритетів в їх стратегічній діяльності та стратегічних зон господарювання. Це потребує розробки нової парадигми стратегічного розвитку соціально-економічних систем, розроблених на новій системно-стратегічній синергетичного спрямування методології.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розвиток та розробку теоретичних та прикладних основ формування стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств здійснили такі вітчизняні вчені: Гудзинський О.Д., Гудзинська Ю.С., Гуренко Т.О., Єрмаков О.Ю., Судомир М.Р., Школьнік О.О. та ін. Однак, враховуючи динамічність ринкового середовища та постійну зміну чинників, що впливають на його стан, невирішеним залишається широке коло питань щодо теоретико-методичних засад формування портфеля стратегій розвитку підприємств з урахуванням вимог синергетичної методології. Саме тому дослідження в межах даної тематики є досить актуальними.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розробку теоретичних підходів до формування стратегії було започатковано ще на початку ХХ ст. шляхом впровадження та розвитку концепції стратегії як мистецтва управління економічними ресурсами. Спочатку актив-

не дослідження основ формування стратегії мало виключно прикладне підґрунтя. Так, першим науковим формулюванням стратегії, впровадження якої на підприємстві дозволяло отримати відчутний економічний результат, було здійснено спеціалістами Бостонської консалтингової групи (BCG), які визначили: "...зростання обсягу виробництва веде до відчутного зниження рівня витрат на одиницю продукції. В середньому подвоєння виробництва давало можливість скорочувати питомі витрати на 20%. Отже, завоювання більшої частки ринку було надзвичайно вигідним виробнику, який отримував значну перевагу над конкурентами — нижчий рівень витрат і вищий рівень рентабельності..." [3].

Успішне функціонування сучасного підприємства знаходиться під впливом зовнішнього середовища та в умовах загострення конкурентної боротьби, тому стратегічна орієнтація його діяльності є одним з вирішальних факторів його виживання та розвитку. Стратегічне управління дозволяє адекватним чином відреагувати на фактори невизначеності та ризику, властиві зовнішньому середовищу. Тому підвищення конкурентоспроможності сучасного підприємства залежить від чітко сформованої та правильно обраної стратегії розвитку.

Логіку побудови результативного портфеля стратегій стратегічного розвитку підприємств рекомендуємо здійснювати в такій послідовності:

1. Досліджується та оцінюється зовнішнє та внутрішнє середовище.

Зовнішнє за наступними напрямками дослідження: пріоритетності стратегічного розвитку аграрного сектора експортної орієнтації; нормативно-стандартних і правових вимог реалізації експортної продукції; базових регіонів виробництва та реалізації експортної продукції; стану розвитку конкурентного сере-

Рис. 1. Загальний алгоритм дослідження розвитку ринку економічних ресурсів АПК

Джерело: авторська розробка.

довища у відповідних сегментах ринку країн імпортерів.

Внутрішнє середовище — в контексті внутрішнього державного спрямування (регіон) за напрямками дослідження: централізованого інвестиційного забезпечення експортних галузей аграрного сектора економіки; регіонального рівня платоспроможності населення як суб'єкта попиту; рівня регіональної конкурентоспроможності на ринках продукції в стратегічних зонах господарювання. В контексті внутрішньо системних соціально-економічних систем за: рівнем сформованості потенційних можливостей сільськогосподарських підприємств з врахуванням цільових установок; типів поведінки підприємств; типів управлінсь-

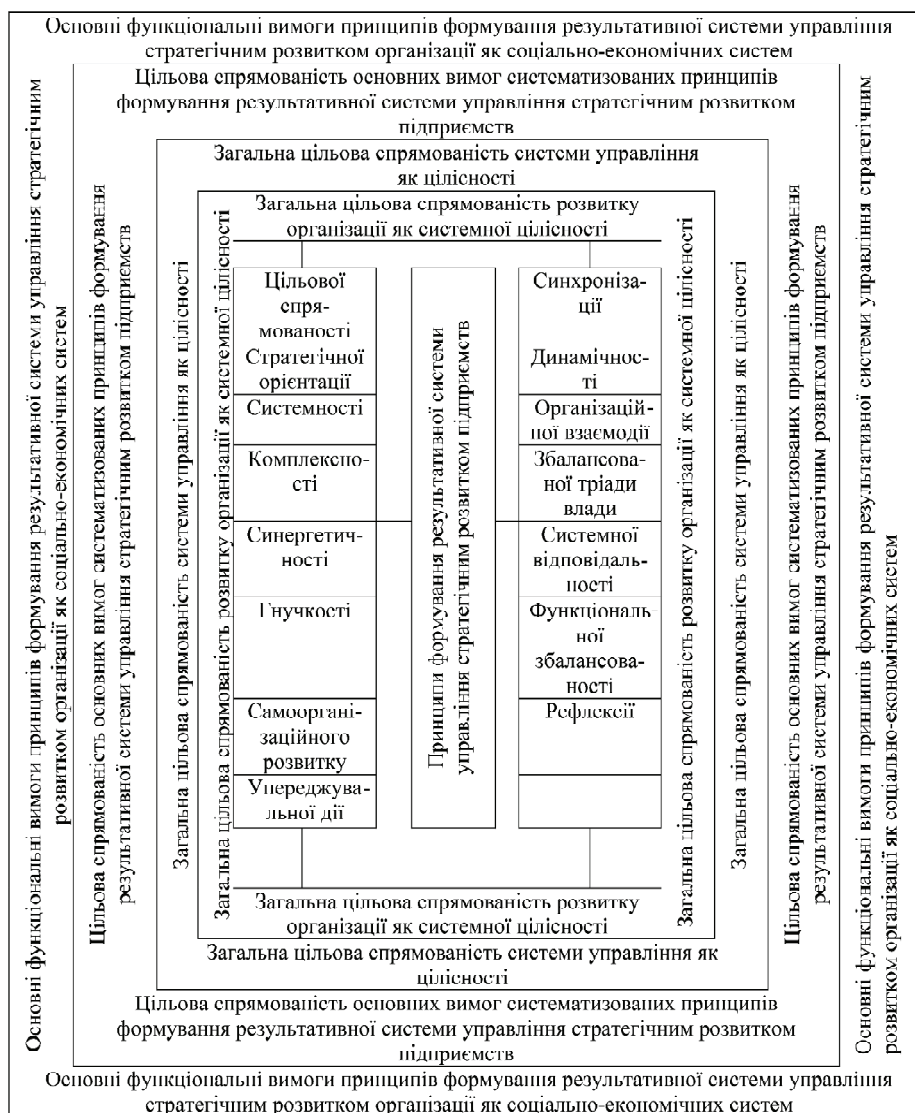
кого профілю; рівня збалансованості за якісними параметрами; складовими визначення управлінського профілю.

2. Визначається тип поведінки соціально-економічних систем з врахуванням стану економічного розвитку підприємств за низьким, середнім та високим рівнем.

3. Вибирається тип поведінки підприємств з різним рівнем їх економічного розвитку для першої, другої та третьої груп.

4. Вибирається тип управлінського профілю підприємств з різним рівнем їх економічного розвитку для першої, другої та третьої груп.

5. Вибирається загальна (головна) стратегія розвитку підприємств з різним рівнем їх еко-

Рис. 2. Взаємозв'язок принципів формування результативної системи управління стратегічним розвитком підприємств та загальної цільової спрямованості організації та менеджменту

Джерело: [4].

номічного розвитку для першої, другої та третьої груп.

6. Вибирається портфель функціонально-забезпечуючих стратегій підприємств з різним рівнем їх економічного розвитку для першої, другої та третьої груп.

7. Вибирається тип організаційного розвитку підприємств або організаційно-економічного механізму з різним рівнем їх економічного розвитку для першої, другої та третьої груп.

Поглиблення напрямів дослідження зовнішнього ринкового середовища пропонуємо здійснювати згідно загального алгоритму дослідження розвитку ринку економічних ресурсів АПК (рис. 1).

У розрізі запропонованих методологічних підходів вважаємо за доцільне виділення клас-

терів за класифікаційними ознаками, що дозволить розробити єдині наукові засади формування результативної системи управління стратегічним розвитком соціально-економічних структурних утворень для першої, другої і третьої груп господарств, як окремих кластерних цілісностей.

Формування такої системи управління рекомендуємо здійснювати на вимогах відповідних принципів. Водночас акцент зроблено на органічну взаємодію основних вимог запропонованих принципів їх цільової спрямованості з загальною цільовою спрямованістю розвитку підприємств та головної цільової спрямованості системи менеджменту.

Такий взаємозв'язок представлено на рисунку 2.

Таблиця 1. Змістовне наповнення етапних складових алгоритму формування системи управління стратегічним розвитком підприємств (фрагмент)

Показники	Сільськогосподарські підприємства (як соціально-економічні системи) за рівнем їх економічного розвитку		
	Перша група з низьким рівнем розвитку	Друга група з середнім рівнем розвитку	Третя група з високим рівнем розвитку
Тип поведінки соціально-економічних систем	Розвиток зорієнтований на забезпечення простого відтворення. Розвиток зорієнтований на досягнення цілей стабілізаційного спрямування. Розвиток з орієнтацією на збереження конкурентного статусу і долі в певних сегментах ринку стратегічних зон господарювання	Розвиток зорієнтований на розширене відтворення. Розвиток зорієнтований на забезпечення динамічної сталості в зміні параметрів функціонування об'єкта в його часовому і просторовому вимірі. Розвиток з частковим використанням конкуренто-інноваційних підходів щодо перспективної діяльності соціально-економічних систем	Розвиток чітко визначеної стратегічної орієнтації інноваційного спрямування з розширеною системою географічних сегментів ринку лідерського спрямування. Розвиток соціально-економічної системи активізаційного спрямування в напрямі експортної орієнтації
Тип управлінського профілю	Управління ситуаціями (подіями). Управління на основі раціонального функціоналізму, попереднього досвіду. Перехід на управління довгострокового передбачення та обмеженого функціоналізму	Управління на основі часткового децентралізованого підходу. Управління на основі розвитку горизонтальних зв'язків. Перехід на програмно-цільову систему управління	Управління на основі методології стратегічного підходу. Асоціативне управління стратегічним розвитком соціально-економічних систем. Управління на основі розвитку самоорганізаційних соціально-економічних систем
Вибір загальної (головної) стратегії розвитку соціально-економічних систем	Збереження статус-кво в відповідних сегментах ринку стратегічних зон господарювання підприємства	Підвищення долі ринку в обраних сегментах попиту і пропозицій продукту шляхом використання стратегій якості і частково цінкових уступок на основі інноваційної складової.	Розширення географічних сегментів ринку в міжрегіональних стратегічних зонах господарювання, а також при взаємодії із суб'єктами на світових продовольчих ринках, поклавши в основу стратегічну інноваційність, якісно-цінову орієнтацію
Вибір портфеля функціонально-забезпечуючих стратегій	Стратегія виживання. Стратегія скорочення витрат. Стратегія збереження позицій на ринку: в обраних сегментах продуктових ринків стратегічних зон господарювання. Стратегія структурно-виробничих перетворень	Стратегія удосконалення виробництва: структури, технологій. Стратегія слідування за конкурентами. Стратегія вибіркових змін в діяльності підприємств. Стратегія зростання іміджу та ділової репутації соціально-економічних систем	Стратегія якості товару. Стратегія інноваційно-інвестиційного зростання. Стратегія цінкових уступок. Стратегія динамічних системних змін в діяльності підприємств. Стратегія задоволення лідерських позицій. Стратегія конкурентної активності в обраних стратегічних зонах господарювання
Вибір типу розвитку підприємств	Організаційний розвиток в системі: організації виробництва, організації процесів, організації реалізації функцій, організації управлінської діяльності	Організаційний розвиток в контексті: удосконалення виробничих процесів, впровадження нових технологій, проведення змін, формування конкурентних переваг, сприйняття організаційного клімату конкурентів відповідних стратегічних зон господарювання	Організаційний розвиток як системна цілісність: цінностей, організаційної культури, культури соціально-економічних систем, організаційної поведінки, організаційної взаємодії, організаційного потенціалу

Джерело: авторська розробка.

Семантична змістовність основних етапів формування портфеля стратегій згідно розробленого алгоритму представлена в таблиці 1.

У систематизованому вигляді нами представлено основні методологічні вимоги формування портфеля стратегій в системі результативного управління підприємством.

Варіант системно-комплексного підходу до формування портфеля стратегій в управлінні розвитком підприємств представлено в розрізі блоків основних методологічних вимог.

1-й блок (зовнішнього спрямування):

— регіональний рівень платоспроможності населення як суб'єкта попиту;

— рівень регіональної конкурентоспроможності на ринках продукції в стратегічних зонах господарювання;

— розвиток аграрного сектора економіки експортної орієнтації;

— нормативно-стандартна якісного і правового спрямування вимога щодо експортної продукції;

— об'єкти інвестиційного забезпечення розвитку експортно-орієнтованих галузей;

— базові регіони експортної орієнтації;

— рівень розвитку потенціалу попиту в країнах імпорту експортної продукції аграрного сектору;

— рівень розвитку конкурентного середовища в країнах імпортерів продукції та стратегічних зонах господарювання аграрного сектору України.

2-й блок (внутрішнього спрямування):

— рівень конкурентоспроможного потенціалу підприємств у відповідних сегментах ринку та стратегічних зонах господарювання;

— рівень сформованості потенційних можливостей сільськогосподарських підприємств з урахуванням визначених цінкових уступок, сформованого портфеля стратегій;

— обґрунтований тип поведінки підприємства, тип управлінського профілю;

— рівень збалансованості за якісними параметрами складових визначеного типу управлінського профілю;

— рівень сформованості та розвитку організаційного потенціалу, потенціалу організаційного розвитку;

— рівень сформованості системи управління як цілісності в контексті визначених цілей та обраних стратегій розвитку підприємств;

— методологічний інструментарій дослідження, моніторингу, діагностики, обґрунтування управлінських рішень;

— методологічний інструментарій оцінки результативності системи управління стратегічним розвитком підприємств;

— формування результативної системи стратегічного управління розвитком підприємств [2].

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження розроблено нову парадигму стратегічного розвитку підприємств на системно-стратегічній синергетичного спрямування методології, а саме, враховуючи те, що підвищення конкурентоспроможності сучасного підприємства залежить від чітко сформованої та правильно обраної стратегії розвитку підприємства нами: розроблено логічну побудову результативного портфеля стратегій стратегічного розвитку підприємств, запропонований загальний алгоритм дослідження розвитку ринку економічних ресурсів АПК; встановлено взаємозв'язок принципів формування результативної системи управління стратегічним розвитком підприємств та загальної цільової спрямованості організації та менеджменту; розроблений алгоритм формування системи управління стратегічним розвитком підприємств

Література:

1. Гудзинський О.Д., Судомир С.М., Гуренко Т.О. Теоретико-методологічні засади результативного управління розвитком підприємств: [монографія]. К.: ЦП "Компринт", 2017. 411 с.

2. Єрмаков О.Ю., Судомир М.Р. Організаційно-економічний механізм зростання конку-

рентостійкості сільськогосподарських підприємств: [монографія]. К.: ЦП "Компринт", 2019. 180 с.

3. Строкович Г.В. Стратегія підприємства. Х.: Вид-во НУА, 2011. 180 с.

4. Судомир С.М. Формування системи управління розвитком сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія: [монографія]. К.: ЦП "Компринт", 2015. 483 с.

5. Школьній О.О. Організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств: [монографія]. Умань: УДАУ, 2007. 308 с.

6. Hudzyskyi O. Sudomyr S. Hudzyska Yu. and Zhukovskyi, M. (2019), "Intellectual and creative management potential of business social and economic systems", International Journal of Recent Technology and Engineering. vol. 8, issue 3. P. 150—154.

References:

1. Hudzyskyi, O. D. Sudomyr, S. M. and Gurenko, T. O. (2017), *Teoretyko-metodolohichni zasady rezul'tatyvnoho upravlinnia rozvytkom pidpriemstv* [Theoretical and methodological foundations of effective management of enterprise Development], CB "Komprint", Kyiv, Ukraine.

2. Yermakov, O. Yu. and Sudomyr, M. R. (2019), *Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm zrostannia konkurentostijkosti sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv* [Organizational and economic mechanism of growth of competitive resistance of agricultural enterprises], CB "Komprint", Kyiv, Ukraine.

3. Strokovich, H. V. (2011), *Stratehiia pidpriemstva* [Strategy of the company], Vyd-vo NUA, Kharkiv, Ukraine.

4. Sudomyr, S. M. (2015), *Formuvannia systemy upravlinnia rozvytkom sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv: teoriia, metodolohiia* [Formation of agricultural enterprise development management system: theory, methodology], CB "Komprint", Kyiv, Ukraine.

5. Shkol'nyj, O. O. (2007), *Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm upravlinnia konkurentospromozhnistiu ahrarnykh pidpriemstv* [Organizational-economic mechanism of competitiveness management of agrarian Enterprises], UDA, Uman, Ukraine.

6. Hudzyskyi, O. Sudomyr, S. Hudzyska Yu. and Zhukovskyi, M. (2019), "Intellectual and creative management potential of business social and economic systems", International Journal of Recent Technology and Engineering. vol. 8, no. 3C, pp. 150—154.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2020 р.

УДК 332.33:502.13-047.8

О. В. Лазарева,
 д. е. н., доцент, доцент кафедри управління земельними ресурсами,
 Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна
 ORCID ID: 0000-0002-1050-7118

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.9

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЕКОМЕНЕДЖМЕНТУ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ

O. Lazarieva,
 Doctor of Economic Sciences, associate professor of management the landed
 resources department, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

**FORMING OF ECOMENEGEMENT CONCEPTION IS IN PRACTICE OF MANAGEMENT THE
 LANDED RESOURCES**

Викладено думку, що екологічний менеджмент є результативною діяльністю економічних суб'єктів, спрямованих на досягнення їхніх власних екологічних цілей на основі принципів екологічної ефективності.

Представлені основні задачі екологічного менеджменту, як-от: бізнес-планування екологічної діяльності суб'єктів господарювання на землі, обґрунтування політики екологізації діяльності, еколого-економічна гармонізація виробництва.

З'ясовано, що концепція екоменеджменту в практиці управління земельними ресурсами має будуватись за таким алгоритмом: проведення тактичного аналізу складових земельно-ресурсного потенціалу підприємства, розробка екологічної програми, визначення цілей екоменеджменту, впровадження окремих аспектів екологізації діяльності, розробка методів екоменеджменту, порівняльна оцінка відхилень фактичного стану об'єкта екологічного менеджменту від його ідеального стану.

Визначено, що екологічний підхід у практиці управління земельними ресурсами передбачає розробку теоретико-методологічної та методичної бази екологізації; узгодженість локальних реформ з процесом екологізації в країні; активізацію інноваційної діяльності та підвищення інвестиційної активності в екологізації господарської діяльності.

Analyzed labours of scientists that studied development of theory of ecological management in practice of management the landed resources. It s found out, when ecomanagement conception arose up.

As idea is expounded, that an ecological management is effective activity of the economic subjects sent to the achievement of their own ecological aims on the basis of principles of ecological efficiency.

Certainly, that in practice of management the landed resources expedient is forming of such conception of ecological management, that would assist the achievement of ecological of subjects of manage on the land by the decision of corresponding tasks that answer the aims of ecological politics, such as creation of preconditions or ecology and economical efficiency of the use of croplands, ecology and economical ground of system of crop rotations and ecological balanced of land-tenure.

Presented basic tasks of ecological management, such as business-planning of ecological activity of subjects of management the landed resources, ground of politics of ecologization of activity, ecology and economical harmonization of production.

It is found out, that ecological management aspects it is expedient to classify on such as informative, political and legal, ecology and economical, innovative.

It is found out, that ecological management conception in practice of management the landed resources must be built after such algorithm: realization of tactical analyze is of constituents of land recourses potential of enterprise, development of ecological program, determination of aim of ecological management, introductive of separate aspects of ecological of activity, development of ecological management methods, comparative estimation of rejections of the actual state of objects of ecological management from his ideal state.

Certainly, that ecological approach in practice of management the landed recourses envisages development of theoretical and methodological and methodical base of ecologization; coordination of local reforms is with the process of ecologization in a country; activation of innovative activity and increase of investment activity in the ecologization of economic activity.

Ключові слова: землекористування, екологічний менеджмент, управління земельними ресурсами, бізнес-планування, екологізація діяльності, екологічна програма, аспекти екологізації, методи екоменеджменту, концепція екоменеджменту.

Key words: land-tenure, ecological management, management the landed resources, business-planning, ecologization of activity, ecological program, aspects of ecologization, ecological management methods, ecological management conception, the landed resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Концепція екоменеджменту відносно нова в системі управління земельними ресурсами. В умовах розвитку людства є очевидним вплив екологічних умов на розвиток довкілля. До того ж погіршення екологічної ситуації вимагає сьогодні надання пріоритетів у бік розвитку екологічних питань відносно економічних. Саме це викликає необхідність розробки та впровадження такої концепції, яка б сприяла екологізації стилю життя, зумовлювала б пошук ефективних напрямків проведення екологічної політики та передбачала б опрацювання парадигми екологізації за основі формування концепції екоменеджменту в господарській діяльності суб'єктів господарювання на землі.

Враховуючи особливості способу ведення виробництва та всезростаючу інтенсивність життя, без перебільшення можна стверджувати, що зростає необхідність запровадження кардинальних зрушень в практиці управління земельними ресурсами. Тому необхідним є опрацюванням такої парадигми екологізації, яка б дозволила екологічно збалансовано вести виробництво та сприяла б врахуванню екологічних пріоритетів на основі концепції екоменеджменту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвиток теорії екоменеджменту досліджували такі вчені: Є. Мішенін, І. Ярова, Н. Пахомова, А. Тендюк, О. Шкуратов, М. Кочерга, Я. Чекавська, В. Акуленко та ін. Зокрема, Є. Мішеніном та І. Яровою проаналізовано науково-методичні підходи щодо впровадження та функціонування екологічного лісгосподарського

менеджменту на основі застосування загальної методології екоменеджменту [1]. О. Олефіренко [2] вивчила вплив факторів, які сприятимуть ефективному впровадженню екологічного менеджменту. А. Тендюк [3] проаналізувала рівні та механізми екологічного менеджменту, систематизувала його основні напрями. О. Шкуратов [4] вивчав місце і роль екологічного менеджменту в системі стратегічного управління сільськогосподарських підприємств. М. Кочерга [5] обґрунтував методіку еколого-економічної оцінки ефективності екологічного менеджменту. В. Акуленко [6] досліджував питання екологічного менеджменту в контексті забезпечення екологічної безпеки підприємства. Водночас питання щодо формування концепції екоменеджменту безпосередньо в системі управління земельними ресурсами залишаються малодослідженими. Актуальність цього і зумовила вибір теми дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є формування теоретичних засад концепції екологічного менеджменту в практиці суб'єктів господарювання на землі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В основі розробки системи екологічного менеджменту лежить розроблений у 1992 році Британським інститутом стандартизації стандарт у галузі систем екологічного менеджменту BS 7750 (Specification for Environmental Management System) [7]. Цей стандарт передбачає, що впровадження системи екологічного менеджменту буде сприяти поліпшенню еко-

логічних характеристик діяльності господарюючих суб'єктів шляхом розробки та реалізації екологічних програм, періодичної об'єктивної оцінки всіх параметрів їх діяльності та шляхом надання населенню об'єктивної екологічної інформації про ведення діяльності.

На рівні держави екологічний менеджмент становить сукупність організаційно-правових форм, за допомогою яких держава має можливість управляти, регулювати і контролювати стан екологічної безпеки [8].

Слід зазначити, що основною причиною, яка уповільнює поширення підходів системи екологічного менеджменту в Україні є низький рівень загального менеджменту на підприємствах. Адже система екологічного менеджменту тісно пов'язана із системою менеджменту агропідприємств загалом та має бути його складовою частиною.

Впровадження екоменеджменту має здійснюватися з усвідомленням важливості такої системи для господарюючих суб'єктів у системі управління земельними ресурсами та з розвитком системи менеджменту загалом.

Екологічний менеджмент — результативна діяльність економічних суб'єктів, спрямованих на досягнення їхніх власних екологічних цілей на основі принципів екологічної ефективності. Враховуючи, що в основі екологічного менеджменту має бути екологічно безпечне управління виробництвом, за допомогою якого можна досягти оптимальне співвідношення між екологічними та економічними показниками, в системі екологічного менеджменту головним завданням має стати забезпечення збалансованого розвитку територій, яке сприятиме економічно ефективному та екологічно безпечному природокористуванню. Відтак основними задачами екологічного менеджменту є бізнес-планування екологічної діяльності суб'єктів господарювання на землі, обґрунтування політики екологізації діяльності, еколого-економічна гармонізація виробництва для забезпечення сталого екологічно збалансованого землекористування в умовах ринку.

У практиці управління земельними ресурсами доцільним є формування такої концепції екоменеджменту, яка б сприяла досягненню екологізації суб'єктів господарювання на землі шляхом вирішення відповідних завдань, що відповідають цілям екологічної політики, таких як створення передумов еколого-економічної ефективності використання орних земель, еколого-економічне обґрунтування системи сівозмін та екологічна збалансованість землекористування.

Крім того, потребує необхідності проведення тактичного аналізу складових земельно-ресурсного потенціалу підприємства, що передбачає аналіз впливу оточуючого середовища на розвиток господарюючих суб'єктів, аналіз тактичних управлінських рішень та аналіз безпосередньо ефективності реалізації тактичних рішень.

Після проведення аналізу необхідною є розробка екологічної програми, що деталізує шляхи вирішення поставлених завдань на основі задоволення соціально-економічних потреб при мінімальних на це витратах у рамках відповідних категорій земель за цільовим призначенням.

Екологічна програма має сприяти дотриманню умов сталого землекористування, захисту прав землевласників та землекористувачів, створенню умов щодо залучення інвестицій у землекористування, підвищенню життєвого добробуту населення та ефективному використанню наявного виробничого потенціалу.

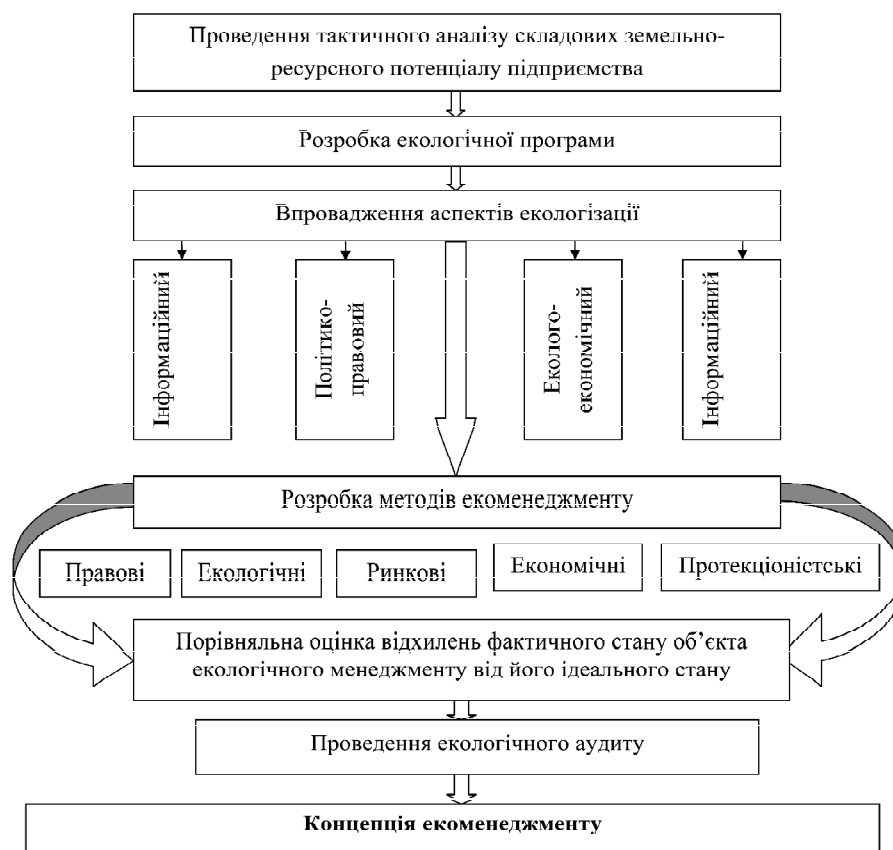
У процесі ведення діяльності на землі необхідним є дотримання таких, на нашу думку, цілей екоменеджменту, як збільшення виробництва продукції та цій основі ефективного використання наявного виробничого потенціалу; виробництво екологічно чистих продуктів харчування, що передбачає розвиток системи природо- та землеохоронних заходів; забезпечення бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті на основі визначення оптимальної системи сівозмін та збільшення прибутку за рахунок мінімізації витрат на основі використання ресурсощадних технологій.

З метою забезпечення злагодженої еколого-економічної діяльності на землі є необхідність впровадження окремих аспектів екологізації діяльності. Вважаємо, що зазначені аспекти доцільно класифікувати за такими прикметниковими ознаками:

- інформаційна, що передбачає створення єдиної інформаційної бази, запровадження сучасних інформаційних технологій, інформаційна підтримка засад екологізації землекористування;

- політико-правова, спрямована на забезпечення в дію програм розвитку земельних відносин та створення надійної та ефективної системи розробки нормативно-правових актів у сфері екологізації землекористування;

- еколого-економічна, що передбачає врахування ґрунтово-кліматичних особливостей, оптимізацію структури посівних площ, надійне фінансове забезпечення та належний рівень організації підприємництва;

Рис. 1. Алгоритм впровадження концепції екоменеджменту в практику управління земельними ресурсами

Джерело: сформовано автором.

— інноваційна, яка б сприяла врахуванню внутрішньогалузевих та міжгалузевих відносин, враховувала б земельно-ресурсну динаміку розселення та особливості розвитку продуктивних сил на землі, передбачала бюджетну підтримку сільгоспвиробників та дотримання умов пріоритетності збереження довкілля та відтворення родючості ґрунтів, забезпечення збалансованості економічно доцільного та екологічно безпечного рівня віддачі земельних ресурсів, удосконалення регіонального підходу на основі врахування регіональних відмінностей певних територій використання земель з урахуванням конкретних місцевих умов, які властиві певній території чи регіону.

Задля впровадження дієвої системи екоменеджменту потребує необхідності розробка відповідних методів, таких як правові, що передбачають дотримання законодавчої та нормативної бази, дотримання наказів, розпоряджень, вказівок та інструкцій; екологічні, які спрямовані на забезпечення охорони довкілля та передбачають проведення екологічного аудиту і несення відповідальності за порушення екологічних нормативів; ринкові, що спрямовані на врахування попиту і пропозиції на

ринку, передбачення контрактів на закупівлю продукції, забезпечення контролю над монопольними ринками; економічні, що передбачають ефективну дію бюджетно-податкової, грошово-кредитної та витратно-цінової політики; соціальні, які спрямовані на дотримання умов сприяння зайнятості населення та забезпечення його соціального захисту; протекціоністські, що передбачають впровадження державних дотацій, фінансування науково-дослідних робіт та дотримання квот і ліцензій.

Завершальним етапом формування концепції екоменеджменту в практиці суб'єктів господарювання на землі є порівняльна оцінка відхилень фактичного стану об'єкта екологічного менеджменту від його ідеального стану на основі порівняння екологічних аспектів, що передбачають функціонування об'єкта щодо вимог екологічного законодавства та вирішення екологічних завдань, а також проведення екологічного аудиту з метою перевірки того, як вирішуються поставлені землекористувачем завдання та чи призводить функціонування системи екологічного менеджменту до покращення екологічних показників діяльності.

Проаналізований вище алгоритм впровадження концепції екоменеджменту в практику управління земельними ресурсами зображено на рисунку 1.

Треба зауважити, що ідеальний стан, до якого прагне суб'єкт екологічного менеджменту, має передбачати пошук ефективних напрямів проведення екологічної політики та опрацювання парадигми екологізації, основні положення якої представлено так: розробка теоретико-методологічної та методичної бази екологізації; узгодженість локальних реформ з процесом екологізації в країні; активізація інноваційної діяльності та підвищення інвестиційної активності в екологізації господарської діяльності.

Екологічний підхід є необхідною передумовою розвитку землекористування країни, оскільки він формуватиме екологічну свідомість землевласників та землекористувачів, стимулюватиме розвиток і впровадження в сферу землекористування ресурсоощадливих, екологобезпечних технологій.

У нашому випадку центральна ідея терміну "екологічний підхід" базується на принципах екології людини та екології землекористування, що на відміну від всіх інших наукових напрямів екології, котрі вивчають взаємодію суспільства з природою, включає глибокі знання екології на основі системного підходу. Розвиваючи думку під цим кутом зору, відзначимо, що у теоретичному контексті екологічний підхід у землекористуванні як об'єкт пізнання включає в себе такі взаємопов'язані елементи: формування екологічної свідомості на основі теоретичних знань, екологізація управління, екологізація виробництва, екологізація споживача і, сформована на основі цього, екологізація стилю життя.

Виходячи з основних положень теорії систем, окремі частини або компоненти моделі процесу екологічного підходу були визначені на засадах дослідження причин поглиблення екологічних негараздів в землекористуванні.

Вищерозвинуте теоретичне визначення сутності процесу екологічного підходу в землекористуванні свідчить про те, що потрібно переходити до принципово нової парадигми розвитку інноваційного землекористування, його екологізації як основної умови сталого розвитку екосистеми.

Варто додати, що інтеграція екологічних напрямів діяльності у загальну систему менеджменту призведе до ефективного впровадження системи екологічного менеджменту та забезпечити підвищення ефективності загалом.

Концепція екоменеджменту в практиці управління земельними ресурсами має як теоретичне, так і практичне значення. В умовах запровадження антикризового плану розвитку економіки екологічний менеджмент покликаний давати конкретні рекомендації з раціональних шляхів використання земельних ресурсів на основі екобезпечного підходу.

Екологічний менеджмент повинен сприяти сталому еколого-економічному розвитку, який припускає відмову від парадигми екстенсивного економічного зростання, яка базувалась на умовах необмеженості можливостей природно-ресурсного потенціалу до самовідновлення.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

У процесі дослідження встановлено, що основними завданнями екоменеджменту в практиці суб'єктів господарювання на землі є бізнес-планування екологічної діяльності, обґрунтування політики екологізації, гармонізація виробництва для досягнення ефективності землекористування.

Основними орієнтирами концепції екоменеджменту є створення передумов еколого-економічної ефективності використання орних земель, еколого-економічне обґрунтування системи сівозмін та екологічна збалансованість землекористування.

Основними цілями екоменеджменту є збільшення виробництва продукції та цій основі ефективного використання наявного виробничого потенціалу; виробництво екологічно чистих продуктів харчування; забезпечення бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті.

Інформаційні, політико-правові, еколого-економічні та інноваційні аспекти екологізації діяльності на землі сприятимуть впровадженню перспективних технологій використання землі, виконанню ефективних управлінських рішень, загалом дадуть змогу підвищити ефективність використання земельних ресурсів у практиці суб'єктів господарювання на землі з одночасним збереженням природно-ресурсного потенціалу.

Впровадження в дію системи екоменеджменту на землі потребує розробки та впровадження правових, екологічних, ринкових, економічних, соціальних та протекціоністських методів.

Екологічний підхід до ведення виробництва в системі менеджменту землевласників та землекористувачів має включати в себе такі взаємопов'язані елементи, як проведення еко-

логічної політики та опрацювання парадигми екологізації, узгодженість локальних реформ з процесом екологізації в країні, активізація інноваційної діяльності та підвищення інвестиційної активності в екологізації господарської діяльності.

Основне практичне значення системи екоменеджменту полягає в тому, що він має давати конкретні рекомендації з раціональних шляхів використання земельних ресурсів на основі екобезпечного підходу.

Перспективи подальших досліджень мають базуватись на впровадженні елементів горизонтальної диверсифікації виробництва в рамках об'єднаних територіальних громад на землі.

Література:

1. Мишенин Є., Ярова І. Формування системи екологічного менеджменту лісгосподарських підприємств. Економіст. № 10. 2013. С. 21—26.
2. Олефіренко О.С. Екологічний менеджмент як основа сталого розвитку. Збірник наукових праць "Ефективність державного управління". Вип. 36. 2013. С. 82—89.
3. Тендюк А.О. Теоретичні проблеми екологічного менеджменту. Економічна науки. Серія "Економіка та менеджмент". Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Вип. 8 (30). Луцьк. 2011. С. 329—337.
4. Шкуратов О.І. Екологічний менеджмент в системі стратегічного управління сільськогосподарських підприємств. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). № 4 (24). 2013. С. 246—249.
5. Кочерга М. Ефективність екологічного менеджменту в сільському господарстві. Агросвіт. № 6. 2013. С. 29—33.
6. Акуленко В.А., Мамчук І.В. Екологічний менеджмент в контексті забезпечення екологічної безпеки підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. № 5. Т. 1. 2009. С. 21—26.
7. Дудикова І.І. Становлення і розвиток екологічного менеджменту: теоретико-методологічний контекст. Гуманітарний вісник ЗДІА. № 58. 2014. С. 259—267.
8. Пасека О.С. Правове забезпечення екологічного менеджменту. Екологічний менеджмент: збірник наукових праць. За ред. В.А. Гайченко. К., МАУП. 2006. С. 130.

References:

1. Mishenin, E. and Yarova, I. (2013), "Formation of the system of ecological management of forest enterprises", *Economist*, vol. 10, pp. 21—26.

2. Olefirenko, O.S. (2013), "Ecological management as basis of steady development", *Zbirnik naukovih praz "Efektivnist derjavnogo upravlinnya"*, vol. 36, pp. 82—89.

3. Tenduk, A.O. (2011), "Theoretical problems of ecological management", *Ekonomichni nauky. Seria "Ekonomika ta menegement"*, *Zbirnik naukovih prac, Lucky natinalny tehnichny universiteta*, vol. 8 (30), pp. 329—337.

4. Shkuratov, O.I. (2013), "An ecological management is in the system of strategic management of agricultural enterprises", *Zbirnik naukovih praz Tavriyskogo derjavnogo agrotehnologichnogo universiteta (ekonomichny nauky)*, vol. 4 (24), pp. 246—249.

5. Kocherga, M. (2013) "Efficiency of ecological management in agricultural", *Agrosvit*, vol. 6, pp. 29—33.

6. Akulenko, V.L. and Mamchuk, I.V. (2009), "An ecological management is in the context of providing of ecological safety of enterprise", *Visnik Hmelnichkogo Nationalnogo Universitety*, vol. 5, no. 1, pp. 21—26.

7. Dodnikova, I.I. (2014), "Becoming and development of ecological management: teoretico-metodologikal context", *Gumanitarny visnyk ZDIA*, vol. 58, pp. 259—267.

8. Gaycenko, V.A. and Paceka, O.S. (2006), "Legal providing of ecological management", *Ekologichny management [Environmental management]*, MAUP, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 336.14:65.32

О. А. Мартинюк,
д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту,
Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса
ORCID ID: 0000-0002-0377-7881

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.15

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ БЮДЖЕТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

О. Martyniuk,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor Department
of Management, International Humanitarian University, Odessa, Ukraine

FORMATION OF A MODERN MODEL OF BUDGET MANAGEMENT

Бюджетний менеджмент є важливим інструментом державного регулювання діяльністю органів влади. Відповідно до проведеного аналізу, можна побачити, що на сьогодні варто виокремлювати такі види бюджетного забезпечення як: інформаційне, організаційне, методичне, регуляторне. Держава реалізує політику бюджетного менеджменту за допомогою органів управління. Між представницькими, загальнодержавними та органами оперативного управління існує тісний взаємозв'язок. Бюджетна система як "сукупність державного бюджету і місцевих бюджетів" має більший індекс прозорості. Але недостатня транспарентність бюджетного процесу не є виключно вітчизняною проблемою. Радою керівників МВФ схвалено один з дванадцяти міжнародно визнаних фінансових стандартів - Кодекс належної практики забезпечення прозорості в бюджетно-податковій сфері. Науковою новизною є запропоновані напрями посилення публічності та прозорості механізму функціонування, через творення моделі "Громадського бюджету" та формування партисипаторного бюджетування для всієї системи державних фінансів в Україні.

Budgetary management is an important instrument of state regulation of the activity of the authorities. The analysis confirmed that today it is necessary to identify such types of budget support as: information, organizational, methodical, regulatory. The budget management system should include the following components: planning, accounting, reporting, control, budgetary support. The state implements the budget management policy with the help of governing bodies, which is formed in the figure. There is a close relationship between representative, national, and governing bodies. The budget system, as "the aggregate of the state budget and local budgets", has a higher transparency index. But lack of transparency in the budget process is not only a Ukrainian problem. It exists in other countries. The IMF Board of Governors has approved one of twelve internationally recognized financial standards. This is the Code of Good Practice for Budgetary Transparency. According to the 2016 Budget Openness Index, Ukraine ranked 19th in 94 countries. In doing so, it outstripped all other CIS countries and Georgia, as well as some European Union member states. The main claim of the International Budget Partnership for Ukraine is the lack of a so-called civic budget, that is, the government's explanations for the articles on revenues and expenditures in a clear form. Therefore, "The ideal model of budgetary management, envisages adherence to the rules of formation and execution of the budget on the basis of generally accepted principles, which correspond to the values of a democratic and rule of law, civil society, market economy. The concept of "civic budget" is related to the fact that its basic conceptual provisions are formed as a result of active participation of individual citizens and independent public organizations through wide discussion and submission of relevant proposals or comments. And the final version of the project is uploaded to the Internet in a generalized way. In Ukraine, the process of budgeting for participation has begun since 2015. The scientific novelty is to propose ways of enhancing publicity and transparency of the mechanism of functioning, through the creation of a model of "Public budget" and the formation of participatory budgeting for the whole system of public finances in Ukraine.

Ключові слова: бюджетний менеджмент, органи управління, транспарентність бюджету, бюджетне партнерство, модель бюджетного менеджменту, громадський бюджет.

Key words: budget management, governing bodies, budget transparency, budget partnership, budget management model, public budget.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розвиток демократичних процесів в Україні відбувається на різних рівнях суспільного життя. Фундаментальною ланкою держави є фун-

кціонування її бюджетної системи. Акумуляовані нею фінансові ресурси, за визначенням, повинні бути спрямовані на задоволення потреб усього суспільства та окремих його територіально обумовлених складових. Проте недостатньо висока, часто неочевидна ефективність використання бюджетних ресурсів в

Україні висуває завдання поліпшення функціонування системи бюджетного менеджменту загалом та вдосконалення механізму дії окремих її елементів. Одним з таких потенційно дієвих заходів є забезпечення прозорості владних рішень, які приймаються на всіх етапах планування та виконання державного бюджету. Але, незважаючи на проходження бюджетною системою України різних етапів свого становлення та розвитку, питання прозорості та ефективності бюджетного процесу, залишається гострим і актуальним [2; 4].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Огляд наукових досліджень і публікацій підтверджує, що в Україні зростає інтерес учених до теоретичних і практичних проблем реалізації бюджетного процесу. На необхідність повного та своєчасного розкриття інформації про стан формування та використання фінансових ресурсів суспільства неодноразово звертали увагу такі вітчизняні науковці, як Дем'янишина В.Г., Кириленко О.П., Михайленко С.А., Бак Н.А., Боярко І.М., Дехтяр Н.А., Ковальчук Д.Є., Якубова С.П. Проблематику партисипативного бюджетування у своїх працях досліджували такі вчені, як: Булеца Н.В., Писаренко В.П.

Однак залишаються невирішеними актуальні питання формування повноцінного механізму бюджетного процесу та відповідного обґрунтування можливостей розширення доступу громадськості до бюджетної інформації.

МЕТА СТАТТІ

Автор має на меті поглибити зміст поняття бюджетного менеджменту в сучасних мовах та визначити на основі зарубіжного досвіду, яка модель бюджетного менеджменту можлива для використання в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Головною метою бюджетного менеджменту є забезпечення ефективного та результативного управління фінансовими ресурсами в бюджетній сфері. Бюджетний менеджмент є досить молодого галуззю економічної науки, яка бур-

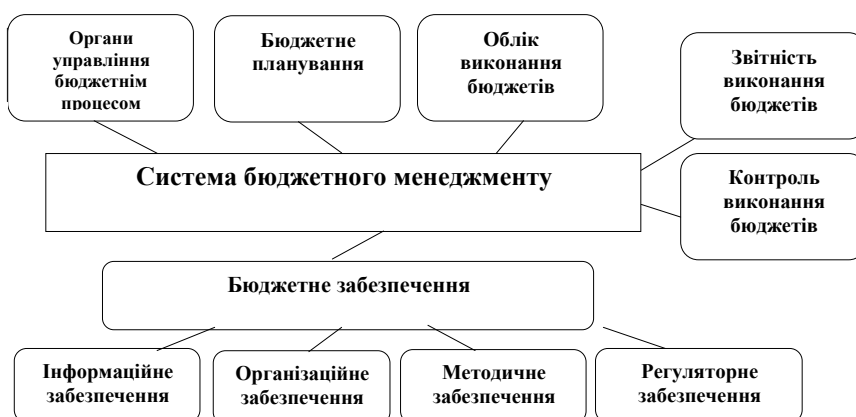

Рис. 1. Компонентна модель бюджетного менеджменту

Джерело: сформовано автором на основі [2; 8].

ливо розвивається. Він представляє складну, багаторівневу систему (рис. 1). Крім органів управління, до системи бюджетного менеджменту входять такі складові: планування, облік, звітність, контроль, бюджетне забезпечення (рис. 1).

Усі ці складові тісно взаємопов'язані між собою в бюджетному процесі, кожна відіграє вкрай вагоме місце, адже виконати бюджет означає сформувати його бездефіцитну дохідну частину (забезпечити надходження податків та платежів, згідно з чинним законодавством), про — фінансувати ефективно видатки, затверджені в бюджеті, забезпечити результативне управління фінансовими ресурсами в бюджетній сфері [1].

Відповідно до рисунка 1, можна побачити, що на сьогодні варто виокремлювати такі види бюджетного забезпечення: інформаційне, організаційне, методичне, регуляторне. Як видно з рис. 1, держава реалізує політику бюджетного менеджменту за допомогою органів управління. Між представницькими, загальнодержавними та органами оперативного управління існує тісний взаємозв'язок. Вважаємо, що в залежності від ролі та функцій варто виокремити три групи органів, які здійснюють бюджетний менеджмент (рис. 2): представницькі; загальнодержавні; органи оперативного управління.

Управління державними фінансами не є самоціллю, а виступає обов'язковим елементом регуляторної системи, мета якої полягає у своєчасному виявленні відхилень від прийнятих стандартів, порушень принципів законності, ефективності, доцільності, що дозволяло б у кожному конкретному випадку винести відповідні корективи, посилити відповідальність уповноважених осіб, отримати відшкодування збитків та перешкодити або, принаймні, усклад-

Рис. 2. Організаційна структура бюджетного менеджменту

Джерело: складено автором на основі [3; 10].

нити повторення виявлених порушень у майбутньому [15].

На основі узагальнення наведених визначень можна запропонувати визначення бюджетного менеджменту як системи розробки та реалізації управлінських рішень у процесі формування й використання централізованих грошових ресурсів (коштів) держави та її територіально-адміністративних одиниць. Бюджетний менеджмент включає бюджетне прогнозування, планування, обґрунтування проекту бюджету різних рівнів, розгляд поданих проектів, їх доопрацювання, затвердження, внесення змін до затверджених бюджетів, виконання бюджету, моніторинг, аналіз, звітування. У процесі бюджетного менеджменту відбувається формування (проектування, розгляд і затвердження) та виконання бюджету, контроль бюджетної дисципліни, а також підготовка, розгляд і затвердження звіту про виконання.

Перед наукою постало питання узагальнення моделей бюджетного менеджменту, які мають ґрунтуватися на певних загальних принципах. "Ідеальна модель бюджетного менеджменту, передбачає дотримання правил формування та виконання бюджету на основі загальноприйнятих принципів, які відповідають цінностям демократичної і правової держави, громадянського суспільства, ринкової економіки [4; 16].

На жаль, сьогодні в Україні сформувався, низький рівень інституціональної довіри до таких складових, як держава (уряд і місцеві органи влади) та бізнес, а засоби масової інформації, часто підконтрольні державі, бізнесові або їх взаємозалежним олігархічним не інституціональним об'єднанням, не виключається їх безвідповідальна поведінка стосовно майбутнього, що зумовить повторення кризи, а також хижацьке використання природних і суспільних ресурсів шляхом обману.

Справедливо буде відмітити, що недостатня транспарентність бюджетного процесу не є виключно вітчизняною проблемою. Схвалений Радою керівників МВФ один з дванадцяти міжнародно визнаних фінансових стандартів — Кодекс належної практики забезпечення прозорості в бюджетно-податковій сфері [17].

З урахуванням його положень Міжнародне бюджетне партнерство, засноване 1997 року, ініціювало оцінку Індексу відкритості бюджету. Він визначає, чи уряд надає доступ суспільству до восьми основних бюджетних документів і чи вони є зрозумілими, своєчасними та корисними. Ці документи — бюджетна декларація, проект бюджету, бюджет, бюджет для громадян, квартальні звіти про виконання бюджету, піврічний звіт, річний звіт і звіт про аудит. За Індексом відкритості бюджету у 2016 р. Україна посіла доволі високе 19-те місце у вибірці

з 94 країн. Водночас вона випередила всі інші країни СНД і Грузію, а також деякі країни — члени Європейського Союзу. Оцінка України зросла з 55 балів у 2008 р. до 62 балів у 2016 р., здебільшого за рахунок публікації інформації про проект бюджету [17].

Крім того, як було зазначено в огляді, уряд України публікував протягом року бюджетні звіти, які відповідають міжнародним стандартам [11]. Цей показник виявився більшим за середню оцінку в 43 бали для всіх досліджуваних країн, проте нижчий за показник сусідніх країн, зокрема Болгарії, Польщі, Росії, Словаччини та Чеської Республіки [13].

Основною претензією Міжнародного бюджетного партнерства до України є відсутність так званого громадянського бюджету, тобто роз'яснень уряду щодо статей за доходами і видатками у зрозумілій формі. Поняття "громадянський бюджет" пов'язане з тим, що його основні концептуальні положення формуються в результаті активної участі окремих громадян і незалежних громадських організацій шляхом широкого обговорення і надання відповідних пропозицій або зауважень. А остаточний варіант проекту викладається в мережу Інтернет в узагальненому вигляді.

У всьому світі, близько 1500 муніципалітетів використовують технологію бюджету участі. Однак цей механізм зазнав вагомих змін у різних країнах з огляду на національні особливості бюджетного процесу [8].

Найбільший бюджет участі в історії це бюджет Парижу, який було впроваджено в 2014 року. Загалом, протягом 2014—2020 років громадянський бюджет міста становитиме 500 млн євро, тобто 5% бюджету розвитку Парижу [8].

Для України найкращим прикладом, на нашу думку, може слугувати застосування партиципаторного бюджетування у Польщі, де його прийнято називати "громадським бюджетом" [13]. На кінець 2016 року в Польщі понад 180 міст запровадили партиципаторні бюджети. На формування бюджету участі було виділено від 40 млн PLN до 58 млн PLN, що у відсотковому співвідношенні до міського бюджету становить від 0,002% до 3,403% відповідно. Участь мешканців в процесі голосування складає від 2% до 40% [2].

В Україні процес створення бюджету участі розпочався з 2015 р. Так, за підтримки фундації українсько-польського партнерства ПАУСІ наприкінці 2015 року бюджет участі запровадили Черкаси, Полтава та Чернігів [12], а згодом долучились інші великі міста України. Застосування учасницького механізму майже

всіма обласними центрами та великою кількістю невеликих міст свідчить про високий запит як громадськості, так і місцевого самоврядування, на запровадження інструментів демократії [5].

Однак проблематика активізації громадянської ініціативи в бюджетному процесі, розвитку її форм і методів потребує удосконалення. Виявлені труднощі у сфері забезпечення публічності й транспарентності бюджетного процесу об'єктивно потребують вжиття дієвих заходів, спрямованих на їх подолання. Ще в січні 2011 року Кабінетом Міністрів України було підготовлено проект Концепції Державної цільової програми створення та розвитку інтегрованої інформаційно-аналітичної системи "Прозорий бюджет", п'ятий (останній) етап реалізації якої передбачав своїм кінцевим терміном другий квартал 2013 року [14].

На жаль, концепція так і залишилася проектом. Подібна участь, ймовірно, очікує і на проект закону "Про відкритість використання публічних коштів", внесений до Верховної Ради України групою народних депутатів у травні 2013 року [14]. Крім того, реалізація таких законодавчо-нормативних документів потребує, як передбачали їхні автори, належного фінансово-матеріального забезпечення. Так, фінансування заходів, пов'язаних зі створенням і розвитком інтегрованої інформаційно-аналітичної системи "Прозорий бюджет", передбаченої вищезгаданою концепцією, потребувало 50,0 млн грн (у поточних цінах 2011 року) [14].

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення наведених визначень можна запропонувати визначення бюджетного менеджменту як системи розробки та реалізації управлінських рішень у процесі формування й використання централізованих грошових ресурсів (коштів) держави та її територіально-адміністративних одиниць. "Ідеальна модель бюджетного менеджменту, передбачає дотримання правил формування та виконання бюджету на основі загально-прийнятих принципів, які відповідають цінностям демократичної і правової держави, громадянського суспільства, ринкової економіки.

На жаль, сьогодні в Україні сформувався, низький рівень інституціональної довіри до таких складових, як держава (уряд і місцеві органи влади) та бізнес, а засоби масової інформації, котрі мають високий рівень довіри, дуже часто підконтрольні державі, бізнесові або їх взаємозалежним олігархічним не інституціональним об'єднанням, не виключається їх без-

відповідальна поведінка стосовно майбутнього.

Бюджетування за участі громадян є новим механізмом, запровадження якого в Україні, на нашу думку, призведе до підвищення прозорості управління державними фінансами та посилить ефективність діяльності органів влади.

Оцінка стану реалізації принципу публічності та прозорості в бюджетному менеджменті України дозволяє зробити такі висновки:

1. Зміст принципу публічності та прозорості в тексті Бюджетного кодексу України доцільно редагувати, сформулювавши його як принцип бюджетного процесу, а не принцип бюджетної системи України; водночас необхідно конкретизувати способи його практичної реалізації.

2. Повноцінна реалізація принципу публічності та прозорості бюджетного процесу сприятиме підвищенню рівня довіри громадян до органів влади різних рівнів, що є одним з чинників успішної реалізації державної соціально-економічної політики, а також поглиблюватиме демократичні засади формування й розвитку українського суспільства.

3. Бюджетна інформація для абсолютної більшості зацікавлених суб'єктів залишається в Україні недоступною, недохідливою, несвоечасною, неповною, що зумовило погіршення положення України в міжнародному рейтингу за Індексом відкритості бюджету.

4. Поліпшення транспарентності бюджетного процесу можливо досягнути за допомогою вжиття запропонованих вище заходів. Їх реалізація слугуватиме не тільки підвищенню якості бюджетного процесу та результативності бюджетного менеджменту, але й налагодженню гармонійних суспільних відносин.

Водночас залишається актуальним завдання напрацювання подальших напрямків посилення публічності та прозорості механізму функціонування всієї системи державних фінансів в Україні.

Література:

1. Бабич Т.С. Макрофінансове бюджетування: навч. посіб. / Т.С. Бабич, Т.В. Жибер; за наук. ред. В.М. Федосова. Київ: КНЕУ, 2011. 311 с.
2. Бак Н.А. Прозорість бюджетного процесу як фактор підвищення ефективності бюджетного менеджменту в Україні. URL: <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/statya-Bak.pdf>
3. Бліщук К.М. Державні та місцеві фінанси. Бюджетний процес: навч. посіб. / К.М. Блі-

щук, Л.Р. Михайлинин. 2-ге вид., переробл. і доповн. Львів, 2011. 176 с.

4. Боярко І.М. Ефективність фінансів державного сектору економіки в системі управління соціально-економічним розвитком України: моногр. / І.М. Боярко, Н.А. Дехтяр, О.В. Дейнека. Суми: Унів. кн., 2012. 165 с.

5. Булеца Н.В. Особливості процесу партисипативного бюджетування в Україні. Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_8_31

6. Бюджетна система: підруч. / за ред. С.І. Юрія, В.Г. Дем'янишина, О.П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 624 с.

7. Бюджетний менеджмент: навч. посіб. / К.Ф. Ковальчук, Д.Є. Козенков, Н.П. Козенкова, С.П. Якубова. Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 2011. 248 с.

8. Бюджетний менеджмент / Н.Б. Ярошевич, Н.О. Шпак, В.Є. Матвіїшин. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 224 с.

9. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів: монографія / Луніна І.О., Кириленко О.П., Лучка А.В. та ін.; за ред. І.О. Луніної. Київ: НАН України; Ін-т екон. та прогнозув., 2010. 320 с.

10. Концепція Державної цільової програми створення та розвитку інтегрованої інформаційно-аналітичної системи "Прозорий бюджет" URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=283476&cat_id=283464

11. Місцеві бюджети: експерти підбили перші підсумки 2017 року. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/8053>

12. Партисипаторний бюджет-2015: перший український досвід 4 міст / Платформа розвитку міст. 2015. URL: <http://urbanua.org/dosvid/ukrayinski-pryklady/18>

13. Писаренко В. П. Впровадження партисипативного бюджету. Фінанси України. 2016. № 7. С. 51—54.

14. Прозорість бюджету. Залучення громадськості — Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень URL: <http://www.ibser.org.ua/.../модуль%207%20ібсед.pdf>

15. Степанова А.М. Бюджетне регулювання в умовах інституційних перетворень. Молодий вчений. № 2 (17). 2015. С. 25—28.

16. Фролов С.М. Дослідження проблем організації і реалізації бюджетного процесу в Україні. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/8043/3/a.r.9.pdf>

17. Code of Good Practices on Fiscal Transparency (2017). URL: <http://www.imf.org/external/np/fad/trans/code.htm>

18. Sgueo G. Participatory budgeting An innovative approach. European Parliamentary Research Service, 2016. — 7 p.

References:

1. Babych, T. S. (2011), Makrofinansove biudzhetuвання: navch. posib. [Macrofinancing Budgeting: Teach. Manual], KNEU, Kyiv, Ukraine.
2. Bak, N.A. (2017), "The transparency of the budget process as a factor in improving the effectiveness of budget management in Ukraine", available at: <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/statya-Bak.pdf> (Accessed 17 Feb 2020).
3. Blishchuk, K. M. (2011), Derzhavni ta mistsevi finansy. Byudzhethny protses: navch. posib [State and local finances. Budget process], 2nd ed., Reworked and complemented, Naukova knyha, Lviv, Ukraine.
4. Boyarko, I. M. Dekhtyar, N. A. end Deyneka, O. V. (2012), Efektyvnist' finansiv derzhavnoho sektoru ekonomiky v systemi upravlinnya sotsial'no-ekonomichnym rozvytkom Ukrayiny: monohr [The efficiency of public sector finance in the system of social and economic development of Ukraine: monogr.], Univ. Book, Sumy, Ukraine.
5. Buletsa, N.V. (2016), "Features of the process of participatory budgeting in Ukraine", Prychornomors'ki ekonomichni studiyi, Vol. 8, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_8_31 (Accessed 17 Feb 2020).
6. Kyrylenko, O.P. (2013), Detsentralizatsiya byudzhethnoyi systemy Ukrayiny v umovakh formuvannya vidkrytoho suspil'stva [Decentralization of the budgetary system of Ukraine in the conditions of formation of an open society], Economic Thought, Ternopil, Ukraine.
7. Koval'chuk, K. F. Kozenkov, D. Ye. Kozenkova, N. P. and Yakubova, S. P. (2011), Byudzhethnyy menedzhment [Budget Management], A New Ideology, Dnipropetrovsk, Ukraine.
8. Yaroshevych, N. B. Shpak, N. O. and Matviyishyn V. Ye. (2012), Byudzhethnyy menedzhment [Budget Management], Lviv Polytechnic Publishing, Lviv, Ukraine.
9. Lunina, I. O. Kyrylenko, O. P. and Luchka A. V. (2010), Dyversyfikatsiya dokhodiv mistsevykh byudzhethiv [Diversification of local budget revenues], NAN Ukrayiny; In-t ekon. ta prohnouzuv, Kyiv, Ukraine.
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), "Concept of the State Target Program for Creating and Developing an Integrated Transparent Budget Information and Analysis System", available at: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=283476&cat_id=283464 (Accessed 17 Feb 2020).

11. Decentralization (2018), "Local budgets: experts summed up the first 2017 results", available at: <http://decentralization.gov.ua/news/8053> (Accessed 17 Feb 2020).

12. Platforma rozvytku mist (2015), "Party-Budget 2015: The First Ukrainian Experience of 4 Citie", available at: <http://urbanua.org/dosvid/ukrayinski-pryklady/18/> (Accessed 17 Feb 2020).

13. Pysarenko, V. P. (2016). "Implementation of party budgeting", Finansy Ukrayiny, vol. 7, pp. 51—54.

14. Institute for Budget and Socio-Economic Research (2018), "Budget transparency. Involvement of the Public — Institute for Budget and Social and Economic Research", available at: <http://www.ibser.org.ua/.../module%207%-20ibsed.pdf> (Accessed 17 Feb 2020).

15. Stepanova, A.M. (2015). "Budgetary regulation in the context of institutional reforms", "Molodyy vchenyy" "Young Scientist", vol. 2 (17), pp. 25—28.

16. Frolov, S. (2018), "Research of problems of organization and implementation of the budget process in Ukraine", available at: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/8043/3/a.-r.9.pdf> (Accessed 17 Feb 2020).

17. (2017), "Code of Good Practices on Fiscal Transparency", available at: <http://www.imf.org/external/np/fad/trans/code.htm>. (Accessed 17 Feb 2020).

18. Sgueo, G. (2016), "Participatory budgeting An innovative approach", European Parliamentary Research Service, vol. 9, pp. 7—9.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 330.101

В. К. Збарський,

д. е. н., професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: 0000-0002-6114-8602

Д. В. Грибова,

к. е. н., доцент, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного

ORCID ID: 0000-0002-3270-2504

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.21

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

V. Zbarsky,

Doctor of Economic Sciences, Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

D. Gribova,

PhD in Economics, Associate Professor, Dmytro Motorniy Tavria state agrotechnological university

THE METHODOLOGICAL BASIS OF THE STUDY OF THE FUNCTIONING OF THE TOURIST INDUSTRY

У статті проаналізовано методологічні засади функціонування туристичної галузі. Доведено, що специфіка функціонування суб'єктів господарювання в даній сфері обумовлена як самою природою туристичного бізнесу, так і неоднорідністю складових даної індустрії. Обґрунтовано необхідність врахування сучасних особливостей функціонування туристичного бізнесу під час оцінювання його ефективності. Зазначається факт трансформації у методичних підходах щодо дослідження перспектив розвитку туристичного бізнесу як системи елементів у масштабі окремої галузі, так і в якості складової національного та глобального економічного простору. Виникає необхідність аналізу сучасного стану та подальших перспектив використання інформаційних ресурсів стосовно цього напрямку, а також вивчення впливу факторів на формування належного інформаційного забезпечення розвитку туристичного бізнесу. Доведено роль глобалізаційної та інформаційної складових у процесі сучасного розвитку туристичної галузі. Сформульовано властивості здійснення туристичного бізнесу в умовах постіндустріальної інформаційної економічної моделі.

The article analyzes the methodological bases of tourism industry functioning. It is proved that the specificity of functioning of economic entities in this field is due both to the nature of the tourism business and the heterogeneity of the components of the industry. The necessity to take into account the modern features of the functioning of the tourism business in assessing its effectiveness is substantiated. The fact of transformation in methodical approaches to research the prospects of tourism business development as a system of elements in the scale of a particular industry, and as a component of national and global economic space is noted.

Analyzing the specifics of the provision of tourist services, especially in the recreational sphere, it should be noted the need to assess the risks of the functioning of business structures in a multi-ethnic society. The very nature of this type of business involves introducing consumers to various aspects of the life of other nations and nationalities (culture, history, life, etc.).

Noting the specifics of the functioning of the subjects of the tourism industry in modern conditions, the nature of the influence of the relevant factors on the organization of economic activity and its competitiveness, we introduce the definition of "post-industrial tourism". The term "post-industrial tourism" means tourism activity, the development of which is the use of information resources as a basic factor of production.

The following properties of tourism business realization in the conditions of post-industrial information economic model are distinguished: possibility of withdrawal from the use of unique natural resources as a means of obtaining a profit; creativity as an organizational and technological basis for the implementation of post-industrial tourism in all its manifestations; formation of the communication network as a factor of its competitive functioning; staffing as a means

of ensuring effective activity; the socio-economic importance of the tourism industry as a component of the status of a developed state. The role of globalization and information components in the process of modern development of tourism industry is proved.

Ключові слова: туризм, глобалізація, постіндустриальне суспільство, конкурентоспроможність, методологія.

Key words: tourism, globalization, post-industrial society, competitiveness, methodology.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За сучасних умов важливою складовою національної економіки є туристична галузь. Активізація глобалізаційних трендів, посилення ролі громад у соціально-економічних процесах посилює значущість усіх складових даного напрямку господарської діяльності (міжнародний туризм, регіональний зелений туризм тощо). Водночас слід відзначити недостатній рівень методичного та методологічного забезпечення процесу дослідження функціонування вітчизняного туризму. Такі обставини обумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Слід відзначити, що теоретичні та практичні аспекти розвитку туристичної галузі знайшли своє відображення в працях Л.В. Забуранної, С.В. Кальченко, В.А. Квартальнова, І.М. Поворознюка та ін. Водночас, на нашу думку, потребують подальшого вивчення теоретичні та методичні аспекти дослідження функціонування туристичної галузі в умовах сучасних макроекономічних трендів.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідження методологічних аспектів розвитку національного туристичного бізнесу з урахуванням наявних макроекономічних трендів.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналізуючи методологічні засади вивчення туристичної діяльності, слід відзначити, що поняття "метод", "методика", а також дефініція "методологія" в науковій літературі розглядається з декількох позицій.

Так, філософський словник визначає термін "метод" як спосіб досягнення цілі, певним чином упорядкована діяльність. Водночас метод як засіб пізнання є способом відтворення у мисленні предмету дослідження. Вказується також на нерозривний зв'язок методу та теорії [14].

Академічний тлумачний словник ідентифікує цю дефініцію одночасно як спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя, а та-

кож прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності [12]

Таким чином, у загальному виразі поняття "метод" можна трактувати як певну сукупність дій, яка підпорядкована заздалегідь встановленій меті і передбачає (в тій чи іншій мірі) процес пізнання об'єктивної дійсності. В цьому аспекті ототожнення категорій "методика", "методичний підхід" виключно з науковою діяльністю, на нашу думку, є недоречним, оскільки за сучасних умов суттєво змінилися підходи щодо здійснення господарської діяльності загалом та вимоги до кадрового складу зокрема. Епоха рядових виконавців ффордівського конвеєру скінчилася, а економічна модель, яка характерна для розвинених країн світу, базується на принципах ефективного використання інформаційних ресурсів і передбачає вміння ефективно застосовувати прийоми (методи) їх обробки. В цьому аспекті ми переходимо до розгляду дефініції "методологія", причому по даному питанню існують дві основних точки зору.

Так, зокрема О.В. Руденко, визначаючи поняття "методологія", вказує на два основних значення: по-перше, це — система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це — вчення про цю систему, загальна теорія методу [11].

І.С. Добронравова розглядає термін "методологія науки" в двох аспектах: як учення про науковий метод пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження та здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання, а також як теоретична основа деяких спеціальних, часткових прийомів і засобів наукового пізнання [9].

Філософський словник визначає термін "методологія" в таких аспектах: сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, які використовуються в будь-якій науці, або галузь знань, що досліджує засоби, передумови та принципи організації пізнавальної і практично-трансформуючої діяльності [12].

В.І. Зацерковний, І.В. Тішаєв та В.К. Демидов розділяють категорії методологія науки та методологія пізнання. На їхню думку, мето-

дологія науки (від грецьк. *μεθοδολογία* — вчення про способи) — це система методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм побудови наукового знання. До загальнонаукової методології слід віднести системний підхід, застосування якого потребує кожний об'єкт наукового дослідження. Сутність його полягає у комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (систем), дослідженні їх як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Для конкретних наук методологія пізнання (дослідження) є сукупністю методів і засобів, спрямованих на вирішення поставлених проблем. Методологія — це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [7].

В.Д. Бакуменко, В.М. Князев, Ю.П. Сурмін пропонують "прагматичне" розуміння категорії "методологія". Воно включає в себе не лише філософські підходи, постулати та принципи, але й найзагальніші або найважливіші з точки зору теми окремого дослідження теорії середнього рівня, відповідно до яких формується поняттєвий апарат, окреслюється його предмет і місце серед інших досліджень [8].

Як бачимо, методологія як поняття, з одного боку, є більш широким, ніж термін "метод". Водночас певне об'єднання різних методів або їх наукове обґрунтування передбачає підпорядкування заздалегідь визначеній меті або науковому підходу щодо розуміння сутності процесу накопичення і подальшого використання інформаційних ресурсів. Це обумовлює застосування специфічних прийомів та наявність відповідної концептуальної бази.

Так, І.С. Добронравова пропонує таку методологічну класифікацію способів наукового пізнання (табл. 1). Слід відзначити, що фактична реалізація положень тією чи іншою наукової школи досить часто інтегрується в інші сфери суспільного життя (культура, освіта, бізнес), оскільки ідеї, які закладені в її основу, відображають проблеми сучасності та відповідають загальним соціально-економічним трендам.

Таблиця 1. Методологічна класифікація способів наукового пізнання

№	Різновид	Сутність	Представники
1	Консервативна методологія	Орієнтована на збереження та зміцнення системи знань	О. Шпенглер, Е. Нікіш, Е. Юнг
2	Утопічна методологія	Передбачає втілення ідеальних ідей на практиці	Т. Мор, Ш. Фур'є, Р. Оуен
3	Еклектична методологія	Передбачає можливість запозичень в інші види діяльності людей	В. Дайс, Ф. Фельєнр, О. Бекетов
4	Діалектична методологія	Постійний характер розвитку всього суцього	Г. Гегель, К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін, Ж.-П. Сартр
5	Рационалістична методологія	Всебічна раціональність пізнавального процесу	Б. Спіноза, Р. Декарт, Г. Лейбніц, Е. Кант
6	Позитивістська методологія	Операціоналізацію пізнання та його підпорядкування реальному практичному ефекту	О. Конт, Д. Міль, Е. Мах, А. Пуанкаре, Б. Расел
7	Модерністська методологія	Розглядає необхідність оновлення класичного раціоналізму новим раціоналізмом	К. Фідлер, Дж.Е. Міллер, В. Джеймс
8	Системна методологія	Грунтується на системних уявленнях пізнаваного і використанні системних методів дослідження	О. Богданов, Г. Саймон, П. Друкер, А. Чандлер
9	Кібернетична методологія	розгляд пізнаваного із формальних позицій шляхом застосування кількісних моделей	Н. Вінер, Абгарян, М. Амосов, В. Глушков
10	Постмодерністська методологія	формується на основних постулатах філософії постмодернізму	Р. Панвіц, Ж. Дерріді, Ж. Батай, М. Фуко

Джерело: Узагальнення автора на основі [9].

Таким чином, ми бачимо, що специфіка методології дослідження певного процесу або явища обумовлюється не тільки самою сутністю об'єкта, а й поставленими завданнями, вирішення яких здійснюється в процесі обробки відповідного інформаційного матеріалу. В цьому аспекті слід відмітити, що методологічні принципи вивчення господарської діяльності в туристичному бізнесі мають принципові відмінності порівняно із аналогічними процесами в системі натурального виробництва, сфери послуг, фінансової діяльності тощо.

Їхня специфіка обумовлена як самою природою туристичного бізнесу, так і неоднорідністю складових даної індустрії. Прийнято виділяти такі елементи: виробництво послуг, комплектація туристичної продукції, реалізація туристичної продукції та забезпечення споживання туристичної продукції. До основних суб'єктів туристичного бізнесу відносять виробників туристичного продукту, які надають послуги в тому числі із розміщенням клієнтів; туристичних операторів та агентів; підприємства харчування, торгівлі та дозвілля; підприємства, що надають послуги в сфері транспорту, комунікацій та реклами [2].

З одного боку, усі наведені суб'єкти підприємницької діяльності суттєво відрізняються один від одного за характером роботи із клієнтами, сутністю надання послуги, матеріально-технічним забезпеченням тощо. Водночас слід відмітити, що ізолюваність у системі

туристичного бізнесу є практично неможливою. Галузева та організаційно-правова диверсифікація є об'єктивною необхідністю, формою реакції "невидимої руки ринку" на ускладнення господарських відносин другої половини ХХ ст. Запорукою конкурентоспроможного функціонування туристичних утворень є організаційна відповідність глобальним трендам, характерним для провідних економік.

Слід відзначити, що сучасні економічні процеси в розвинених країнах світу за характером своєї дії принципово відрізняються від аналогічної ситуації періоду початку другої половини ХХ ст. Зокрема суттєво посилюється значення нематеріальної інформаційної складової господарської діяльності, підвищилися вимоги до найманих працівників щодо необхідності самостійного творчого підходу під час вирішення поставлених завдань.

Як зазначав Д. Белл, нова інформаційна ера базується не на механічній техніці, а на "інтелектуальній технології", що дозволяє говорити про новий принцип суспільної організації та соціальних змін... Це також підвищує значущість ідеї глобалізації, концепцію, яка докорінно відрізняється від сучасних уявлень про міжнародну економіку, і ставить перед кожною державою зовсім інші проблеми" [1].

Як бачимо, ключовими словами, які визначають сучасну господарську модель, є "глобалізація" та "інформація". Швидкість обміну створеним інформаційним продуктом за умов відкритості економічного простору, з одного боку, стимулює до прискорення темпів підприємницької діяльності, а в той же час практично нівелює значення властивості "рідкості" для головного фактора постіндустріальної системи. Цей фактор виробництва принципово змінює натурально-речову структуру виробничо-господарського процесу. Так, зокрема В. Іноземцев виділяє наступні властивості інформаційної економіки

1. Витіснення матеріальних компонентів готового продукту інформаційними складовими.
2. Неможливість вичерпання інформаційного ресурсу.
3. Здешевлення інформаційного продукту.
4. Можливість ведення економічної діяльності в інформаційному бізнесі без значних початкових капітальних затрат.
5. Поява на базі використання високих технологій комплексу галузей, які поєднують процес матеріального виробництва та надання послуг [4].

Зазначені обставини передбачають певні трансформації у методичних підходах щодо

дослідження перспектив розвитку туристичного бізнесу як системи елементів у масштабі окремої галузі, так і в якості складової національного та глобального економічного простору. Виникає необхідність аналізу сучасного стану та подальших перспектив використання інформаційних ресурсів стосовно даного напрямку, а також вивчення впливу факторів на формування належного інформаційного забезпечення розвитку туристичного бізнесу.

Аналізуючи специфіку надання туристичних послуг, особливо в рекреаційній сфері, слід відмітити необхідність оцінювання ризиків функціонування бізнес-структур у поліетнічному суспільстві. Сама природа цього виду бізнесу передбачає ознайомлення споживачів із різними аспектами життєдіяльності інших націй та народностей (культура, історія, побут тощо).

Водночас необхідно відмітити, що ідея мультикультурного європеїзованого світу, анонсована на початку ХХІ ст., себе не виправдала. Цей факт свого часу була вимушена визнати А. Меркель, яка у 2010 році відверто заявила, звертаючись до потенційних мігрантів: "Ті, хто хоче стати частиною нашого суспільства, повинні не тільки дотримуватися наших законів, а й розмовляти нашою мовою" [10]. В цьому аспекті особливу увагу привертає до себе процес цивілізаційної протидії, який, в тій чи іншій мірі, виражається через демонстрацію досягнень соціальних інститутів, а також системи соціальних послуг (зокрема туризму).

Руйнівний процес зіткнення індустріальної та постіндустріальної цивілізаційних моделей, його негативний вплив детально проаналізував Е. Тофлер. Він, зокрема, відмічав "багато що в новій цивілізації суперечить старій традиційній індустріальній цивілізації... Третя хвиля несе з собою властивий їй новий лад життя, заснований на різноманітних поновлюваних джерелах енергії;... на нових не-нуклеарних сім'ях; на новій структурі, яку можна б назвати "електронним котеджем"; на радикально змінених школах і об'єднаннях майбутнього... Ця нова цивілізація, оскільки вона протистоїть старій, буде перекидати бюрократію, зменшувати роль національної держави, сприяти зростанню напівавтономних економік... Це — цивілізація зі своїм власним уявленням про світ, зі своїми власними способами використання часу, простору, логіки і причинності" [13].

Слід особливо відмітити перспективи автономізації соціально-економічного життя суспільства, можливості формування регіональних та місцевих господарських центрів, меш-

канці яких є не тільки найманими працівниками або споживачами виробленої продукції. В умовах постіндустріальної моделі вони створюють формальні або неформальні інститути, через які здатні захищати свої інтереси. Враховуючи полі етнічний аспект функціонування туристичної діяльності, на нашу думку, слід приділяти увагу впливу на ринкову кон'юнктуру морально-психологічних та культурних факторів. Зокрема доцільно розглядати можливість рейтингової оцінки регіонів в якості потенційних об'єктів для надання спектру туристичних послуг та небезпеки негативного сприйняття того чи іншого виду серед населення.

Відмічаючи специфіку функціонування суб'єктів туристичної індустрії за сучасних умов, характер впливу відповідних факторів на організацію здійснення господарської діяльності та її конкурентоспроможність, ми вводимо дефініцію "постіндустріальний туризм".

Під терміном "постіндустріальний туризм" розуміється туристична діяльність, в основі розвитку якої знаходиться використання інформаційних ресурсів як базового фактору виробництва.

Нами виділяються наступні властивості здійснення туристичного бізнесу в умовах постіндустріальної інформаційної економічної моделі.

1. Можливість відходу від використання унікальних природних ресурсів як засобу отримання надприбутку. Масовість туристичного бізнесу, його орієнтація на споживача із середнім рівнем освіти знижує рівень привабливості ексклюзивних природних та культурних пам'яток, оскільки "середній споживач" неспроможний відповідним чином матеріально оцінити художній рівень або натуральну красу об'єкта. Переважна більшість клієнтів віддає перевагу зовнішнім ефектам, намагаючись у процесі рекреації максимально абстрагуватися від активної розумової діяльності в умовах агресивного конкурентного середовища.

2. Креативність як організаційна і технологічна основа здійснення постіндустріального туризму у всіх його проявах. Епоха високих технологій дозволяє за допомогою комп'ютерних програм здійснити планування підприємницької діяльності, максимально наближуючи її до природно-кліматичних умов, специфіки рельєфу та наявної матеріальної бази. В цьому аспекті підвищуються вимоги до наявності творчих здібностей серед керівного персоналу туристичних об'єктів, необхідність пошуку нових форм роботи з клієнтами, створення раніше невідомих видів туристичної продукції тощо.

3. Формування комунікаційної мережі як фактору свого конкурентоспроможного функціонування. За сучасних умов тривале існування будь-якої складової туристичної індустрії є неможливим в стані ізоляції. Незалежно від організаційно-правової або галузевої диференціації, відповідний суб'єкт господарювання зобов'язаний бути активним учасником спеціалізованої інформаційної мережі. В її межах відбувається пошук потенційних клієнтів та бізнес-партнерів, здійснюється моніторинг ситуації на ринку тощо. Особливої значущості набуває спроможність формувати власний інформаційний простір, враховуючи необхідність здійснювати господарську діяльність у глобальному відкритому бізнес-середовищі.

4. Кадрове забезпечення як засіб забезпечення ефективної діяльності. Проблема підготовки кваліфікованих фахівців є однією з найважливіших для будь-якої складової підприємницького середовища, що функціонує згідно принципів інформаційної економіки. Більше того, за сучасних умов представники відповідної господарюючої одиниці мають приймати активну участь у цьому процесі, особливо на стадії практичної адаптації отриманих теоретичних та методичних знань до реалії конкретної бізнес-структури. Також питання взаємодії із регіональними науково-навчальними центрами мають входити до переліку постійних завдань фірм, які займаються туристичною діяльністю в різних сферах.

5. Соціально-економічна значущість туристичної індустрії як складова статусу розвинутої держави. З одного боку, для переважної більшості країн світу ця галузь, навіть у формі потужної індустрії, є лише одним з бюджетоформуючих факторів. Водночас слід відмітити, що розвиток туризму сприяє залученню в країну іноземців, що, в свою чергу, дозволяє формувати імідж держави, базуючись на думці світової спільноти. Більше того, відкритість за умов глобалізації є невід'ємною складовою провідних країн світу.

ВИСНОВКИ

У статті досліджено методологічні засади функціонування туристичної галузі. Доведено необхідність врахування сучасних особливостей функціонування туристичного бізнесу під час оцінки його ефективності. Обґрунтовано роль глобалізаційної та інформаційної складових у процесі сучасного розвитку туристичної галузі. Сформульовано властивості здійснення туристичного бізнесу в умовах постіндуст-

ріальної інформаційної економічної моделі, зокрема можливість відходу від використання природних ресурсів, соціально-економічна значущість туризму тощо.

Література:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. М. 2001. 420 с.

2. Бурак Д.І. Особливості функціонування системи туристичного бізнесу. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами" (м. Луцьк, 8.12.2016 р.). Луцьк: Луцький НТУ, 2016. Ч. 3. С. 82—84.

3. Забуранна Л.В. Зарубіжний досвід розвитку сільського зеленого туризму. Економіка АПК. 2011. № 6. С. 178—183.

4. Иноземцев В.А. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. М.: Логос, 2000. 304 с.

5. Кальченко С.В., Демко В.С. Стратегічні напрямки розвитку туристичної галузі в Запорізькій області. Збірник наукових праць ТДАТУ (економічні науки). 2019. №1. С. 121—128.

6. Квартальнов В.А. Туризм. Учебник. М.: Финансы и статистика. 2002. 320 с.

7. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / В.І. Зацерковний, І.В. Тішаєв, В.К. Демидов. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

8. Методологія наукових досліджень з державного управління: хрестоматія / упоряд.: С.В. Загороднюк, О.А. Євмешкіна, В.В. Лещенко; за заг. ред. д-ра політ. наук К.О. Ващенко. К.: НАДУ, 2014. 180 с.

9. Методологія та організація наукових досліджень. за ред. І.С. Добронравової (ч. 1), О.В. Руденко (ч. 2). К.: ВПЦ "Київський університет", 2018. 607 с.

10. Мультикультуралізм мертвий. Закон та бізнес. URL https://zib.com.ua/ua/913-multiculturalizm_mertviy.html (дата звернення 02.02.2020).

11. Основи методології та організації наукових досліджень. за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури. 2010. 352 с.

12. Словник української мови: в 11 томах. Том 4. 1973. М. 692 с.

13. Тоффлер Э. Третья волна. М.: АСТ, 2004. 781 с.

14. Философский словарь. Под ред. И.Т. Фролова. 5-е изд. М.: Политиздат. 1986. 590 с.

References:

1. Bell, D. (2001), *Gryadushcheye postindustrial'noye obshchestvo* [The upcoming post-industrial society], Moscow, Russian.

2. Burak, D.I (2016), "Features of the tourist business system functioning", *Zbirka dopovidej na Mizhnarodnij ekonomichnij konferentsii "Aktual'ni problemy upravlinnia sotsial'no-ekonomichnyy systemamy"* [Conference Proceedings of the International Economic Conference "Actual problems of management of socio-economic systems"], Lucky National University, Luck, Ukraine, 8 Dec, pp. 82—84.

3. Zaburanna, L.V. (2011), "Foreign experience in the development of rural green tourism", *APK economy*, vol. 6, pp. 178—183.

4. Inozemtsev, V.L. (2000), *Sovremennoye postindustrial'noye obshchestvo: priroda, protivorechiya, perspektivy* [Modern post-industrial society: nature, contradictions, prospects], Logos, Moscow, Russian.

5. Kal'chenko, S.V. and Demko, V.S. (2019), "Strategic directions of tourism industry development in Zaporizhzhya region", *Proceedings of the TDATU (Economic Sciences)*, vol. 1, pp. 121—128.

6. Kvartal'nov, V.A. (2002), *Turizm* [Tourism], Finance and statistic, Moscow, Russian.

7. Zatserkovnyy, V. I. Tishayev, I. V. and Demidov, V. K (2017), *Metodolohiya naukovykh doslidzhen'* [Research methodology], NDU im. M. Hoholia, Nizhyn, Ukraine.

8. Vashchenko, K.O. (2014), *Metodolohiya naukovykh doslidzhen' z derzhavnoho upravlinnya*. [Research methodology in public administration], NADU, Kyiv, Ukraine.

9. Dobronravova, I.S. and Rudenko, O.V. (2018), *Metodolohiya ta orhanizatsiya naukovykh doslidzhen'* [Research methodology and organization], VPTs "Kyivs'kyj universytet", Kyiv, Ukraine.

10. Law and business (2010), "Multiculturalism is dead", available at: https://zib.com.ua/en/913-multiculturalizm_mertviy.html (accessed 2 February 2020).

11. Konvers'kyi, A. Ye. (2010), *Osnovy metodolohiyi ta orhanizatsiyi naukovykh doslidzhen'* [Fundamentals of methodology and organization of scientific research], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

12. Buriachok, A. A. and Dotsenko, P. P. (1973), *Slovyk ukrayins'koyi movy* [Dictionary of the Ukrainian language], Nauk. dumka, Kyiv, Ukraine.

13. Toffler, E. (2004), *Tret'ya volna* [The third wave], AST, Moscow, Russian.

14. Frolov, Y.T. (1986), *Fylosofskyy slovar'*. [Philosophical Dictionary], Polytyzdat, Moscow, USSR.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2020 р.

УДК 330.332

В. А. Голян,
 д. е. н., професор, директор, Громадська організація
 "Європейський аналітичний центр", м. Київ
 ORCID ID: 0000-0002-2502-4573
 Ю. Б. Заставний,
 аспірант, Луцький національний технічний університет
 ORCID ID: 0000-0002-9033-8018

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.27

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА ПІДТРИМКА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: СПЕЦИФІКА ОРГАНІЧНИХ ВИРОБНИЦТВ

V. Golyan,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Director, Public Organization "European Analytical Centre", Kyiv
 Y. Zastavnyy,
 postgraduate student, Lutsk National Technical University

FINANCIAL AND ECONOMIC SUPPORT FOR AGRICULTURE: SPECIFICS OF ORGANIC PRODUCTION

У статті розкриваються сутнісні ознаки фінансово-економічної підтримки сільського господарства в умовах поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування. Встановлено, що фінансово-економічна підтримка сільськогосподарського виробництва має поєднувати як фінансові інструменти, так і методи організаційного та консультативного забезпечення процесів розвитку суб'єктів аграрного підприємництва, що дасть можливість більш ефективно використати ресурси публічних фінансових фондів для розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу сільського господарства. На основі аналізу динаміки видатків Зведеного бюджету України за 2007—2018 рр. на підтримку сільського господарства визначено, що незважаючи на зростання номінальної величини обсягів фінансування потреб сільського господарства, реального збільшення асигнувань на підтримку сільськогосподарських товаровиробників не відбулося. Встановлено, що суми видатків місцевих бюджетів на сільське господарство в умовах поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування зростають уповільненими темпами, що не дає можливості забезпечити результативне відродження стратегічно важливих для територіальних громад видів сільськогосподарського виробництва. Обґрунтовано, що пріоритетним напрямом фінансування видатків місцевих бюджетів на сільське господарство має стати бюджетна підтримка виробників органічної сільськогосподарської сировини та переробно-харчових виробництв, які забезпечують виробництво екологічно безпечних харчових продуктів. Встановлено, що збільшення обсягів бюджетного фінансування виробників органічної сільськогосподарської продукції дасть можливість отримати конкурентні переваги навіть за умови дефіциту родючих орних земель та відсутності цілісних земельних масивів. Доведено, що найвищого рівня результативності підтримка місцевими бюджетами виробників органічної сільськогосподарської продукції досягне за умови, коли органи місцевого самоврядування будуть забезпечувати інтеграцію суб'єктів органічного землеробства та скотарства з переробно-харчовими виробництвами, які здійснюють переробку органічної сільськогосподарської сировини, на основі угод публічно-приватного партнерства. Визначено, що ефективна бюджетна підтримка проектів введення додаткових потужностей органічного сільськогосподарського виробництва дасть можливість зміцнити сектор малого та середнього аграрного підприємництва і сформувати передумови для підвищення рівня господарської самодостатності сільських територіальних громад.

The article reveals the essential features of financial and economic support for agriculture in the conditions of deepening decentralization of power and local government reform. It is established that financial and economic support for agricultural production should combine both financial instruments and methods of organizational and advisory support for the development of agricultural business entities, which will make it possible to more effectively use the resources of public financial funds for expanded reproduction of the resource and production potential of agriculture. Based on the analysis of the dynamics of expenditures of the Consolidated budget of Ukraine for 2007-2018 for support of agriculture, it was determined that despite the increase in the nominal amount of funding for agricultural needs, there

was no real increase in allocations for support of agricultural producers. It is established that the amount of local budget expenditures on agriculture in the context of deepening decentralization and reform of local self-government grow at a slower pace, which makes it impossible to ensure the effective revival of strategically important for local communities of agricultural production. It is proved that the priority direction of financing the expenditures of local budgets on agriculture should be budget support for producers of organic agricultural raw materials and food processing production, ensuring the production of environmentally safe food products. It is established that increasing the volume of budget financing for producers of organic agricultural products will make it possible to obtain competitive advantages even in conditions of a shortage of fertile arable land and the lack of complete landmasses. It is proved that the highest level of effectiveness of local budget support for producers of organic agricultural products will be achieved if local governments ensure the integration of organic farming and cattle breeding entities with food processing industries that process organic agricultural raw materials, based on public-private partnership agreements. It is determined that effective budget support for projects to introduce additional capacities of organic agricultural production will make it possible to strengthen the sector of small and medium-sized agricultural entrepreneurship and create prerequisites for increasing the level of economic self-sufficiency of rural territorial communities.

Ключові слова: фінансово-економічна підтримка, місцеві бюджети, аграрне підприємництво, органічна сільськогосподарська продукція, угода публічно-приватного партнерства, органічне землеробство.

Key words: financial and economic support, local budgets, agricultural entrepreneurship, organic agricultural products, public and private partnership agreement, organic farming.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сільське господарство відзначається прийнятним рівнем капіталізації та конкурентоспроможності за умови наявності ефективної системи фінансово-економічної підтримки, яка охоплює як прямі, так і непрямі методи. Базовим елементом такої підтримки виступає сукупність інструментів державної фінансової підтримки виробників сільськогосподарської продукції у формі дотацій та іншого роду виплат, які дають можливість усунути рецидиви хронічної збитковості окремих видів сільськогосподарських виробництв, які водночас відіграють вагомую роль у забезпеченні комплексності ведення сільського господарства та ефективному використанні агроресурсного потенціалу. Особливої ваги в останні роки набуває вирішення проблеми фінансово-економічної підтримки органічних сільськогосподарських виробництв (органічне землеробство, органічне скотарство, екологічно чисті переробно-харчові виробництва, які працюють на основі використання органічної сільськогосподарської сировини), оскільки саме органічна сільськогосподарська продукція може забезпечити українським товаровиробникам конкурентні переваги на окремих сегментах світового ринку продовольства. Доцільною є саме фінансово-економічна підтримка, а не суто фінансова. Тобто використання відповідних фінансових методів та інструментів підтримки

виробників органічної сільськогосподарської продукції має доповнюватися комплексом заходів, які надають належне організаційне та консультативне супроводження впровадженню сучасних методів і технологій виробництва органічної сільськогосподарської сировини та екологізації функціонування переробно-харчових виробництв. Важливого значення набуває також надання необхідної інформації виробникам органічної сільськогосподарської продукції про наявність відповідних державних фінансових преференцій для виробників цієї продукції у відповідності з передовою практикою стимулювання введення додаткових потужностей по виробництву продукції, яка за своїми характеристиками відповідає європейським стандартам та регламентам якості і безпечності продукції продовольства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сільське господарство в нашій країні відіграє роль чи не основної структуроутворюючої ланки національної економіки, особливо в останні роки, коли господарський комплекс охопили процеси деіндустріалізації і Україна перетворюється з індустріально-аграрної в аграрно-індустріальну державу. Такі тренди детермінують і спектр методів фінансово-економічної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, щоб максимальною мірою забезпечити ефективне використання агроресурсного потенціалу. У вітчизняній науковій літературі має місце значне розмаїття підходів

щодо вибору форм, методів та інструментів фінансово-економічної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, особливо органічної.

С. Онисько та М. Кіц переконані, що державна підтримка й фінансування сільського господарства повинні орієнтуватися на виконання таких завдань: 1) соціальний розвиток села (створення умов для сталого розвитку сільських територій, поліпшення житлових умов, підвищення рівня газифікації будинків, організація соціальної та інженерної інфраструктури); 2) стимулювання збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечення прискореного розвитку пріоритетних галузей сільського господарства, зростання частки плеїнної худоби та площ, які засівають елітним насінням, до науково обґрунтованих норм, вирівнювання диспропорцій у агропродовольчому секторі через підтримку виробництв, що мають потенційні ринкові переваги; 3) розвиток конкуренції на сільськогосподарському ринку, вжиття заходів зі сприяння виходу підприємств АПК регіону на продовольчі ринки інших регіонів; 4) розвиток виробничої інфраструктури агропромислового комплексу з метою підвищення ефективності міжгалузевих зв'язків; 5) упровадження сучасних технологій в аграрній сфері; 6) посилення фінансової стійкості сільського господарства за рахунок надання субсидій на відшкодування частки витрат на сплату процентів за інвестиційними й короткостроковими кредитами і на страхування посівів сільськогосподарських культур [6]. Підхід С. Онисько та М. Кіц передбачає розгляд фінансово-економічної підтримки сільського господарства як базової детермінанти не лише розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу аграрної сфери, а й як необхідної передумови соціально-економічного піднесення села в цілому. Також заслуговує на увагу їх пропозиція щодо того, що фінансово-економічна підтримка сільського господарства має усувати диспропорції в аграрному секторі та забезпечувати максимальне сприяння розвитку найбільш перспективних ланок сільськогосподарського виробництва.

Доцільність поєднання фінансових, зокрема фіскально-бюджетних, інструментів з організаційно-адміністративними обґрунтовують М. Латинін та О. Заскалкіна, які різновидами державної підтримки сільського господарства розглядають цінове регулювання, субсидії і дотації на придбання ресурсів, фінансово-кредитну бюджетну підтримку, спеціалізо-

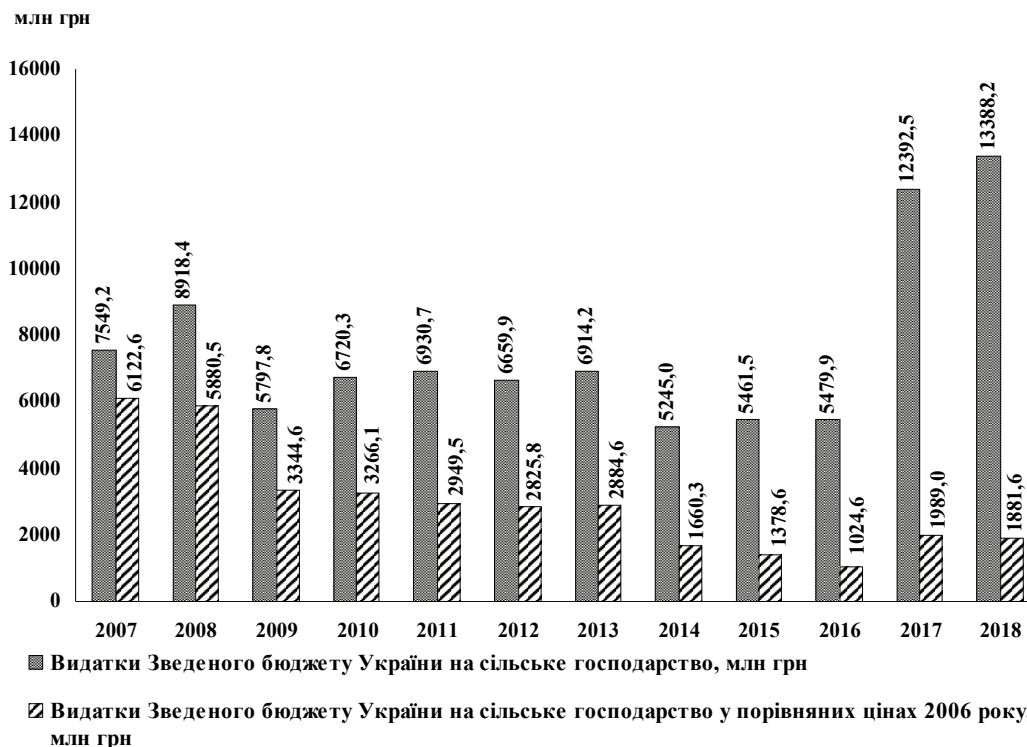
вані державні програми та проекти. Особливу увагу вони приділяють необхідності підтримки малих та середніх форм аграрного підприємництва, говорячи про те, що дрібні підприємства досі не спроможні розширювати і модернізувати власне виробництво [4].

Найбільш системно до ідентифікації методів та інструментів фінансово-економічної підтримки сільського господарства з огляду на позитивний іноземний досвід підійшов С. Пономаренко. На його думку, основними фінансовими інструментами підтримки сільськогосподарських товаровиробників виступають: прямі субсидії на закупівлю елітних сортів насіння; експортні субсидії; компенсація втрат від стихійних лих; субсидії на розвиток виробничої інфраструктури; компенсація витрат (частини витрат) виробника у зв'язку з ростом цін на електроенергію, паливно-мастильні матеріали; компенсація витрат (частини витрат) виробникам добрив та засобів захисту рослин; компенсація частини витрат по страхуванню. До інструментів зовнішньої політики він відносить: квотування або ліцензування; сертифікація імпорту; ветеринарні, санітарні, фіто-санітарні норми. Інструментами контролю та моніторингу, на його думку, виступають: контроль за оборотом землі; обстеження ґрунтів; контроль за фінансовим оздоровленням підприємств АПК; моніторинг організації та функціонування мережі оптових товарних бірж і продовольчих ринків; контроль за надходженням і використанням генетично змінених продуктів харчування й компонентів для їхнього виробництва [7]. Запропонована С. Пономаренко структуризація інструментів фінансово-економічної підтримки сільськогосподарських товаровиробників повною мірою підтверджує необхідність поєднання фінансових інструментів підтримки з адміністративними, що забезпечує доповнення стимулів відповідними методами контролю, а це дасть можливість упереджувати прецеденти нераціонального та неефективного використання державної фінансової допомоги.

Незважаючи на багатоманітність підходів до вибору інструментів фінансово-економічної підтримки сільського господарства, які розглядаються в працях вітчизняних вчених, недостатньо обґрунтованими слід вважати напрями та методи підтримки виробництв, що передбачають виробництво органічної сільськогосподарської сировини та її переробку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз динаміки бюджетних видатків на підтримку сільського господарства

Рис. 1. Видатки Зведеного бюджету України на сільське господарство

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

та визначення базових орієнтирів фінансово-економічної підтримки сільського господарства з конкретизацією методів та інструментів стимулювання введення додаткових потужностей в органічному сільськогосподарському виробництві.

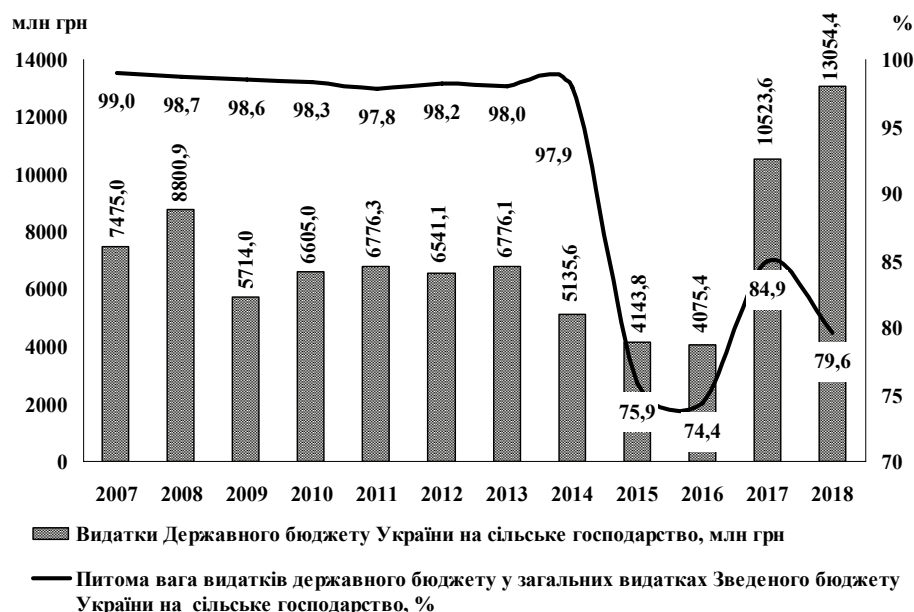
ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основу фінансово-економічної підтримки сільського господарства складають видатки публічних фінансових фондів. Саме бюджетне фінансування суб'єктів аграрного підприємництва має закласти необхідні стимули для нарощення потужностей у сільськогосподарському виробництві. Бюджетна підтримка сільського господарства передбачає фінансування видатків Зведеного бюджету України на підтримку окремих видів сільськогосподарського виробництва шляхом застосування як прямих, так і непрямих методів. За період 2007—2018 роки в динаміці видатків Зведеного бюджету України на підтримку сільського господарства у номінальному вираженні висхідний тренд спостерігався лише у 2017—2018 рр. (рис. 1). Зокрема, у 2007 р. на підтримку сільського господарства зі Зведеного бюджету України було спрямовано 7,5 млрд грн, у 2010 р. — 6,7 млрд грн, у 2013 р. — 6,9 млрд грн, у 2016 р. — 5,5 млрд грн, у 2018 р. — 13,4 млрд грн. Номінальне зростан-

ня видатків на підтримку сільського господарства, які були профінансовані зі Зведеного бюджету України, водночас не супроводжувалося реальним зростанням фінансових асигнувань, спрямованих на підтримку сільського господарства. Це підтверджує динаміка видатків Зведеного бюджету України на сільське господарство у порівняних цінах 2006 року.

Сума видатків Зведеного бюджету України на сільське господарство у порівняних цінах 2006 року розраховувалася шляхом ділення номінальної величини видатків на кумулятивний індекс цін виробників, що давало можливість усунути механічний вплив інфляційно-девальваційних коливань. Так, у 2007 р. сума видатків Зведеного бюджету України на сільське господарство у порівняних цінах 2006 р. складала 6,1 млрд грн, у 2010 р. — 3,3 млрд грн, у 2013 р. — 2,8 млрд грн, у 2016 р. — 1,02 млрд грн, у 2018 р. — 1,8 млрд грн. Тобто у 2018 р. порівняно з 2007 р. реальний обсяг видатків Зведеного бюджету України на підтримку сільського господарства скоротився більш ніж у 3 рази, що пов'язано з відсутністю належної індексації суми цих видатків у зв'язку з високими темпами девальвації національної грошової одиниці.

Реальне зменшення фінансової підтримки державою суб'єктів аграрного підприємництва призвело до посилення сировинної спрямованості вітчизняного аграрного експорту і по-

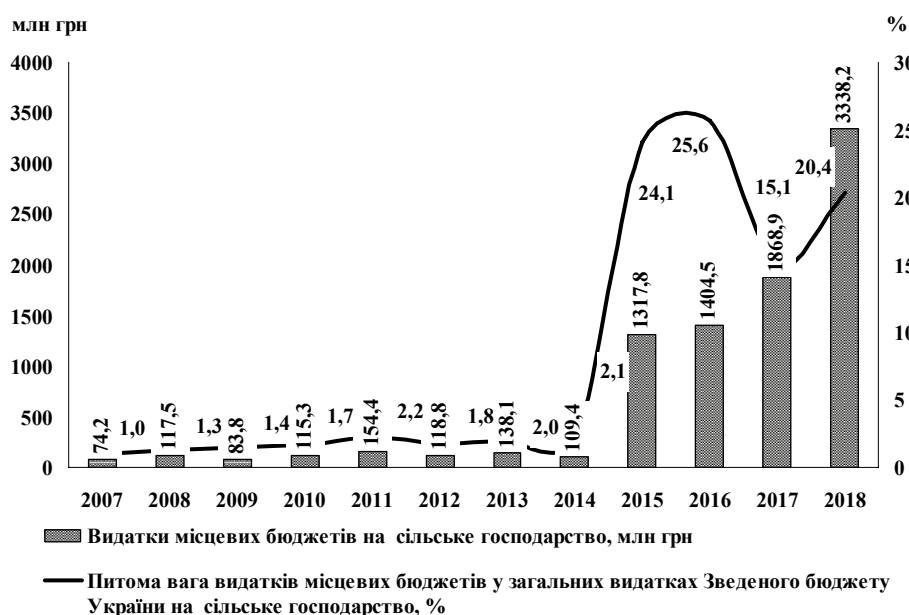
Рис. 2. Видатки Державного бюджету України на сільське господарство

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

глибило перекося в структурі національного АПК. Найбільш проблемні моменти розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу сільськогосподарського виробництва, особливо галузі тваринництва, ще більше поглибилися і знизили рівень комплексності використання наявного агресурсного потенціалу.

У 2007—2014 рр. питома вага державного бюджету в загальних видатках Зведеного бюджету України на підтримку сільськогоспо-

дарського виробництва коливалася в інтервалі 97,8—99,0%. Поглиблення процесів децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування підвищили питому вагу місцевих бюджетів у загальній величині публічних видатків на підтримку сільськогосподарського виробництва, що автоматично означало зменшення частки головного кошторису країни в структурі цих видатків. Зокрема, питома вага державного бюджету у загальних видатках Зведеного бюджету України на сільське господарство у 2015—

Рис. 3. Видатки місцевих бюджетів України на сільське господарство

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

2018 рр. коливалася в інтервалі 74,4—84,9 % (рис. 2).

Враховуючи задекларовані державою пріоритети поглиблення децентралізаційних процесів та створення самодостатніх у фінансовому та господарському відношенні територіальних громад, питома вага місцевих бюджетів у загальних публічних видатках на підтримку сільськогосподарського виробництва має значно зрости, особливо за умови передачі значних площ сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів у власність територіальних громад.

У 2007—2014 рр. у динаміці видатків місцевих бюджетів на сільське господарство не спостерігалася чітко вираженого висхідного тренду, що пов'язано з відсутністю можливостей у бюджетів територіальних громад, особливо громад базового рівня, фінансувати проекти розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва. Зокрема у 2007 р. з місцевих бюджетів на підтримку сільського господарства було профінансовано видатків на суму 74,2 млн грн, у 2010 р. — 115,3 млн грн, у 2014 р. — 109,4 млн грн. У 2015—2018 рр. відбулося значне збільшення видатків на підтримку сільського господарства, профінансованих за рахунок місцевих бюджетів. Зокрема, у 2015 р. величина видатків склала 1,3 млрд грн, у 2017 р. — 1,8 млрд грн, а у 2018 р. — 3,3 млрд грн (рис. 3).

Незважаючи на те, що у 2015—2018 рр. видатки місцевих бюджетів на підтримку сільськогосподарського виробництва порівняно з 2007—2014 рр. виросли на декілька порядків, так і не відбулося якісного покращення підтримки зі сторони територіальних громад проектів нарощення ресурсно-виробничого потенціалу сільськогосподарського виробництва. Саме бюджети територіальних громад, видаткова частина яких має спрямовуватися на покращення структури місцевого агропромислового комплексу, мають фінансувати ті проекти сільськогосподарського виробництва, які великою мірою задовольняють потреби місцевих аграрних ринків, мають найбільші конкурентні переваги на національному та міжнародному ринках, а також дадуть відповідний кумулятивний ефект для розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу аграрної сфери локальних територій загалом.

Одним з основних пріоритетів збільшення видатків місцевих бюджетів на підтримку сільського господарства є органічне сільськогосподарське виробництво, зокрема, органічне землеробство, органічне скотарство та пе-

реробно-харчові виробництва, які працюють на основі використання органічної сільськогосподарської сировини [1; 2].

Органічне виробництво — цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного розмаїття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів виробництва, які відповідають якісним вимогам до продуктів харчування. Зважаючи на потенціал сільського господарства нашої держави, існує невідкладна необхідність використання багаторічного досвіду європейських країн щодо такого екологічно, соціально та економічно доцільного напрямку сільськогосподарської діяльності, як органічне виробництво та його впровадження в нашої країні [5].

Найчастіше під органічним сільським господарством (виробництвом) розуміють, з одного боку, систему обмежень при виробництві, яка забороняє або значно обмежує використання синтетичних комбінованих добрив, пестицидів, регуляторів росту, ГМО, різних харчових добавок тощо або ж систему управління (менеджменту) таким виробництвом, в основі якої є запровадження енерго- та ресурсоощадливих технологій з метою покращення стану довкілля, а з іншого боку, забезпечення потреб споживчого попиту у натуральній, безпечній агропродовольчій продукції [3].

Саме органічне сільськогосподарське виробництво здатне забезпечити підвищений рівень капіталізації сільського господарства навіть за умови відсутності великих земельних масивів, які, як правило, є необхідною передумовою ефективного ведення крупнотоварного сільськогосподарського виробництва.

Як уже зазначалося на рівні територіальних громад одним з основних пріоритетів підтримки сільськогосподарського виробництва є органічне землеробство, органічне скотарство та переробно-харчові виробництва, які працюють на основі використання органічної сільськогосподарської сировини. Місцеве самоврядування, як один з базових елементів сектору публічного управління, має бути зорієнтоване на підтримку виробників органічної продукції. Це особливо є актуальним для сільських територій Поліського та Карпатського економічних районів, де традиційно спостерігається дефіцит орних земель, високою є лісистість території і де мають місце масштабні процеси самозаліснення малопродуктивних сільськогосподарських угідь. Але, незважаючи на такі ускладнені природно-ресурсні умо-

ви ведення продуктивного сільськогосподарського виробництва, бюджетна підтримка виробників органічної сільськогосподарської продукції може сприяти розширеному відтворенню місцевого АПК загалом.

Підтримка виробників органічної продукції органами місцевого самоврядування має відбуватися як шляхом використання прямих, так і непрямих методів. До прямих методів відносяться дотації, компенсації, цільове фінансування. Непрямими методами підтримки у більшій мірі на загальнодержавному рівні виступають податкові пільги, здешевлення процентних ставок за кредитні ресурси, лібералізація митного режиму. На місцевому рівні найвищий рівень ефективності у підтримці виробників органічної сільськогосподарської продукції буде досягнуто, якщо підтримка буде здійснюватися на всіх фазах органічного агропродуктового ланцюга.

Зокрема має надаватися фінансова підтримка застосування екологобезпечних технологій (технології ґрунтозахисного землеробства, безполіцевого обробітку ґрунту, сидератних добрив, застосування комплексу меліоративних заходів), щоб мінімізувати втрати сільськогосподарських товаровиробників, які свідомо відмовляються від застосування мінеральних добрив, гербіцидів та пестицидів і тим самим втрачають у врожайності сільськогосподарських культур. Також місцеві територіальні громади мають використовувати відповідні інструменти фінансово-економічної підтримки виробників екологічно чистих харчових продуктів на основі переробки органічної сільськогосподарської сировини.

Важливою проблемою, що потребує вирішення в найближчій перспективі, є переробка вітчизняної органічної продукції. Тому для України необхідним є розвиток відповідної інфраструктури органічного ринку, збільшення кількості сертифікованих переробних підприємств, становлення та гармонізація відповідного законодавства за міжнародними стандартами, державна фінансова підтримка органічних виробників. Ефективний розвиток органічного агровиробництва можливий на основі формування дієвого організаційно-економічного механізму, що реалізується через взаємодію правової, економічної та організаційної складових. Ефективна взаємодія зазначених елементів спрямована на підвищення конкурентоспроможності виробників органічної сільськогосподарської продукції [8].

Не менш важливе значення має також фінансово-економічна підтримка й процесів ре-

лізації органічної сільськогосподарської продукції, зокрема в частині розбудови локальної спеціалізованої логістично-складської інфраструктури зберігання органічної продукції та готових екологічно чистих харчових продуктів. Об'єктом фінансово-економічної підтримки повинна стати також розбудова мережі продавців екологічно чистої продукції, зокрема спеціалізованих торгових точок та базарів.

Поряд з фінансовими інструментами органи місцевого самоврядування мають створювати інституціональні форми взаємодії із суб'єктами аграрного підприємництва, які здійснюють виробництво органічної сільськогосподарської продукції. Виходячи з того, що особисті селянські господарства, які не мають значних площ сільськогосподарських угідь і не можуть на рівних конкурувати із сільськогосподарськими підприємствами, органи місцевого самоврядування повинні надавати цим суб'єктам аграрного підприємництва необхідну консультативну підтримку в частині створення заготівельно-збутових кооперативів, у межах яких більш прискореними темпами можна сформувати ресурсно-виробничі умови для виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

Створення заготівельно-збутових кооперативів забезпечить необхідну концентрацію ресурсів та зусиль для впровадження технологій органічного землеробства та скотарства, зокрема розвитку тваринництва на основі органічної кормової бази. Об'єднані територіальні громади можуть забезпечувати також інтеграцію виробників органічної сільськогосподарської сировини та переробно-харчових виробництв через укладання угод публічно-приватного партнерства як на основі створення нестатутних об'єднань, так і на основі передачі прав тимчасового користування земельними ділянками та об'єктами інфраструктури тваринницької галузі.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

В умовах загострення конкуренції на глобальних ринках сільськогосподарської сировини та продовольства вітчизняне сільськогосподарське виробництво має отримати належну фінансово-економічну підтримку для того, щоб максимальною мірою використати значний агоресурсний потенціал. Фінансово-економічна підтримка сільського господарства є комплексом прямих та непрямих методів фінансування сільськогосподарського виробництва за рахунок джерел державного

та місцевого бюджетів, а також надання необхідного організаційного та консультативного забезпечення суб'єктам аграрного підприємництва.

Найвищий рівень ефективності фінансово-економічної підтримки досягається за умови доповнення фінансових інструментів застосуванням сучасних організаційно-правових форм аграрного підприємництва, що дасть можливість забезпечити максимально можливий рівень результативності освоєння бюджетних коштів. В умовах поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування підвищується актуальність надання фінансово-економічної підтримки суб'єктам аграрного підприємництва на місцевому рівні за рахунок бюджетів територіальних громад.

Пріоритетним напрямом фінансової підтримки суб'єктів аграрного підприємництва за рахунок місцевих бюджетів мають стати проекти нарощення потужностей у секторі виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Саме фінансова підтримка такого роду проектів зміцнить конкурентні переваги дрібних та середніх товаровиробників на аграрних ринках і створить ресурсну базу для виробництва екологічно безпечних харчових продуктів.

Література:

1. Андрєєва Н., Козловцева В. Організаційно-економічне забезпечення екологічно чистого виробництва в агропромисловій сфері: форми, методи та інструменти. Економіст. 2018. № 9. С. 14—19.
2. Козловцева В.А. Формування сучасного концепту впровадження екологічно чистого виробництва в агропромисловій сфері України. Агросвіт. 2018. № 12. С. 88—96.
3. Кутаренко Н.Я. Проблема понятійно-змістового трактування сутності органічного агровиробництва. Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. 2014. № 27. С. 391—397.
4. Латинін М.А., Заскалкіна О.М. Оцінювання механізмів державного регулювання інституціонального середовища в аграрному секторі економіки України. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2016. № 2 (16). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2016_2_15
5. Носко В.А. Стан і розвиток органічного виробництва в Україні. Науковий журнал "Біологічні системи: теорія та інновації". 2015. № 214. С. 212—216.

6. Онисько С.М., Кіц М.В. Удосконалення організаційно-економічного механізму державної підтримки сільськогосподарських підприємств. Фінанси України. 2015. № 4. С. 86—95.

7. Пономаренко С.В. Форми і методи регулювання розвитку сільського господарства: світовий досвід. Науковий вісник ЧДІЕУ. 2013. № 4 (20). С. 48—52.

8. Христенко Г.М., Герасимів З.М. Організаційно-економічний механізм ефективного розвитку органічного агровиробництва. Економічний форум. 2018. № 3. С. 65—71.

References:

1. Andrieieva, N. and Kozlovtsseva, V. (2018), "Organizational and economic support of environmentally friendly production in the agro-industrial sphere: forms, methods and tools", *Ekonomist*, vol. 9, pp. 14—19.
  2. Kozlovtsseva, V.A. (2018), "Formation of the modern concept of introduction of ecologically clean production in the agro-industrial sphere of Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 12, pp. 88—96.
  3. Kutarenko, N.Ya. (2014), "The problem of conceptual and semantic interpretation of the essence of organic agro-production", *Naukovyj visnyk Bukovyns'koho derzhavnoho finansovo-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 27, pp. 391—397.
  4. Latynin, M.A. and Zaskalkina, O.M. (2016), "Evaluation of mechanisms of state regulation of the institutional environment in the agrarian sector of the Ukrainian economy", *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka*, vol. 2 (16), available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2016_2_15 (Accessed 25 Jan 2020).
  5. Nosko, V.L. (2015), "The state and development of organic production in Ukraine", *Naukovyj zhurnal "Biologichni systemy: teoriia ta innovatsii"*, vol. 214, pp. 212—216.
  6. Onys'ko, S.M. and Kits, M.V. (2015), "Improvement of the organizational and economic mechanism of state support of agricultural enterprises", *Finansy Ukrainy*, vol. 4, pp. 86—95.
  7. Ponomarenko, S.V. (2013), "Forms and methods of regulation of agricultural development: world experience", *Naukovyj visnyk ChDIEU*, vol. 4 (20), pp. 48—52.
  8. Khrystenko, H.M. and Herasymiv, Z.M. (2018), "Organizational and economic mechanism of effective development of organic agro-production", *Ekonomichnyj forum*, vol. 3, pp. 65—71.
- Стаття надійшла до редакції 09.02.2020 р.*

УДК 338.242:504.062:630*9

А. І. Карпук,

д. е. н., доцент, директор, відокремлений підрозділ НУБіП України

"Боярська лісова дослідна станція", м. Київ

ORCID ID: 0000-0003-2920-8131

Ю. М. Марчук,

к. с.-г. н., завідувач кафедри ботаніки, дендрології та лісової селекції,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ORCID ID: 0000-0003-1184-261X

Ю. Ю. Несторіак,

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-1618-7522

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.35

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАРОЩЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЛІСІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПЕРЕДОВОГО ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ

A. Karpuk,

Doctor of Economic Sciences, senior lecturer, principal, separate division of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Boyarka forest research station", Kyiv

Yu. Marchuk,

PhD in Agricultural Sciences, head of the Department of botany, dendrology and forest selection, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Iu. Nestoriak,

postgraduate student, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

FINANCIAL AND ECONOMIC REGULATION OF FOREST BIODIVERSITY CAPACITY BUILDING: PROSPECTS FOR IMPLEMENTING BEST FOREIGN PRACTICES

Встановлено, що нарощення потенціалу біорізноманіття лісів в умовах тотального дефіциту у фінансуванні потреб лісового господарства потребує формування системи фінансово-економічного регулювання господарського освоєння лісоресурсного потенціалу та упередження еколого-деструктивних процесів у лісгосподарському виробництві, яка охоплюватиме комплекс форм, методів та інструментів фінансування лісгосподарських та лісоохоронних проєктів на основі залучення приватних інвестицій та фінансових ресурсів, акумульованих у результаті реалізації угод державно-приватного партнерства. Обґрунтовано, що сучасний інструментарій фінансово-економічного регулювання розширеного відтворення та нарощення лісоресурсного потенціалу має забезпечити диверсифікацію методів, форм та джерел фінансування лісгосподарських заходів та процесів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення об'єктів лісгосподарської та лісоохоронної інфраструктури, які створюють умови для збереження та відтворення біорізноманіття лісів, особливо флористичних та фауністичних ресурсів. Встановлено, що позитивним моментом у частині відтворення лісів та відповідно нарощення потенціалу біорізноманіття лісів необхідно вважати відносно значне зростання в останні роки витрат на сприяння природному поновленню лісів, що корелює з міжнародними пріоритетами поширення практики наближеного до природи лісівництва. Обґрунтовано, що постійні лісокористувачі мають розширювати масштаби природного поновлення лісів, яке супроводжується найбільш продуктивним відтворенням флористичних та фауністичних ресурсів, збільшуючи тим самим несировинні корисності лісів і створюючи умови для охорони водозбірних басейнів та утримання органічних речовин. Доведено, що передовий іноземний досвід, який передбачає створення у публічних бюджетах спеціальних фінансових фондів відтворення лісів та розвитку переробних сегментів лісового сектора національної економіки, має бути імплементований у вітчизняну практику фінансово-економічного регулювання лісгосподарювання в тій частині, яка не суперечить базовим принципам невиснажливого та збалансованого ведення лісового господарства. Встановлено, що передусім не-

обхідно поступово імплементувати досвід країн пострадянського та постсоціалістичного табору, які мають схожі з Україною інституціональні передумови ведення лісового господарства і де в останні десятиріччя отримано проривні результати у темпах та масштабах відтворення лісоресурсного потенціалу.

It is established that increasing the biodiversity of forests under conditions of total deficit in financing the needs of the forestry requires the formation of a system of financial and economic regulation of economic development of forest resources and the prevention of ecological and destructive processes in forestry production. They will cover the complex of instruments based on attracting private investment and financial resources accumulated as a result implementation of public-private partnership agreements. It is proved that the modern tools of financial and economic regulation of expanded reproduction and increase of forest resource potential should ensure the diversification of methods, forms and sources of financing of forestry activities and processes of modernization, reconstruction and technical re-equipment of forest and forest protection infrastructure that will create conditions for the conservation and reproduction of forest biodiversity, especially floristic and faunal resources. It is established that a positive aspect in terms of forest reproduction and, consequently, increasing the potential of forest biodiversity should be considered a relatively significant increase in recent years in the cost of promoting natural regeneration of forests, which correlates with international priorities, the spread of the practice of close-to-nature forestry. It is proved that permanent forest users should expand the scale of natural regeneration of forests, which is accompanied by the most productive reproduction of floristic and faunal resources, thereby increasing the non-resource utility of forests and creating conditions for the protection of watersheds and the content of organic substances. Proven advanced foreign experience, which provides for the establishment in the public budgets of special funds for forest reproduction and development of processing segments of the forest sector of the national economy, must be implemented in domestic practice in financial and economic regulation of forest management in the part, which does not contradict the basic principles of sustainable forest management. It is established that first it is necessary to gradually implement the experience of the countries of the post-soviet and post-socialist camps, which have similar institutional prerequisites for forest management and where in recent decades breakthrough results have been obtained in the rate and scale of reproduction of the resource potential.

Ключові слова: фінансово-економічне регулювання, біорізноманіття лісів, спеціальні фінансові фонди, приватні інвестиції, імплементація, лісове господарство.

Key words: financial and economic regulation, forest biodiversity, special financial funds, private investment, implementation, forestry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Нарощення потенціалу біорізноманіття лісів за нинішніх умов, коли спостерігається гострий дефіцит бюджетних коштів для потреб лісового господарства, передусім державних лісгосподарських підприємств, які підпорядковані Державному агентству лісових ресурсів України (ДАЛРУ), напряду пов'язане з формуванням інструментарію фінансово-економічного регулювання господарського освоєння та розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу. Такий інструментарій має забезпечити диверсифікацію методів, форм та джерел фінансування лісгосподарських заходів та процесів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення об'єктів лісгосподарської та лісоохоронної інфраструктури, які створюють умови для збереження та відтворення біорізноманіття лісів, особливо флористичних та фауністичних ресурсів. Інструментарій фінансово-економічного регулювання нарощення потенціалу лісового біорізноманіття має передбачати сукупність відповідних форм та методів фінансування видатків на садіння і висівання лісу і сприяння природному поновленню, на догляд за

мінералізованими смугами та протипожежними розривами, здійснення лісопатологічних обстежень, а також видатків на здійснення винищувальних робіт в осередках шкідників і хвороб, проведення моніторингу лісів, інвентаризації та оцінки лісового фонду, проведення лісової сертифікації. В частині забезпечення нарощення фауністичної складової лісового біорізноманіття необхідно забезпечити залучення фінансових ресурсів на проведення обліку диких тварин та на мисливське упорядкування, а також на заготівлю і викладку кормів для підгодовлі мисливських тварин. Враховуючи надмірну звуженість джерел фінансування проєктів розширеного відтворення біорізноманіття лісів, які мають місце у вітчизняній практиці ведення лісового господарства, важливого значення набуває вирішення проблеми формування належних інституціональних передумов для імплементації у регуляторний механізм ведення лісового господарства кращих іноземних практик фінансування процесів господарського освоєння лісової складової природного багатства України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Для формування ефективної вітчизняної системи фінансово-економічного регулювання

процесів нарощення біорізноманіття лісів важливого значення набуває вивчення передового іноземного досвіду, щоб прискорити процеси диверсифікації методів та інструментів фінансування заходів по збереженню та розширеному відтворенню флористичної та фауністичної складових біорізноманіття, що в підсумку сприятиме зміцненню асиміляційної місткості територій та підвищить рівень капіталізації ведення лісового господарства. Прикметною рисою фінансово-економічного регулювання процесів відтворення та відновлення лісів у Європі є те, що державні дотації більшості країн Європи в основному скеровані на приватних власників лісу. В Латвії, Чехії, Литві, Естонії лісним законом передбачені спеціальні механізми, які забезпечують їм державну фінансову підтримку. В цих країнах лісові землі, які мають високе охоронне значення, не є предметом реституції, і держава надає пряму компенсацію їхнім колишнім власникам. Так, в Естонії держава компенсує витрати з охорони ключових біотопів [1].

У США, незважаючи на відносно невелику частку власності лісів, держава фінансує всі роботи по боротьбі з лісовими пожежами, в тому числі на засадах державно-приватного партнерства, залучаючи ресурси бізнесу і приватних власників.

При державному фінансуванні лісгосподарських заходів в Канаді застосовується система стратегічного управління лісами. Обсяг виконуваних заходів і бюджетних коштів, що спрямовуються на їх оплату, строго відповідає цілям і завданням державної програми в галузі лісового господарства. Тим самим досягається максимальна результативність використання бюджетних коштів. Доходи лісового господарства Канади утворюються шляхом продажу ліцензій на оренду лісових ділянок підприємницьким структурам. Власники ліцензій (лісокористувачі) вносять плату до бюджетів провінцій.

Однак у Канаді в складі загального бюджету провінцій формується спеціальний "лісовий бюджет", доходною частиною якого є попенева плата. Кошти бюджету витрачаються на утримання структур державного управління лісами на всіх рівнях, інвентаризацію лісів, інженерне забезпечення освоєння лісових ресурсів, наукові дослідження, підтримку малого бізнесу в лісовій сфері. Фінансування витрат в межах, затверджених "лісовим бюджетом", проводиться строго за кошторисами з дотриманням жорсткої фінансової дисципліни. Такий підхід дозволяє уникнути ризику нецільового викорис-

тання бюджетних коштів, а також забезпечити максимальну результативність коштів, які витрачаються на лісове господарство [4].

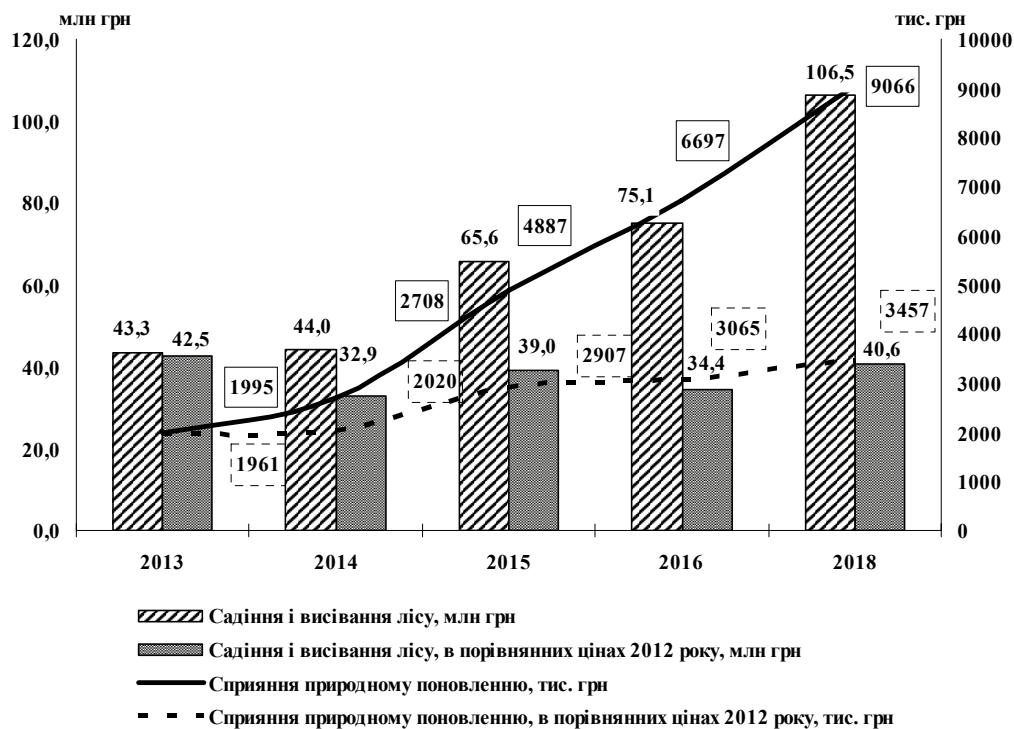
У сучасних умовах розвитку лісового комплексу Білорусі відбувається зміна траєкторії інституційного розвитку. Змінилася структура доходів економічної діяльності установ. Завдяки взаємопов'язаному, взаємозалежному функціонуванню лісгосподарських, лісозаготівельних та деревообробних виробництв з'явилася можливість стимулювання деяких груп працівників, які здійснюють трудові функції в важких умовах. Однак для формування відповідної західноєвропейським реаліям корпоративної або "мережевої", взаємообумовленої внутрішньої структури лісового комплексу, що включає лісове господарство та промисловість, недостатньо тільки імпорту інституту підрядних відносин, здійсненого на основі накопиченого зарубіжного досвіду [2].

Цікавим з точки зору часткової імплементації у вітчизняну практику фінансування процесів нарощення потенціалу біорізноманіття лісів є досвід Норвегії, де існує Лісовий трастовий фонд, в який лісовласники вносять від 4% до 40% валової вартості реалізованої деревини після моменту продажу. Кошти фонду інвестуються на довгостроковій основі в будівництво лісових доріг і ведення лісового господарства, а також в підвищення екологічної цінності лісів. Рішення про величину внеску до Фонду приймається кожним власником лісу самостійно, виходячи з його потреби в інвестиціях, причому власник не отримує відсотки зі свого внеску. Сума відсотків використовується для покриття адміністративних витрат і фінансування проектів на регіональному та муніципальному рівнях [3].

З викладеного вище слідує, що передова іноземна практика фінансування потреб лісового господарства в частині збереження та відтворення лісового біорізноманіття передбачає широкий спектр форм, методів та інструментів фінансового забезпечення лісгосподарського виробництва, що дає можливість здійснювати господарське освоєння лісоресурсного потенціалу на основі принципів невиснажливості та збалансованості, а також забезпечувати своєчасне поповнення фінансових фондів для лісовідновлення та збільшення рівня лісистості територій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз динаміки видатків державних лісгосподарських підприємств на заходи, які забезпечують розширене відтворен-

Рис. 1. Витрати підприємств, які функціонують у системі ДАЛРУ, на садіння і висівання лісу та сприяння природному поновленню

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

ня та нарощення потенціалу біорізноманіття лісів, а також упереджують руйнацію лісогосподарств та скорочення потенціалу фауністичних ресурсів і обґрунтування пріоритетів імплементації передового іноземного досвіду фінансування лісового господарства у вітчизняну модель фінансово-економічного регулювання господарського освоєння лісоресурсного потенціалу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нарощення потенціалу біорізноманіття лісів прямо залежить від масштабів лісовідновлення (відтворення лісів) як у місцях проведення суцільних рубок, так і на малопродуктивних сільськогосподарських угіддях, що створює територіальний базис розширення площі поширення лісової рослинності та фауністичних ресурсів. За період 1990—2017 рр. у динаміці лісовідновлення (відтворення лісів) висхідний тренд спостерігався у 1990—2009 рр. У 2010—2015 рр. спостерігалась низхідна тенденція стосовно річних площ лісовідновлення (відтворення лісів). Так, у 2015 р. порівняно з 2009 р. площа лісовідновлення (відтворення лісів) знизилася на 20,5 тис. га. Натомість в останні роки порівняно з 90-ми та початком 2000-х років спостерігається збільшення річних площ переведен-

ня лісових культур у вкриті лісом землі. Так, у 2015 р. порівняно з 2005 р. річна площа переведених лісових культур у вкриті лісом землі збільшилася на 44,3 тис. га, порівняно з 2010 р. — на 6 тис. га. У 2016 р. порівняно з 2015 р. площа лісовідновлення (відтворення лісів) збільшилася на 2,8 тис. га. Натомість площа переведення лісових культур у вкриті лісом землі зменшилася на 3,9 тис. га.

Покращення передумов для нарощення потенціалу біорізноманіття лісів у середньостроковій та довгостроковій перспективі слід очікувати з огляду на стрімке зростання у 2013—2018 рр. видатків на садіння та висівання лісу (рис. 1). По цій статті витрат було профінансовано заходи у 2013 році на суму 43,3 млн грн, у 2014 — на 44,0 млн грн, у 2018 році — на 106,5 млн грн. Хоча для забезпечення реального збільшення видатків по цій статті потрібен більш прискорений ріст, оскільки у 2013—2018 рр. в динаміці витрат на садіння і висівання лісу в порівнянних цінах 2012 року не спостерігається висхідної тенденції (сума витрат на висівання та садіння лісу у порівнянних цінах розраховувалася шляхом ділення номінальної величини витрат за відповідний рік на кумулятивний індекс цін виробників). Зокрема у 2018 році порівняно з 2013 роком витрати на садіння і висівання лісу у порівнянних цінах 2012 року зменшилися на 1,9 млн грн.

У контексті нарощення потенціалу лісово-біорізноманіття постійні лісокористувачі мають розширювати масштаби природного поновлення лісів, яке супроводжується найбільш продуктивним відтворенням флористичних та фауністичних ресурсів, збільшуючи тим самим несировинні корисності лісів і створюючи умови для охорони водозбірних басейнів та утримання органічних речовин. Позитивним моментом в частині відтворення лісів та відповідно нарощення потенціалу біорізноманіття лісів необхідно вважати відносно значне зростання в останні роки витрат на сприяння природному поновленню, що корелює з міжнародними пріоритетами поширення практики наближеного до природи лісівництва. Зокрема у 2013 році сума витрат на сприяння природному поновленню лісів становила 1,9 млн грн, у 2014 році — 2,7 млн грн, а у 2018 році — 9 млн грн. Тобто у 2018 році порівняно з 2013 роком номінальна величина витрат на сприяння природному поновленню лісів збільшилася більш як у 4 рази. Також у 2018 році порівняно з 2013 роком на 1,5 млн грн відбулося збільшення суми витрат на сприяння природному поновленню лісів в порівнянних цінах 2012 року.

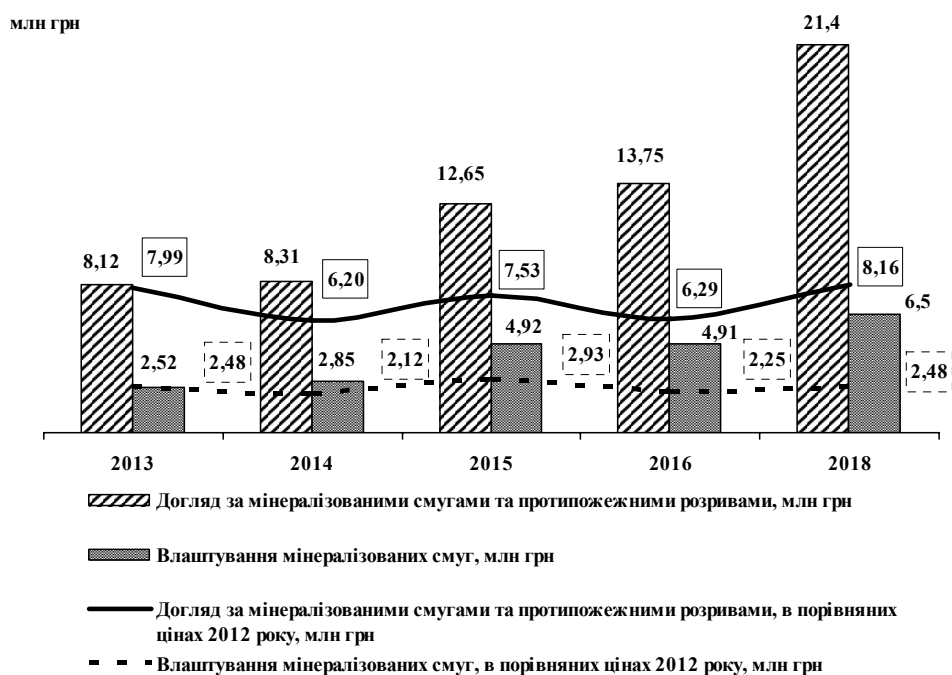
Позитивним моментом є номінальне зростання величини витрат на догляд за мінералізованими смугами та протипожежними розривами. Зростання витрат у 2013—2018 рр. у номінальному вираженні також спостерігається по статті — влаштування мінералізованих смуг

(рис. 2). Необхідно також забезпечити надійні джерела фінансування для збільшення протяжності створення протипожежних розривів, мінералізованих смуг, а також доріг протипожежного призначення.

За період 1995—2017 рр. не спостерігалось висхідного чи низхідного тренду в динаміці обсягів згорілого і пошкодженого лісу на пні, а також в динаміці обсягів згорілої і пошкодженої заготовленої лісової продукції. Найбільший обсяг згорілого і пошкодженого лісу на пні спостерігався у 2010 р. (343,8 тис. куб. м), у 2012 р. (289,3 тис. куб. м) та у 2015 р. (170,7 тис. куб. м). Натомість найбільші обсяги згорілої і пошкодженої лісової продукції спостерігалися у 2011 р. (2405 куб. м) та у 2015 р. (10387 куб. м). Заготівля згорілої та пошкодженої лісової продукції має супроводжуватися дотриманням вимог стосовно збереження домінуючих видів лісового біорізноманіття.

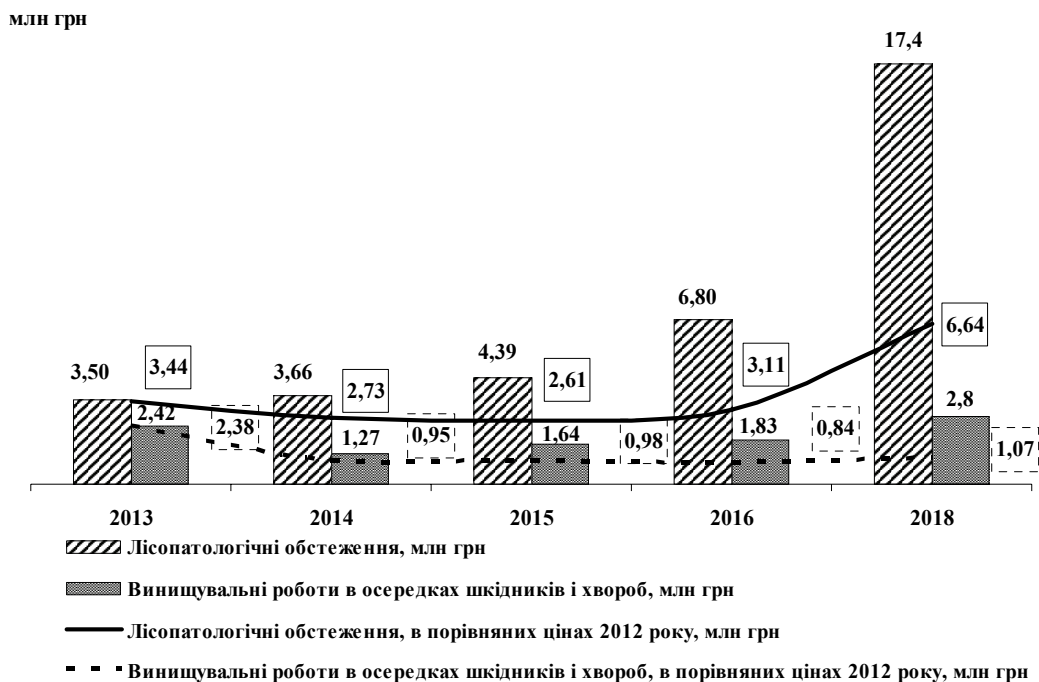
Це ж саме стосується і збору та утилізації мертвої деревини, оскільки відсутність або мала кількість мертвої деревини у лісі насправді не є ознакою його стійкості проти дії природних факторів та "екологічного здоров'я", як це вважалося у лісівничій науці раніше, оскільки такий ліс втрачає ознаки природності.

Поширення шкідників і хвороб у теперішніх умовах є однією з основних загроз відтворенню та збереженню біорізноманіття. Тому вагомим значення набуває вчасне проведення лісопатологічних обстежень та проведення вини-

Рис. 2. Витрати підприємств, які функціонують у системі ДАЛРУ, на догляд за мінералізованими та протипожежними розривами та влаштування мінералізованих смуг

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

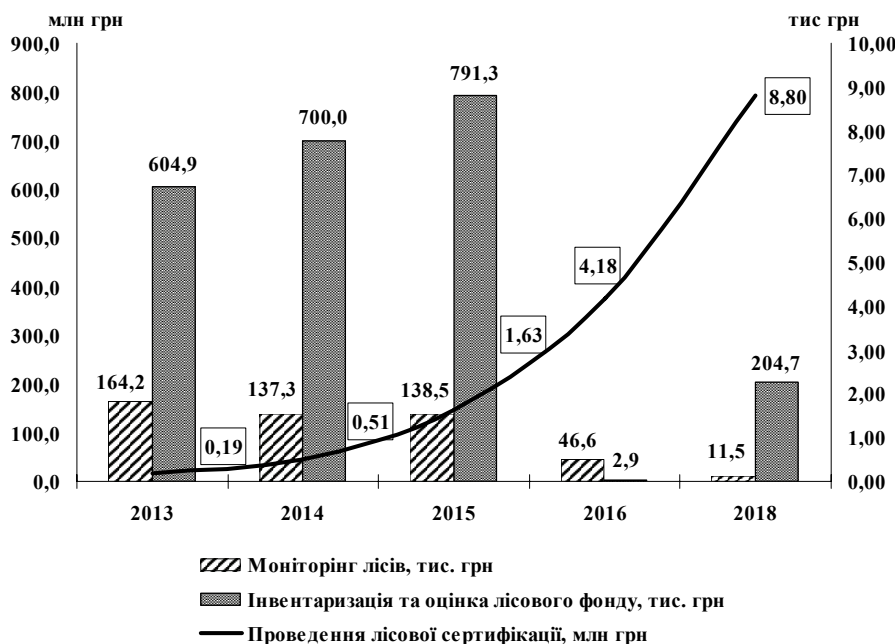

Рис. 3. Витрати підприємств, які функціонують в системі ДАЛРУ, на лісопатологічні обстеження та здійснення винищувальних робіт в осередках шкідників і хвороб

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

щувальних робіт в осередках шкідників і хвороб, що вимагає відповідного фінансування цих заходів. У 2013—2018 рр. у динаміці номінальної величини видатків на лісопатологічні обстеження спостерігається висхідна тенденція, що пов'язана з необхідністю локалізації вогнищ

поширення верхового короїда та інших шкідників (рис. 3). У 2018 році порівняно з 2013 роком номінальна величина видатків, профінансованих підприємствами ДАЛРУ, на лісопатологічні обстеження виросла майже у 5 разів, але навіть такого зростання недостатньо, щоб вчасно виявляти вогнища поширення лісових шкідників і упереджувати знищення лісових насаджень та інших складових біорізноманіття лісів.

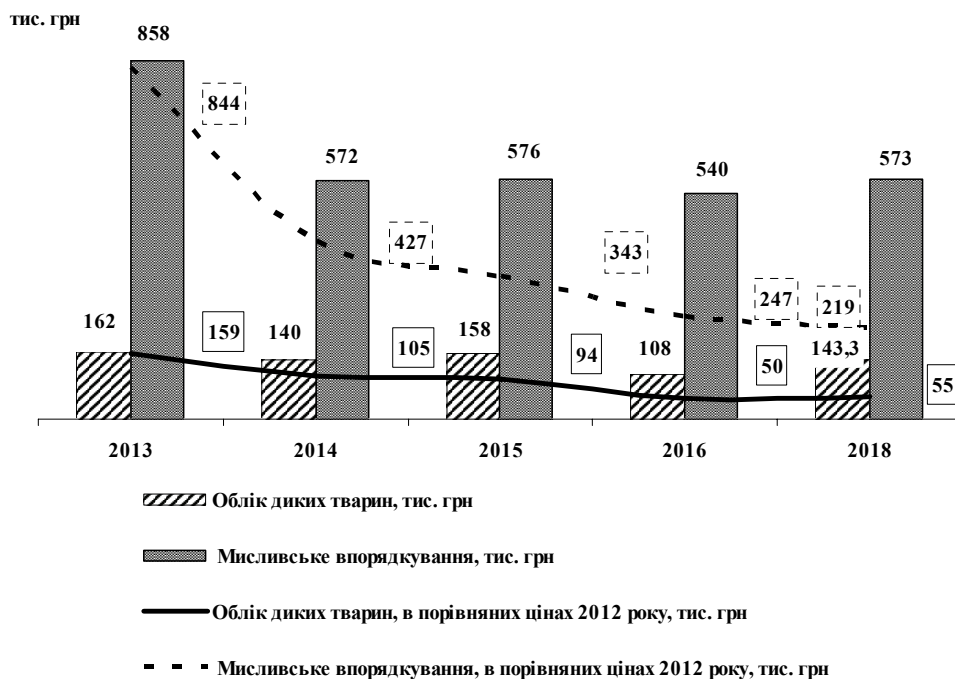
Рис. 4. Витрати підприємств, які функціонують у системі ДАЛРУ, на моніторинг лісів, інвентаризацію та оцінку лісового фонду і проведення лісової сертифікації

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

но виявляти вогнища поширення лісових шкідників і упереджувати знищення лісових насаджень та інших складових біорізноманіття лісів.

Підтвердженням даного твердження є те, що у порівнянних цінах 2012 року навіть спостерігається деяке зменшення величини цих видатків. Ще складніша ситуація має місце стосовно фінансування винищувальних робіт в осередках шкідників і хвороб. Тут спостерігається лише номінальне збільшення цього виду видатків на ведення лісового та мисливського господарства. Якщо у 2013 році сума видатків на здійснення винищувальних робіт в осередках шкідників і хвороб становила 2,42 млн грн, то у 2018 —

Рис. 5. Витрати підприємств, які функціонують в системі ДАЛРУ, на облік тварин та мисливське упорядкування

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

2,8 млн грн. Подолання такої негативної тенденції у фінансуванні заходів по знищенню шкідників та упередженню хвороб наряду залежить від створення сприятливого інституціонального підґрунтя для залучення коштів міжнародних природоохоронних фондів та міжнародних фінансово-кредитних організацій.

Досягнення пріоритетів нарощення біорізноманіття лісів стане можливим на основі достатнього фінансування заходів, пов'язаних зі здійсненням моніторингу лісів та інвентаризації і оцінки лісового фонду (рис. 4).

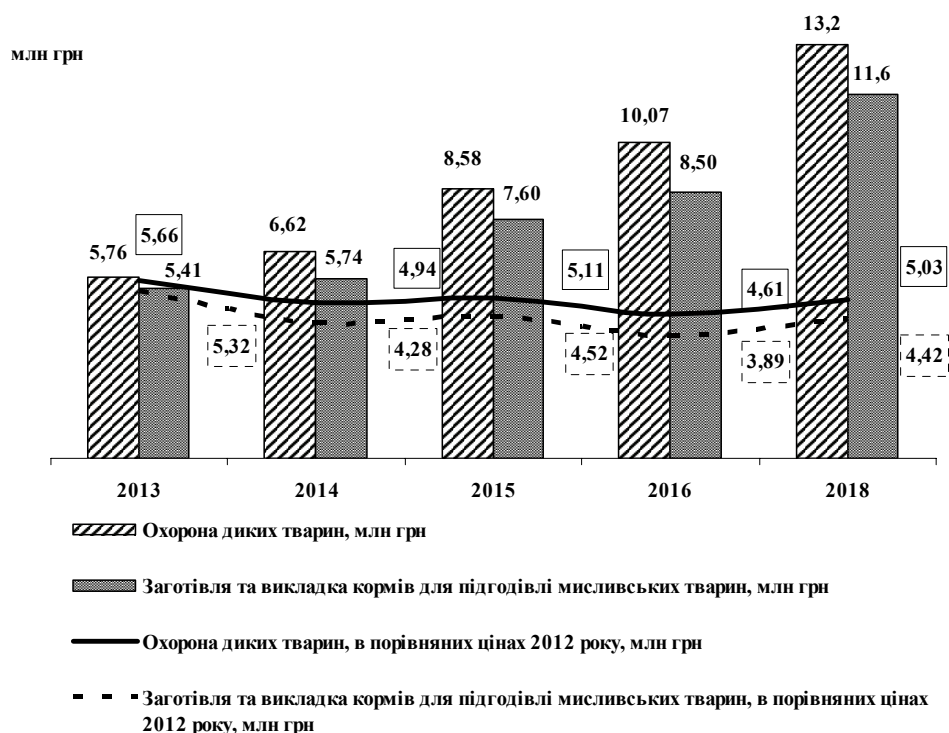
У 2013—2015 рр. поступально зростали видатки на інвентаризацію та оцінку лісового фонду, що позитивним чином відображалось на формуванні інформаційної бази стану біорізноманіття лісів. Якщо у 2013 році сума видатків за названою статтею становила 604,9 тис. грн, у 2014 році — 700,0 тис. грн, то у 2015 році — 791,3 тис. грн. У 2016 та 2017 роках мало місце обвальне скорочення видатків на інвентаризацію та оцінку лісового фонду, що негативним чином відобразилося на результативності інвентаризаційної та оціночної діяльності відповідних служб, які функціонують в системі ДАЛРУ.

Аналогічна ситуація спостерігається й в динаміці фінансування видатків на моніторинг лісів. Так, у 2016 році сума видатків на моніторинг лісів зменшилася майже в 4 рази, що не

дозволило забезпечити належний рівень збору інформації про окремі складові лісового біорізноманіття, а це не дозволило відповідно розробити адекватний набір інструментів для його збереження та відтворення. Натомість зворотна тенденція має місце в динаміці видатків на проведення лісової сертифікації. Якщо на дану статтю у 2013 році було витрачено 190 тис. грн, у 2014 році — 510 тис. грн, у 2015 році — 1,63 тис. грн, то у 2018 році — 8,8 млн грн. Тобто у 2018 році порівняно з 2013 роком видатки підприємств, які функціонують у системі ДАЛРУ, на лісову сертифікацію виросли у багато разів. Це пов'язано з необхідністю виконання вимог, які взяла Україна в рамках Угоди про асоціацію з ЄС, міжнародних торговельних та природоохоронних договорів.

Прийняття управлінських рішень у частині збереження і відтворення фауністичних ресурсів вимагає отримання достовірної інформації про чисельність диких тварин, що потребує налагодження сучасної системи обліку диких тварин та мисливського впорядкування. По цих двох статтях видатків на лісове і мисливське господарство в цілому спостерігається низхідний тренд, що ускладнює заходи по створенню необхідних інфраструктурних та матеріально-технічних умов для обліку диких тварин та мисливського впорядкування (рис. 5).

Так, у 2016 році видатки у фактичних цінах на облік диких тварин порівняно з 2013 роком

Рис. 6. Витрати підприємств, які функціонують у системі ДАЛРУ, на охорону диких тварин та заготівлю і викладку кормів для підгодовлі мисливських тварин

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

зменшилися на 54 тис. грн, а видатки на мисливське впорядкування — на 318 тис. грн. Таке зменшення номінальної величини видатків значною мірою й визначило суттєвий спад реальних обсягів фінансування, що у короткостроковій та середньостроковій перспективі негативним чином відобразиться на процесах забезпечення належного обліку мисливської фауни та результативності мисливського впорядкування.

Нарощення потенціалу фауністичної складової біорізноманіття лісів напряму залежить від фінансування заходів по охороні тварин та заготівлі і викладці кормів для підгодовлі мисливських тварин. У динаміці видатків на охорону диких тварин у фактичних цінах за період 2013—2018 рр. в цілому спостерігається висхідна тенденція: якщо у 2013 році на ці цілі витрачалося 5,76 млн грн, у 2014 році — 6,62 млн грн, то у 2018 році — 13,2 млн грн (рис. 6).

Але як показує динаміка видатків у порівнянних цінах 2012 року реальних позитивних зрушень у цьому напрямі не відбувалось, а номінальне зростання пов'язане з інфляційно-девальваційними коливаннями. Зокрема у 2013 році сума видатків на охорону диких тварин у порівнянних цінах 2012 року становила 5,66 млн грн, а у 2018 році — 5,03 млн грн.

Спостерігається також номінальне зростання видатків на заготівлю та викладку кормів для

підгодовлі мисливських тварин. Зокрема у 2013 році на такого роду заходи було спрямовано 5,41 млн грн, у 2014 році — 5,74 млн грн, а у 2018 році — 11,6 млн грн. Аналіз цих видатків в порівнянних цінах 2012 року показав, що зростання обсягів фінансування носить лише номінальний характер.

Так, у 2016 році порівняно з 2013 роком сума видатків підприємств, підпорядкованих ДАЛРУ, на заготівлю та викладку кормів для підгодовлі мисливських тварин зменшилася на 1,43 млн грн. Виходячи з того, що у 2013—2018 рр. не спостерігалось реального збільшення обсягів фінансування заходів по охороні диких тварин та заготівлі і викладці кормів для мисливських тварин, необхідно диверсифікувати джерела забезпечення названих видів видатків на ведення лісового та мисливського господарства за рахунок коштів, акумульованих на основі угод державно-приватного партнерства.

Наведений вище аналіз динаміки видатків на забезпечення розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу та упередження еколого-деструктивних процесів у лісовому господарстві засвідчив, що потрібно забезпечити суттєве нарощення фінансування всіх без винятку складових сфери ведення лісового господарства для того, щоб на порядок підвищити рівень ефективності господарського освоєння лісової складової природного багатства

України і забезпечити розширення площі земель лісогосподарського призначення. Для цього необхідна диверсифікація форм, методів та інструментів фінансування лісогосподарських заходів та процесів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основного капіталу індустрії лісорозведення, лісовирощування, лісозаготівель та переробки деревини.

Передовий іноземний досвід, який передбачає створення у публічних бюджетах спеціальних фінансових фондів відтворення лісів та розвитку переробних сегментів лісового сектора національної економіки, має бути імplementований у вітчизняну практику фінансово-економічного регулювання лісогосподарювання в тій частині, яка не суперечить базовим принципам невиснажливого та збалансованого ведення лісового господарства. Передусім необхідно поступово імplementувати досвід країн пострадянського та постсоціалістичного табору, які мають схожі з Україною інституціональні передумови ведення лісового господарства і де в останні десятиріччя отримано проривні результати у темпах та масштабах відтворення лісоресурсного потенціалу. Заслужують на увагу ті іноземні практики лісогосподарювання, які передбачають участь у фінансуванні лісогосподарських проектів регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування. Необхідно також вивчати зарубіжний досвід через призму його можливої імplementації у практику господарювання, який передбачає широкомасштабне використання неситовинних корисностей лісу у рекреаційних цілях та комплексу екосистемних послуг, які продукуються різними складовими біорізноманіття лісів.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Забезпечення проривних результатів у розширеному відтворенні біорізноманіття лісів в умовах тотального дефіциту у фінансовому забезпеченні потреб лісового господарства стане можливим за умови формування системи фінансово-економічного регулювання відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, яка охоплюватиме комплекс форм, методів та інструментів бюджетного фінансування лісогосподарських проектів, залучення приватних інвестицій у розбудову індустрії лісорозведення, лісовирощування та модернізацію лісогосподарської і лісоохоронної інфраструктури, а також використання переваг угод державно-приватного парт-

нерства в частині залучення до фінансування потреб лісогосподарського виробництва приватних підприємницьких структур. Дослідження показали, що суми видатків на розширене відтворення лісоресурсного потенціалу та упорядкування еколого-деструктивних процесів у веденні лісового господарства у 2013—2018 роках є недостатніми і не покривають навіть мінімальних потреб, що вимагає перегляду принципів фінансування лісогосподарських та лісоохоронних проектів на основі імplementації передового іноземного досвіду як у частині диверсифікації методів та інструментів фінансового забезпечення, так і в частині створення спеціальних фондів фінансування лісового господарства в структурі публічних бюджетів.

Література:

1. Бець М.Т. Приватне лісокористування як потенціал підвищення ефективності управління лісовим господарством України. Вісн. Нац. ун-ту "Львів. Політехніка". 2007. № 605. С. 186—190.
2. Каштелян Т.В., Юреня Е.Г. Экономические проблемы воспроизводства лесных ресурсов и пути их решения. Труды БГТУ. 2017. № 1. С. 75—79.
3. Лесное хозяйство и лесная промышленность Норвегии. URL: http://www.vneshmarket.ru/content/document_r_3133AA60-74E6-46FC-9470-0B825D665B9E.html
4. Макашина О.В., Таланова М.С. Зарубежный опыт финансирования лесного хозяйства. Финансовая аналитика: проблемы и решения. 2014. № 22 (208). С. 42—46.

References:

1. Bets', M.T. (2007), "Private forest management as a potential for improving the efficiency of forestry management in Ukraine", Visn. Nats. un-tu "L'viv. Politekhnik", vol. 605, pp. 186—190.
  2. Kashteljan, T.V. and Jurenja, E.G. (2017), "Economic problems of reproduction of forest resources and ways to solve them", Trudy BGTU, vol. 1, pp. 75—79.
  3. VneshMarket (2020), "Forestry and forest industry in Norway", available at: http://www.vneshmarket.ru/content/document_r_3133AA60-74E6-46FC-9470-0B825D665B9E.html (Accessed 25 Jan 2020).
  4. Makashina, O.V. and Talanova, M.S. (2014), "Foreign experience in forestry financing", Finansovaja analitika: problemy i reshenija, vol. 22 (208), pp. 42—46.
- Стаття надійшла до редакції 10.02.2020 р.

УДК 330.341.4

Джоанна Стуглик,к. е. н., здобувач ступеня доктора економічних наук кафедри менеджменту, маркетингу та економіки, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0003-3726-9452**В. М. Семцов,**д. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Тернопільського національного економічного університету, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0001-8981-8850**Є. О. Мороз,**к. соц. н., асистент кафедри теорії та історії соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-2618-3541**С. Ф. Цуркан,**викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Тернопільського національного економічного університету, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0002-9391-6135

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.44

МОДЕЛЮВАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ДИНАМІКИ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Joanna Stuglik,

PhD in Economics, Department of Management, Marketing and Economics
of Vinnytsia national technical university, Vinnytsia.

V. Semtsov,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Department of finance, banking and insurance
Vinnitsa research institute of Economics Ternopil National Economic University, Vinnytsia

Y. Moroz,

PhD in Sociology, assistant, Department of Theory and History of Sociology,
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv

S. Tsurkan,

lecturer at the Department of finance, banking and insurance Vinnitsa research
institute of Economics Ternopil National Economic University, Vinnytsia

MODELING THE RELATIONSHIP OF MARKET TRANSFORMATIONS AND THE DYNAMICS OF SOCIO-ECONOMIC INDICATORS IN UKRAINE: A REGIONAL ASPECT

Метою статті є дослідження взаємозв'язку між процесами формування ринкової економіки і соціально-економічним станом на рівні регіонів України (на прикладі Вінницької області). В статті тестуються гіпотези про наявність впливу ринкової трансформації на соціально-економічні, екологічні та ін. показники регіону. Математичний вираз такої залежності представляється доцільним на основі нечітко-множинного підходу до оцінювання сукупності відносно великої кількості різних за змістом критеріїв і показників. Аналізування здійснювалося на основі даних Державної служби статистики у Вінницькій області за 1990—2019 роки. Підтверджено негативні ефекти дисфункцій економіки регіону на початковому етапі формування ринкових відносин. Водночас проведений аналіз засвідчив з початку 2000-х рр. тенденції покращення економічного стану бізнесу, підприємств; активізації підприємництва і зовнішньоторговельної діяльності; росту безробіття і злочинності; зростання ролі сфери послуг в економіці регіону; зменшення чисельності населення та зростання майнового стану загалом; кількісного згортання наукового і медичного забезпечення; стабілізації або ж навіть покращення екологічної ситуації. Зроблено висновок про те, що реалізація системи ринкових відносин за останні 20 років виявилася значно меншою від потенційно можливої. Причини цього полягають у відсутності коректної державної економічної політики управління процесами ринкових трансформацій, у т. ч. і на регіональному рівні. На підставі аналізу динаміки основних соціально-економічних показників по мірі формування ринкової економіки в Україні, авторами зроблено висновок про те, що в умовах інституційної нестійкості офіційні інформаційні масиви не дають повноцінної можливості однозначно оцінити результати ринкових трансформацій. Встановлено, що сучасне регулювання економікою характеризується недостатньо ефективними ринко-

ними методами та інструментами управління. Підкреслено ризик відсутності системи державного контролю у ряді сфер економічної діяльності вже по мірі формування повноцінної системи ринкових відносин.

The purpose of the article is to investigate the relationship between the processes of market economy formation and socio-economic status at the level of regions of Ukraine (on the example of Vinnytsia region). The article tests hypotheses about the impact of market transformation on socio-economic, environmental, and others. regional indicators. The mathematical expression of this dependence seems appropriate on the basis of a fuzzy set approach to assessing a set of relatively large numbers of different criteria and indicators. The analysis was carried out on the basis of data of the State Statistics Service in Vinnytsia region for the years 1990—2019. The negative effects of the dysfunction of the region's economy at the initial stage of the formation of market relations were confirmed. At the same time, the analysis showed that since the early 2000s there has been a tendency to improve the economic condition of businesses and enterprises; activation of entrepreneurship and foreign trade activity; rising unemployment and crime; growing role of services in the region's economy; decrease in population and growth of property condition as a whole; quantitative curtailment of scientific and medical support; stabilization or even improvement of the environmental situation. It is concluded that the implementation of the system of market relations over the past 20 years has been much smaller than the potential. The reasons for this are the lack of a correct state economic policy to manage market transformation processes, including at the regional level. Based on the analysis of the dynamics of the main socio-economic indicators as the market economy in Ukraine is formed, the authors conclude that in the context of institutional instability official information arrays do not give a complete opportunity to evaluate the results of market transformations unambiguously. It is established that modern regulation of the economy is characterized by insufficiently effective market methods and management tools. The risk of absence of the system of state control in a number of spheres of economic activity is emphasized as the formation of a full-fledged system of market relations.

Ключові слова: трансформації, ринкова економіка, регіон, соціально-економічний стан, динаміка, оцінювання.

Key words: transformations, market economy, region, socio-economic status, dynamics, valuation.

ВСТУП

З 90-х рр. XX ст. економічна система України знаходиться фактично під впливом шоків змін, обумовлених формуванням і поглибленням ринкових умов капіталістичного типу. Не розглядаючи зараз роль політичних факторів, тим не менше, виключно важливим є оцінка зазначених змін через секторально-галузеву динаміку, інтенсивність формування та рух капіталів, робочої сили та інших активів, видів економічної діяльності, технологічних перетворень і т. п. Окрім того, інверсії у секторально-галузевій структурі на регіональному рівні часто набували більшого масштабу, аніж на рівні країни. Особливо це питання актуальне для регіонів із яскраво вираженою спеціалізацією, наприклад аграрною, промисловою та ін.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Слід підкреслити, що національна економічна наука не має коректної оцінки процесів і наслідків формування ринкової економіки України. Під коректністю розуміємо насамперед можливість надання комплексної (складної за кількістю оцінювальних критеріїв і показників) оцінки, що надавало б можливість ідентифікувати як успіхи, так і прорахунки, у т. ч. причини таких. Зазначене потребує найбільш можливого абстрагування від політичних оцінок. Водночас доцільно фокусувати увагу на регіональному аспекті із врахуванням особливостей конкретної економічної території, що дозволятиме підвищувати якість оцінювання.

МЕТА СТАТТІ

Дослідити наявність взаємозв'язку між процесами ринкових перетворень і соціально-економічною динамікою на рівні регіонів України. Інформаційною базою слугувала офіційна статистична звітність на рівні області, наприклад, [1; 2] та ін. за роками. Методологічною особливістю аналізу можна вважати концепцію нечітко-множинного підходу до оцінювання сукупності відносно великої кількості різних за змістом критеріїв і показників, аналогом чого може бути робота [3]; такий підхід найчастіше включає спробу агрегування результатів до певного єдиного лінгвістичного висновку із винесенням прикінцевої оцінки, наприклад, "позитивні" чи "негативні" зміни (у статті безпосередньо математизація системи оцінювання не задіявалася). Об'єкт дослідження: ринкові реформи в Україні впродовж 1990—2020 рр. (на прикладі Вінницької області); при цьому, враховуючи високий рівень аграрної спеціалізації регіону, було акцентовано увагу саме на змінах у цій галузі. Вінницька область характеризувалася раніше і продовжує характеризуватися на даний час як регіон з високою щільністю сільського населення, де в економіці аграрний сектор (сільське господарство, переробні галузі, харчова промисловість та супутні сектори) домінує, тоді як інші сектори промисловості розвивалися здебільшого виходячи із регіональних потреб; ділова активність і рівень доходів та зайнятості наближені до середніх по країні значень. Предмет дослідження: законо-

мірності і тенденції впливу процесу формування і поглиблення ринкових відносин як нової для окремого соціуму форми. Завдання дослідження: ідентифікувати характер змін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Соціально-політичні зміни та їхній вплив на економічне зростання тривалий час залишаються предметом активних наукових досліджень. Найчастіше подібні пошуки передбачали пошук як суті самих процесів, так і детермінантних факторів змін. Так, концепції С. Кузнеця [4], Н. Калдора [5], А. Зірматі та ін. [6] передбачали детермінантну роль фактору індустріалізації у сучасному економічному зростанні. Достатньо широко відома точка зору про аналогічну роль як фактора зростання переробної промисловості. Концепція т. з. "передчасної деіндустріалізації" Д. Родріка [7] ґрунтувалася на припущенні, що в країнах III світу в процесі економічного розвитку переважає тенденція до скорочення частки промисловості та зростання сфери послуг; негативним при цьому є загальне зменшення продуктивності, валового регіонального продукту (ВРП) та валового внутрішнього продукту (ВВП). На противагу цій точці зору ряд інших дослідників [8] прийшли до висновку, що в процесі поглиблення ринкових відносин сектор послуг може виступати реальним фактором успішного економічного розвитку. Р. Хаусманом обґрунтовано [9] тезу про пряму залежність економічного розвитку від кількості знань та інформації, залучених бізнесом країни. Таким чином, мова йде про обґрунтування множини моделей розвитку із різними детермінаціями.

На рівні України регіональний підхід в останні роки — особливо з 2014 р. — отримав значне поширення, про що свідчать численні імпульси децентралізації в рамках державної політики [10; 11]. В подібній постановці питання в Україні аналіз впливу секторально-галузевої структури на розвиток регіонів здійснено у роботах М. Мартянова [12; 13] та ін. [14]. Можна навести результати останніх наукових досліджень П. Саблука [15] Ю. Лупенка [16], В. Данкевича [17], О. Радченка [18], О. Ільчук [19], О. Захарчука [20], де визначено визначальну роль сільського господарства України в економічному зростанні останніх років.

Водночас слід зазначити відсутність комплексного аналізу результатів та наслідків процесів побудови капіталізму в Україні, у т. ч. з територіальною ідентифікацією. Особливістю даного інформаційного поля є те, що в українському соціумі спостерігаються різні, часто

полярні оцінки процесів та їхніх наслідків. Найчастіше акцентовано увагу на тому, що ринкові реформи в аграрному секторі економіки України 90-х рр. XX ст. визначили ситуацію усталеного поширення сільської бідності та цілий ряд структурних економічних (та інших за змістом) проблем. Необхідність вирішення таких проблем є очевидною, і саме з цим може бути пов'язана ефективність подальших реформ.

Методологія і гіпотези дослідження. Логіка пізнання предмету дослідження в інтерпретації авторів статті ґрунтувалася на твердженні, що результативність і наслідки процесу формування капіталізму на рівні окремої країни (регіону) можуть бути оцінені за сукупністю показників, критеріїв яких носять як суто економічний, так і соціальний, екологічний, інституційний зміст. Набір цих критеріїв і показників відбивають сценарій зміни суті і якості економічного життя агентів, на основі чого у останніх формується уявлення про позитивні чи негативні оцінки. Таким чином, такі показники, як кількість дітей у сім'ях, розлучення чи тривалість життя та ін. є більш важливими характеристиками аніж суто економічні показники, з якими найчастіше асоціюється капіталізм (чи формування іншої економічної системи).

Відповідно мали місце дві гіпотези: 1) що капіталізм української моделі 1990—2000-х рр. покращив життя агентів; 2) що такий капіталізм призвів до погіршення. Ще раз наголошуємо на тому, що обидві гіпотези можна вважати не підтвердженими досі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Катастрофічні (різкі) зміни економіки України в процесі ринкових реформ були запрограмованим і — водночас — комплексним ефектом. Процес доцільно розглядати (як це і найчастіше робиться іншими вітчизняними дослідниками) за певної етапізації, а саме: 1) 1990—1991 рр. — як час детермінуючих змін політичного та ідеологічного змісту; 2) 90-ті рр. XX ст. — як перехід від адміністративно-планової системи до економіки, де ринкові основи стають визначальними; 3) умовно — етап 2000 р. — як час, коли ринкові відносини в країні було сформовано в цілому; 4) 2000—2020 рр. — як етап подальшого поглиблення ринкових відносин у національній економічній системі. На часову і змістовну динаміку процесу, звісно, накладалися загальносвітової тенденції: наприклад, криза 1998 р., економічне зростання початку 2000-х рр., криза 2008 р. Загалом маємо період до 2000 р. як формування, а впродовж 2000—

Таблиця 1. Динаміка основних соціально-економічних показників по мірі формування ринкової економіки в Україні впродовж 1995–2020 рр. (на прикладі Вінницької обл.)

Показники	Роки					
	1995	2000	2005	2007	2010	2018-2019, середнє
Фінансово-економічні показники						
Структура випуску товарів та послуг за видами економічної діяльності, % у т.ч.						
сільське господарство**	34,3	34,1	23,0	20,0	21,4	24,5
промисловість***	34,2	37,5	36,5	36,4	35,0	31,0
будівництво	4,4	2,9	5,5	7,3	5,4	6,1
послуги****	27,1	25,5	35,0	36,3	38,2	38,4
Частка прибуткових підприємств, %	...	62,9	64,0	70,8	...	...
Рентабельність операційної діяльності підприємств, %	11,3	1,0	2,8	3,4	6,2	15,5
Зовнішньоторговельний оборот, млн дол. США	447,7	231,9	299,9	712,3	566,3	1113,5
експорт	282,4	154,0	177,1	424,7	344,7	846,9
імпорт	165,3	77,9	122,8	287,6	263,0	266,7
Рівень безробіття, %*****	0,3	8,7	6,8	6,1	10,0	8,9
Частка на оплату праці у сільському господарстві, %	26,0	16,7	14,3	11,3	10,6	5,4
Організаційні показники						
Кількість суб'єктів ЄДРПОУ, тис. од.	14,5	19,5	20,5	22,5	24,8	28,7
Кількість фермерських господарств, од.	838	823	1238	1405	1883	2184
Деякі фізичні показники матеріальної сфери (на прикладі сільського господарства)						
Тваринництво, млн голів						
ВРХ	1,1	0,6	0,6	0,4	0,4	0,3
свині	0,9	0,8	0,5	0,4	0,4	0,3
вівці та кози	0,3	0,07	0,04	0,04	0,04	0,03
птиця	9,4	6,1	9,0	9,0	27,7	32,6
Виробництво продукції рослинництва, млн т						
зернові та зернобобові	2,2	1,8	1,7	3,1	4,5	5,5
цукрової буряки	4,0	1,9	2,9	2,5	2,8	2,8
соняшник	0,07	0,07	0,1	0,3	0,8	0,8
овочі	0,2	0,2	0,3	0,3	0,5	0,5
плодові та ягідні	1,1	0,07	0,2	0,2	0,3	0,3
Загальні демографічні, соціально-економічні, екологічні, інфраструктурні показники						
Чисельність постійного населення, млн осіб	1,9	1,8	1,8	1,7	1,6	1,6
Кількість сільських населених пунктів, од.	1470	1466	1466	1465	1463	1457
Забезпеченість населення житлом, кв. м загальної площі на 1 особу	21,0	24,1	25,4	25,9	26,5	29,3
Введення в експлуатацію житла, тис. кв.м загальної площі	293,0	141,0	349,7	346,0	292,2	391,4
Кількість легкових автомобілів у приватній власності, тис. од.	151,8	180,0	175,7	184,1	188,3	199,0
Релігійні організації, од.	959	1283	1640	1710	1790	1921
Виявлено злочинів, тис. од.	14,6	14,0	12,5	12,6	12,9	13,8
Засуджено осіб	6443	7734	5005	6115	3396	3562
Кількість працівників наукових організацій, осіб	3201	1709	1558	1208	1051	484
Кількість лікарняних закладів, од.	208	135	133	132	121	62
Кількість відвідувань за зміну у лікарнях, тис. *	25,7	25,3	25,4	26,9	26,1	33,5
Кількість мисливських тварин (копитних), тис. од.	12,0	11,8	8,3	9,3	10,5	11,0
Виллов риби, тис. т	2,7	1,8	1,8	1,7	1,9	2,0
Площа рубок лісу, тис. га	26,0	22,7	24,2	23,0	19,2	16,5
Викиди шкідливих речовин у повітря, тис. т	201,4	145,5	180,4	186,7	185,1	194,6

* — амбулаторно-поліклінічних закладів;

** — сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибництво;

*** — добувна і переробна промисловість, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води;

**** — торгівля, ремонт, готельно-ресторанний бізнес, транспорт та зв'язок, фінансова діяльність та інші послуги;

***** — за методологією МОП.

2020 рр. — поглиблення (тобто повна реалізація цієї моделі) ринкової економіки в Україні.

Звідси визначення дат як реперів моніторингу дозволяє побудувати процес дослідження як порівняння останніх даних (за 2018—2019 рр., що зафіксовано на даний час статистично) з даними за 1990, 1995 та 2000 рр. У ряді випадків дані за 1990 р. порівнювати просто неможливо через відсутність якихось показників в принципі, наприклад, кількість фермерських господарств (ФГ) та ін.

З іншого боку найбільш проблемним методичним обмеженням подібних порівнянь вважаємо неможливість співставлення грошових показників. Тому було обрано найчастіше фізична розмірність або ж відносні показники (наприклад рентабельність), які зберігають зміст в умовах інфляції, зміни грошової системи і т. ін. Базову інформацію до аналізування представлено у таблиці 1.

З огляду на відсутність повної статистичної картини аналіз динаміки частки прибуткових підприємств у регіоні за вказаний період провести не має можливості, проте фрагментарні дані, вказані у таблиці 1, все ж таки свідчать про передумови до збільшення цього показника в період з 2000 по 2010-ті рр.

Як було зазначено, розглядали показник рентабельності операційної діяльності підприємств регіону як достатньо об'єктивний індикатор, який за своїм змістом дозволяє в цілому ігнорувати ефекти інфляції. Як видно з даних таблиці 1, така рентабельність підприємств різко зменшилася до початку 2000-х рр. (до збиткової по суті), проте у подальшому демонструвала достатньо усталений ріст. Показник рентабельності на рівні 16 % в останні роки можна вважати достатньо значимим для мотивування підприємницької активності.

Динаміка зовнішньоторговельного обороту у регіоні, на відміну від більшості інших показників, демонструвала активне і усталене зростання — втричі за 1995—2020-ті рр., при чому імпорт зріс удвічі, тоді як експорт — втричі. Звертаємо увагу на такий спе-

цифіці регіону як наявність активного торговельного балансу за весь вказаний період.

Показник зайнятості в цілому прогнозовано корелював за досліджуваний період із ринковою кон'юктурою в країні і світі: на початку 2000-х рр. рівень безробіття досяг 8,0—9,0 % і так чи інакше зберігався таким до останнього часу. Ці значення дещо зменшувалися в період економічного зростання 2000-х рр. і зростали після 2008 р. Загалом показник безробіття у 8% за вказаний період можна вважати рівнем природного безробіття для регіону. Водночас слід наголосити на достатній умовності цих даних через значні обсяги тіньової, прихованої, неповної зайнятості, загалом складний стан регіонального ринку праці, особливо у сільській місцевості, і це вже можна віднести до безпосередніх результатів процесу побудови капіталізму.

Аналогічним чином (тобто як прямий результат зміни економічних відносин) автори статті оцінювали достатньо усталену динаміку зменшення частки на оплату праці у витратах (на прикладі сільського господарства області). Так, цей показник склав у 1990 р. 37,7 %, тоді як у 2000 р. — 16,7 %, а у 2019 р. — 5,4 %. Можливо динаміка в інших сферах діяльності є іншою, що потребує уточнення. Проте вказані зміни по аграрному сектору, вочевидь, свідчать про посилення рівня експлуатації найманих працівників. Цей висновок, безумовно, потребує уточнення з огляду на реальну купівельну спроможність заробітних плат у вказані періоди: можливо, частка 5,4 % у 2020-х рр. була більш вигідною для економічних агентів аніж 37 % у 1990 р. Питання прикінцевих висновків з даного приводу потребує, як вважаємо, додаткової аргументації.

Наскільки тенденції постіндустріалізму стали характерними для економіки регіону за вказані періоди? Якусь відповідь на це питання, на нашу думку, може надати зіставлення даних щодо структури випуску товарів та послуг за видами економічної діяльності (табл. 1). Як бачимо, у тривалому періоді частка сільського господарства загалом зменшилася з майже 40 % у 1990 р. до 24,5 % у 2018—2019 рр. Частку промисловості слід оцінити як загалом усталений показник на рівні 31—34 %. Частка будівництва, коливаючись у періоди піднесення і криз від 3 до 7 %, склала на останні періоди близько 6 %. Більш одностайним стало зростання частки сфери послуг — з 25 % (1990 р.) до майже 40 % на даний час. Загалом за вказаний період частка промислової діяльності все таки дещо зменшилася.

Економічні зміни логічно обумовлювали соціальну динаміку. Так, якщо оцінювати зміни за демографічними показниками, то насамперед

слід зазначити факт зменшення чисельності населення регіону за 30 років на 15 %. Чи є це наслідком капіталізму чи трендом урбанізації/глобалізації — питання окремого дослідження. Наша точка зору ґрунтується на твердженні про визначальний вплив все ж таки відкритості кордонів, природного намагання людей щодо пошуку кращих умов життя. Тобто цей показник все ж таки не відносили б до безпосередньо негативних наслідків капіталізму як такого, адже це відбувається у великій кількості інших країн із позитивною економічною динамікою. З іншого боку, тенденція звісно ж є загрозливою, тому що свідчить про ситуацію, коли новою системою не створено достатніх стимулів і мотивацій.

Важливим показником для Вінниччини як аграрного регіону є динаміка кількості сільських населених пунктів. За 30 років, як бачимо, в області зникло близько 20 сіл. Проте це менше ніж 1 %, і слід враховувати, що загалом по Україні ситуація є більш проблемною. Тобто за капіталізму, не зважаючи на відомі проблеми, села Вінниччини зберігаються, більше того, має місце потік нових жителів до сільських населених пунктів, відчутне будівництво на селі тощо. З огляду на зовсім іншу, більш інтенсивну негативну динаміку по країні та і у Європі загалом, автори статті розглядають як поки що мало вивчену тенденцію певної деурбанізації як перспективний тренд нового етапу постіндустріалізму, коли у сільській місцевості можливо створити значно з меншими витратами більш сприятливі і комфортні умови життя, а зайнятість або не потребує відїзду або ж формується безпосередньо на селі. Можливо, на європейському просторі це свідчення формування нового феномену, який може бути масовим за умови сценарію створення значної кількості робочих місць на селі.

Щодо інтенсивності будівництва житла, то слід відмітити що у регіоні і на даний час не досягнуто рівня 1990 р. (391,4 тис. кв. м проти 540,0 тис. кв. м). Водночас за 30 років формування ринкової економіки такий показник як забезпеченість житлом зріс в 1,5 разів, тобто маємо яскраво виражений накопичувальний ефект. З іншого боку, беззаперечною сьогодні є здатність будівельного комплексу різко збільшити обсяги виробництва за фінансового забезпечення, що, очевидно, у колишньому СРСР стримувалося суто технічними обмеженнями.

Певною опосередкованою характеристикою процесу в цілому може слугувати динаміка кількості легкових авто у приватній власності. Вочевидь, майновий стан населення зріс, адже така кількість з 1990 р. збільшилася удвічі.

Про рівень політичних змін свідчить зростання кількості громадських, політичних, професійних організацій. Так, кількість останніх зросла більш ніж удвічі.

Капіталізм і злочинність: як бачимо, за 30 років можемо спостерігати зростання щорічної кількості виявлених злочинів з 8,6 тис. до 13,8 тис. на рік. Водночас кількість засуджених щорічно осіб істотно скоротилася — з 6,4 тис. у 1995 р. до 3,6 тис. у 2018—2019 рр. Очевидно, необхідний детальний аналіз змісту злочинів, зміни за цей час законодавства, тобто причин такої суперечливої динаміки.

Натомість має місце однозначно негативна і різке зменшення кількості працівників наукових організацій — у 6 разів і більше. Очевидно, традиційна для колишнього СРСР структура наукових організацій і змісту наукової діяльності у ринкових умов виявилися явно непридатними.

У світлі поточної і явно суперечливої дискусії про медичну реформу в країні звертає на себе увагу той факт, що за 30 років кількість лікарняних закладів в області скоротилася з 215 до 62 або майже у 3,5 разів. Натомість логічно позитивна динаміка навантаження на ті заклади, що залишилися — показник відвідувань за зміну — зріс лише в 1,3 разів. Такі диспропорції є результатом скорочення населення, чи — гіпотетично — покращенням його здоров'я.

Наскільки відбулися екологічні зміни за зміни економічних відносин? Якесь уявлення про зазначене, як вважаємо, можуть надати дані про динаміку окремих груп тварин, риб, лісової діяльності. Так, кількість мисливських тварин (копитних), на фоні різкого зменшення на початку 2000-х рр., тим не менше нині досягла рівня 1990 р. — 11,0—11,7 тис. од. Аналогічною є динаміка вилову риби, яка, очевидно, корелює із чисельністю цієї групи біоти в цілому. Також слід наголосити увагу на тому, що, згідно статистичних даних, площі рубок лісу з початку 90-х рр. загалом скорочувалися до останнього часу.

Важливим екологічним показником розглядали викиди шкідливих речовин у повітря: до 2018—2019 рр. цей показник скоротився у порівнянні з 1990 р. з 428,7 до 194,6 тис. т, тобто більш ніж удвічі. Чи є це результатом деіндустріалізації за вказаний період чи застосуванням нових технологій є предметом окремого аналізу. Проте загалом не має підстав стверджувати про те, що формування капіталізму мало негативні екологічні наслідки для даного регіону.

Організаційні зміни: вважали за коректне порівнювати останні дані з даними за 1995 р., адже більшості існуючих сьогодні суб'єктів

економічної діяльності на 1990 р. не було. Прогнозовано кількість суб'єктів ЄДРПОУ, як бачимо, зростала достатньо усталеними темпами (загалом удвічі за 1995—2019 рр.), що свідчить загалом про підвищення підприємницької активності. Аналогічно кількість, наприклад, ФГ зросла з 838 до 2184 од. або у 2,6 разів.

Щодо фізичного виміру виробництва (на прикладі сільського господарства області), то слід зазначити наявність ефекту різкої зміни структури обсягів виробництва. Так, для тваринництва це проявилось у значному зменшенні поголів'я ВРХ, свиней та ін., натомість — у різкому зростанні чисельності поголів'я птиці. У рослинництві не менш рельєфні негативні зміни динаміки виробництва спостерігалися стосовно плодівих та ягідних культур, а також цукрових буряків; натомість мав місце ефект різкого зростання виробництва зерна та соняшників. Звідси визначити негатив чи позитив змін, виходячи із фізичних обсягів представляється проблематичним. Зрозуміло, що природа таких змін була продиктована ринковою кон'юнктурою, а також можливою, специфікою формування капіталу та його окупності у вказаних галузях.

Водночас хотіли б підкреслити загальновідомий факт значного послаблення (а у разі випадків — практичного зникнення) державного контролю за дотриманням екологічних обмежень у сільськогосподарській діяльності, що найбільш актуальним представляється для сфери використання ґрунтів. Також слід визнати, що традиційні до останнього часу наукові основи ведення аграрного бізнесу, вочевидь втратили потенціал регулювання господарської діяльності. Зазначене безумовно становить значимий фактор ризику.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наявна інформація не надає можливості зробити однакові висновки про наслідки грандіозного за своїм масштабом і значенням процесу формування ринкової економіки капіталістичного типу в Україні з початку 90-х рр. ХХ ст. Тим не менше, на прикладі Вінницької області України можна стверджувати, що впродовж зазначеного часу кризові явища, зумовлені самим процесом трансформації, припали на 90-ті рр. до початку 2000-х рр., після чого більшість показників мали загалом позитивну спрямованість. Переважна більшість змін були прогнозовані вченими, політиками, представниками суспільних організацій, і виникає питання, наскільки це могло б бути врахованим у

державній політиці під час компенсування дисфункцій змін. Водночас до 2020-х рр. спостерігалися більш чи менш виражені тенденції:

- покращення економічного стану бізнесу, підприємств;
- зростання ролі сфери послуг;
- активізації підприємництва і зовнішньоторговельної діяльності;
- росту безробіття і злочинності;
- зменшення чисельності населення та зростання майнового стану;
- кількісне згортання наукового і медичного забезпечення;
- стабілізації або ж навіть покращення екологічної ситуації.

Загалом же "просідання" економічного і соціального стану регіону у 90-х рр. — очевидно, закономірне — знову ж таки закономірно змінилося певним зростанням з початку 2000-х рр. Тим не менше, на нашу думку, ця очікувана функціональна реалізація системи ринкових відносин за останні 20 років є значно меншою від потенційно можливої. Ідентифікація факторів обмеження цього росту — безпосереднє і найактуальніше для регіональної науки завдання досліджень. Також, як вважаємо, у науково-прикладному сенсі фактично "terra incognita" залишилося питання адаптації державної економічної політики до реальних змін і викликів, так само, як і можлива роль суто регіональної політики розвитку. Складається враження все ж таки про невиправдано низьку керованість процесом переходу до ринку.

Звідси і перспективи подальших досліджень: по-перше, більш детальне вивчення суті змін за практично всіма згаданими (та іншими) критеріями і показниками; по-друге, опрацювання моделі подальшого розвитку регіону з врахуванням існуючих трендів. Такі дослідження потребують також створення робочої математичної моделі оцінювання трансформацій на основі нечітко-множинного підходу.

Література:

1. Статистичний щорічник Вінниччини за 2002 рік: Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Вінницькій області. — Вінниця: ГУС, 2003. 652 с.
2. Агропромисловий комплекс Вінницької області в 2009—2018 роках. Головне управління агропромислового розвитку Вінницької обласної державної адміністрації. Вінниця. 2019. 154 с.
3. Ротштейн О.П., Ракитянська Г.Б. Діагностика на базі нечітких відношень в умовах не-

визначеності. Вінниця: Універсум, 2006. 276 с.

4. Kuznets Simon Modern Economic Growth. New Haven: Yale University press. 1967. 546 p.

5. Kaldor, Nicholas. Strategic Factors in Economic Development. Ithaca: New York State School of Industrial and Labor Relations, Cornell University, 1967. 83 p.

6. Szirmai A., Verspagen B. Manufacturing and economic growth in developing countries, 1950—2005. Structural Change and Economic Dynamics. 2015. Vol. 34, P. 46—59.

7. Rodrik D. Premature Deindustrialization. Journal of Economic Growth. 2016, Vol. 21. P. 1—33.

8. Dasgupta S., Singh A. Manufacturing, Services and Premature Deindustrialization in Developing Countries: A Kaldorian Analysis. Working Papers RP2006/49, World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER). 2006. 20 p.

9. Hausmann R., Hidalgo C. The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to Prosperity. The MIT Press, 2014. 368 p.

10. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики. Аналітичний звіт. Київ: Проект ЄС "Підтримка політики регіонального розвитку в Україні", 2014. 341 с.

11. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року" від 06.08.2014 р. № 385 (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>

12. Небава М.І., Мартянов М.П. Аналіз впливу секторально-галузевої структури економіки на розвиток регіонів України. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 4. С. 22—30.

13. Мартянов М.П. Структурні деформації як фактор стримування економічного розвитку Вінницького регіону. Регіональна економіка. 2012. № 4 (66). С. 39—44.

14. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / [Шинкарук Л.В., Бевз І.А., Барановська І.В. та ін.] Київ, 2015. 304 с.

15. Саблук П.Т., Лузан Ю.Я. Аграрна політика та чинники її реалізації. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 6—17.

16. Лупенко Ю.О., Шолойко А.С. Перспективні способи фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 44—50.

17. Данкевич В.Є., Данкевич Є. М. Моніторинг сільськогосподарських угідь із засуванням систем дистанційного зондування земель. Економіка АПК. 2019. № 8. С. 27—36.

18. Радченко О.Д. Фінансовий потенціал сталого розвитку аграрного сектору. Економіка АПК. 2019. № 1. С. 27—38.

19. Ільчук О.М. Державна підтримка сільськогосподарства в Україні / О.М. Ільчук // Економіка АПК. 2019. № 2. С. 93—98.

20. Захарчук О.В. Сучасний стан та перспективи розвитку основних виробничих засобів сільськогосподарства. Економіка АПК. 2019. № 11. С. 49—57.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2003), Statystychnyj schorichnyk Vinnychchyny za 2002 rik [The Vinnytsia Region Statistical Yearbook for 2002], Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy, Holovne upravlinnia statystyky u Vinnyts'kij oblasti, Vinnytsia, Ukraine.

2. Main Department of Agroindustrial Development of Vinnytsia Regional State Administration (2019), Ahropromyslovyy kompleks Vinnyts'koi oblasti v 2009—2018 rokakh [Agroindustrial complex of Vinnytsia region in 2009—2018], Holovne upravlinnia ahropromyslovoho rozvytku Vinnyts'koi oblasnoi derzhavnoi administratsii, Vinnytsia, Ukraine.

3. Rotshtejn, O.P. and Rakytiens'ka, H.B. (2006), Diahnostyka na bazi nechitkykh vidnoshen' v umovakh nevyznachenosti [Diagnosis based on fuzzy relationships under uncertainty], Universum, Vinnytsia, Ukraine.

4. Kuznets, S. (1967), Modern Economic Growth, Yale University press, New Haven, USA.

5. Kaldor, N. (1967), Strategic Factors in Economic Development, New York State School of Industrial and Labor Relations, Cornell University, Ithaca, USA.

6. Szirmai, A. and Verspagen, B. (2015), "Manufacturing and economic growth in developing countries, 1950—2005", Structural Change and Economic Dynamics, vol. 34, pp. 46—59.

7. Rodrik, D. (2016), "Premature Deindustrialization", Journal of Economic Growth, vol. 21, pp. 1—33.

8. Dasgupta, S. and Singh, A. (2006), Manufacturing, Services and Premature Deindustrialization in Developing Countries: A Kaldorian Analysis. Working Papers RP2006/49, World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER), Helsinki, Finland.

9. Hausmann, R. and Hidalgo, C. (2014), The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to Prosperity, The MIT Press, Cambridge, USA.

10. Support to Ukraine's Regional Development Policy (2014), Rehional'nyj rozvytok ta derzhavna rehional'na polityka v Ukraini: stan i perspektyvy zmin u konteksti hlobal'nykh vyklykiv ta ievropejs'kykh standartiv polityky. Analitichnyj zvit [Regional development and national regional policy in Ukraine: the state and prospects of change in the context of global challenges and European policy standards], Support to Ukraine's Regional Development Policy, Kyiv, Ukraine.

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On approval of the State Regional Development Strategy for the period up to 2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (Accessed 25 Jan 2020).

12. Nebava, M.I. and Mart'ianov, M.P. (2014), "Analysis of the impact of the sectoral-structural structure of the economy on the development of the regions of Ukraine", Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho instytutu, vol. 4, pp. 22—30.

13. Mart'ianov, M.P. (2012), "Structural deformations as a factor in holding back the economic development of the Vinnytsia region", Rehional'na ekonomika, vol. 4 (66), pp. 39—44.

14. Shynkaruk, L.V. Bevz, I.A. and Baranovs'ka, I.V. (2015), Strukturni transformatsii v ekonomitsi Ukrainy: dynamika, superechnosti ta vplyv na ekonomichnyj rozvytok: naukova dopovid' [Structural Transformations in the Ukrainian Economy: Dynamics, Controversies and Impact on Economic Development: Scientific Report], Kyiv, Kyiv, Ukraine.

15. Sabluk, P.T. and Luzan, Yu.Ya. (2019), "Agrarian policy and factors for its implementation", Ekonomika APK, vol. 10, pp. 6—17.

16. Lupenko, Yu.O. and Sholajko, A.S. (2019), "Promising ways of financing catastrophic agricultural risks", Ekonomika APK, vol. 10, pp. 44—50.

17. Dankevych, V.Ye. and Dankevych, Ye.M. (2019), "Monitoring of agricultural lands with the use of systems of remote sensing of land", Ekonomika APK, vol. 8, pp. 27—36.

18. Radchenko, O.D. (2019), "Financial potential for sustainable development of the agricultural sector", Ekonomika APK, vol. 1, pp. 27—38.

19. Il'chuk, O.M. (2019), "State support for agriculture in Ukraine", Ekonomika APK, vol. 2, pp. 93—98.

20. Zakharchuk, O.V. (2019), "Current status and prospects of development of basic agricultural production facilities", Ekonomika APK, vol. 11, pp. 49—57.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2020 р.

УДК 338.465.2

О. В. Євтушенко,

к. е. н., доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: 0000-0002-9729-1435

Г. І. Гапоненко,

к. е. н., доцент (бвз) кафедри туристичного бізнесу та країнознавства,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: 0000-0001-8998-4795

І. М. Шамара,

к. е. н., доцент (бвз) кафедри туристичного бізнесу та країнознавства,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: 0000-0002-2431-9185

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.52

АНАЛІЗ ФРАНЧАЙЗИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТУРИСТИЧНОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

O. Yevtushenko,

PhD in Economics, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University

H. Haponenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Tourism Business and Country Studies,

V. N. Karazin Kharkiv National University

I. Shamara,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Tourism Business and Country Studies,

V. N. Karazin Kharkiv National University

ANALYSIS OF FRANCHISING ACTIVITIES IN THE TOURIST MARKET OF UKRAINE

У статті проаналізовано особливості та актуальність системи франчайзингу в туризмі. Розглянуті головні умови для відкриття франчайзингових офісів масових туроператорів України.

У статті обґрунтовано, що даний тип ведення бізнесу є дуже популярним, що підтверджується динамікою змін у кількості франчайзингових офісів за останні роки в Україні. Станом на 2018 рік в Україні діє 1766 франчайзингові агентства.

Виходячи з проведеного аналізу динаміки кількості франчайзингових турагентств за різними показниками, можна прийти до загального висновку, що на сьогоднішній цей тип ведення бізнесу є дуже популярним, що підтверджується динамікою змін у кількості франчайзингових офісів за останні роки в Україні. Ця тенденція буде продовжуватися, бо за високої конкуренції на туристичному ринку, це один з найкращих способів залишатися конкурентоспроможним.

The article analyzes the features and relevance of the franchising system in tourism. The main conditions for opening franchise offices of mass tour operators of Ukraine are considered.

The article justifies that franchising is one of the most widespread forms of travel agencies work at the stage of starting a new business or reorganizing existing ones at the present stage. The majority of franchising agencies operate very successfully and are profitable in the tourism industry. Currently, in the tourist market, franchisors offer many different forms and models of franchising, from simple enough to multivariate. Based on competition in the travel agencies market that is increasing every year, especially in major cities of Ukraine, the analysis of franchise offers of leading tour operators in Ukraine will be interesting in terms of determining the most attractive ones. The paper will analyze the franchise packages of the largest tour operators in Ukraine, such as Coral Travel, Anex Tour, Join Up, TUI and Tez Tour. The choice of the entrepreneur of a particular franchise depends not only on the financial components of the franchise package, but also on the conditions provided by the operator for the potential franchisee, because the success of the travel agency will depend on it. In addition, in many cases, a very important role is played by the commitment of the entrepreneur to a particular brand, trust in it among customers and, in general, fame in the tourist market.

The choice of the entrepreneur of a particular franchise depends not only on the financial components of the franchise package, but also on the conditions provided by the operator for the potential franchisee, because the success of the

travel agency will depend on it. In addition, in many cases, a very important role is played by the commitment of the entrepreneur to a particular brand, trust in it among customers and, in general, fame in the tourist market.

Based on the dynamics analysis of the franchise travel agencies number by various indicators, we can conclude that today, this type of business is very popular, which is confirmed by the dynamics of changes in the number of franchise offices in recent years in Ukraine. Because of high competition in the tourism market this trend will continue and it is one of the best ways to remain competitive.

Ключові слова: туризм, туристична агенція, туристичний ринок, франшиза, франчайзі, франчайзингове туристичне підприємство, туристичний оператор.

Key words: tourism, travel agency, tourist market, franchise, franchisee, franchise tourist enterprise, tourist operator.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останні роки, через відсутність якихось бар'єрів для вступу в туристичну галузь, на туристичному ринку з'являються набагато більше турагентств і тому конкуренція на ринку за туриста стає все більш жорсткою. Бізнес на основі франчайзингу в туризмі стає все більш популярним через те, що він дає змогу функціонувати на основі перевірених бізнес моделей розвитку підприємства, що збільшує шанси приймати вірні управлінські рішення та користуватися відомим брендом, який вже має певну вагу на ринку. Виходячи з цього є актуальним проаналізувати сучасний стан розвитку франчайзингу в туризмі в Україні, та прослідити яким чином змінювалася динаміка кількості франчайзингових агентств за останні роки, яка їх кількість у нашому місті та інших регіонах країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам функціонування туристичного ринку присвячені праці відомих зарубіжних вчених, а саме: Р. Бартона, Дж. Боуена, А. Булла, Дж. Вокера, Ф. Котлера та ін. Вагомий внесок в дослідження цих питань зробили і вітчизняні вчені Жукова М.А., Кудла Н.Є., Ткаченко Т.І., Карягін Ю.О., Тимошенко З.І., Демур Т.О., Мунін Г.Б., Крупенна І.А., Бастратов Д.А. та інші.

Незважаючи на достатню кількість публікацій, присвячених розвитку туризму, але наскільки франчайзинг може бути конкурентоспроможним на туристичному ринку України та які актуальні франчайзингові пропозиції мають найбільші туроператори нашої країни залишаються не розглянутими.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення найбільш конкурентоздатних франчайзингових пропозицій, що надаються масовими українськими туроператорами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У туризмі франчайзинг тільки починає розвиватися та завойовувати довіру серед підприємців. Зазначимо, що франчайзери також зацікавлені залучати агентства в свою мережу франчайзингових турагентств. Це дозволяє провести швидку експансію в регіонах і завоювати регіональні ринки, а значить — збільшити прибуток. Втім, як і будь-яка бізнес-схема, франчайзинг має як плюси, так і мінуси, про що безпосередньо свідчить той факт, що більшість агентств все ж не входить ні в одну мережу, вважаючи за краще працювати під власною маркою.

Визначимо частку франчайзингових агентств, які наразі функціонують на туристичному ринку від загальної кількості турагентств України.

Виходячи з цих даних, ми бачимо, що у відсотках частка франчайзингових агентств складає 14,72%, коли в той же час незалежним турагентствам належить 85,28%. Ця статистика є досить приблизною, бо порахувати точну кількість франчайзингових агентств майже неможливо. В ці данні увійшли франшизи найбільших крупних туроператорів та мереж турагентств, які приблизно складають 90% франчайзингового ринку. До кількості в 1766 турагентств увійшли франшизи наступних суб'єктів туристичного ринку: Coral Travel, TUI, TPG,

Рис. 1. Частка франчайзингових турагентств на туристичному ринку України

Джерело: [1].

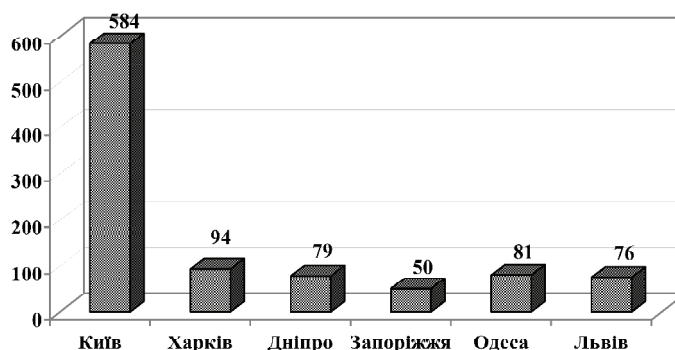

Рис. 2. Кількість франчайзингових агентств за регіонами України

Джерело: [5].

Tez Tour, Anex Tour, Join Up, Pegas Touristik, Мережа турагентств "Поїхали з нами", Мережа турагентств "Гарячих путівок", "Море Турів", "На канікули", Соната, Феєрія Мандрів, Сільпо Voyage, Tour&Tickets.

Далі доцільно прослідити, як ця кількість франчайзингових агентств розподілилась за найбільшими регіонами України.

З рисунку бачимо, що прогнозовано, найбільша кількість франчайзингових турагентств функціонують на туристичному ринку міста Києва (584 агентства). Інші великі міста України мають приблизно однакові показники, але лідером є наше місто Харків (94 агентства). Трохи відстає Одеса з показником 81 агентство та приблизно на одному рівні знаходяться Дніпро та Львів: 79 та 76 франчайзингових агентств відповідно. Серед міст-мільйонників, найменший показник має Запоріжжя — 50 турагентств. Слід зазначити, що 811 франчайзингових турагентств розподілились за іншими регіонами України.

Наведена динаміка підтверджує, що з кожним роком популярність саме франчайзинговою моделі ведення туристичного бізнесу зростає. Якщо порівнювати два крайні роки, 2014 та 2018, то зміна кількості відбу-

лася більше, аніж в 2 рази. Окрім того, кожного року, приріст за цим показником складає мінімум 150 агентств, а за останній рік, кількість збільшилася на 334 франчайзингових підприємства.

Виходячи з того, що за останній рік відкрилося велика кількість франчайзингових турагентств, то цікаво було б подивитися, як за місяцями відбувалися ці зміни в 2018 році. Ці показники дадуть нам змогу відслідити, в які періоди року підприємці віддають перевагу починати цей бізнес, адже не будемо забувати, що туристичний бізнес дуже схильний до сезонних коливань.

Як ми бачимо, найбільші зміни в коливанні відбуваються безпосередньо перед початком літнього та зимового сезону. Навесні це березень та квітень, а восени — жовтень та листопад. У ці місяці відбувались найбільші зміни у кількості турагентств, і це зрозуміло, бо найбільш доцільним можна вважати відкриття агентства перед початком туристичного сезону, а не в сам сезон коли конкуренція дуже велика. На рисунку ми бачимо, що у травні та вересні деякий відсоток франчайзингових агентств навіть припинили туристичну діяльність.

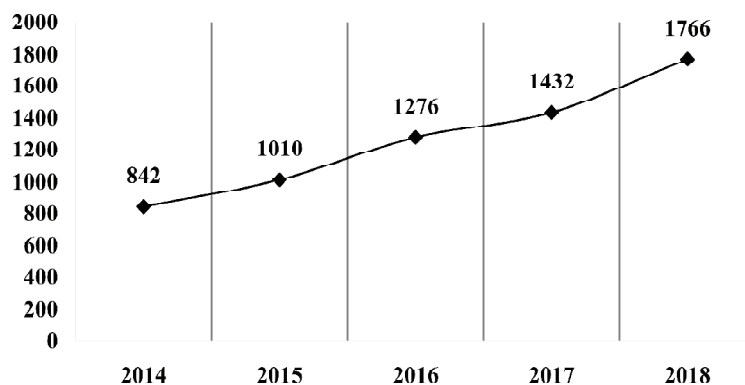

Рис. 3. Динаміка кількості франчайзингових турагентств на туристичному ринку України

Джерело: [5].

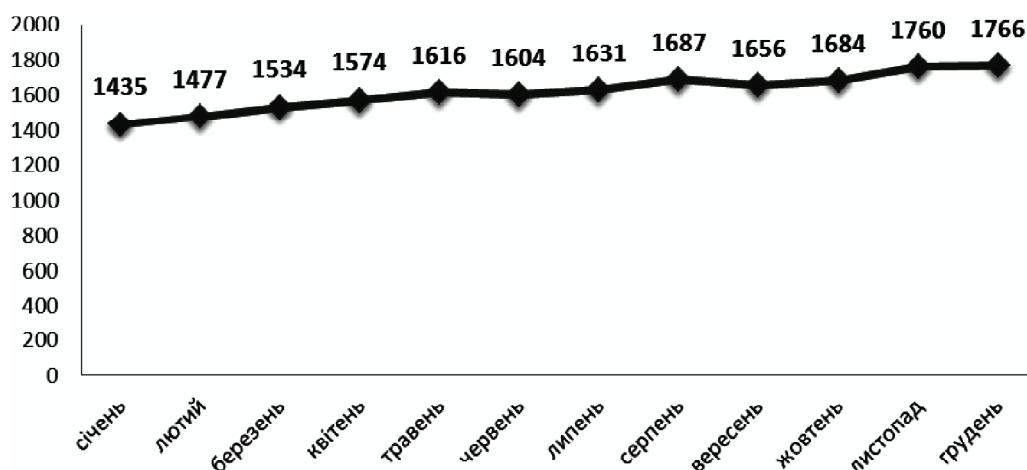

Рис. 4. Динаміка зміни кількості франчайзингових підприємств за 2018 рік

Джерело: [5].

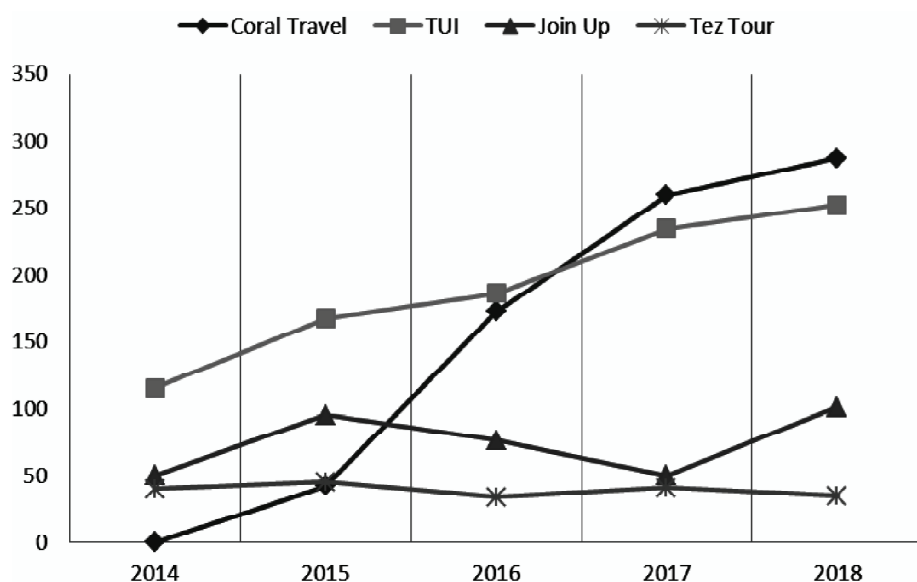

Рис. 5. Динаміка кількості франчайзингових турагентств найбільших туроператорів України

Джерело: [2; 8—11].

У статті ми будемо аналізувати пропозиції франшиз великих туроператорів, а саме Coral Travel, Anex Tour, Join Up, TUI та Tez Tour, необхідно також визначити, як саме змінювалися їх показники кількості франчайзингових агентств на туристичному ринку, для того, хто

є наразі лідером за наданням франшиз, та які туроператори в перспективі можуть мати досить високі показники. Ці показники наведені на рисунку 5.

Як бачимо, найбільший приріст та, взагалі, кількість турагентств, що входять до мережі

Таблиця 1. Порівняльна характеристика франчайзингових пакетів основних масових туроператорів України

Туристичний оператор	Паушальний внесок, грн		Роялті	План продажів, чол.	Базова комісія агентства
	Для новачків	Для діючих агентств			
Coral Travel	28 000	8000	2000	250	13%
Anex Tour	23 500	13000	1050	250	13%
Join Up	22 000	22 000	2000	350	13%
TUI	16 300	16 300	1500	80	12%
Tez Tour	Не приймають	40 000	1% від щомісячного обороту	300	14%

Джерело: таблицю складено автором за матеріалами [2; 3; 8—11].

франчайзингу має туроператор Coral Travel. За 4 роки, що надається франшиза, відкрилося 285 офісів по всій Україні, що є найбільшим результатом серед масових туроператорів України. Трохи менш різке збільшення демонструє туроператор TUI. Наразі він має 256 офісів, що працюють за його франшизою в Україні. Далі ситуація складається досить цікава, бо інші туроператори мали періоди, коли кількість їх офісів зменшувалася, а в ситуації з Join Up зменшувалося майже в два рази. Це можна пов'язати в передусім з економічною ситуацією у країні, коли в період з 2014 до 2015 року припинили свою діяльність не тільки франчайзингові офіси, але й багато незалежних агентств. Ще однією причиною можна назвати незацікавленість операторів розвивати власну мережу турагентств у цей період часу. Нині туроператор Join Up навпаки намагається збільшити частку своїх офісів на туристичному ринку і на сьогодні мають 101 офіс. Досить цікава ситуація у туроператора Tez Tour. Вони мають найменшу кількість франчайзингових офісів в Україні серед інших туроператорів і ця цифра залишається приблизно стабільною за останні роки без різких коливань і складає наразі 36 турагентств. Така мала кількість пов'язана з доволі суворими умовами вступу до мережі. На цей графік не потрапив туроператор Apex Tour. Це пов'язано з тим, що вони запустили власний франчайзинг тільки на початку 2017 року, але наразі демонструють дуже велике зростання франчайзингових офісів. За рік, в Україні відкрилося 105 франчайзингових представництв цього туроператора і можна спрогнозувати, що ця цифра буде зростати і надалі.

Проаналізувавши франчайзингові пропозиції основних масових туроператорів України, доцільно створити порівняльну таблицю за основними показниками.

Якщо брати основні показники діяльності та вступу у мережу, як-от: паушальний внесок (для новачків та діючих агентств), роялті, план продажів та базову комісію агентств — маємо наступну ситуацію. За показником паушального внеску найбільш лояльні умови має туроператор Coral Travel. Це можна пов'язати з тим, що вони ставлять на меті постійно збільшувати кількість франчайзингових агентств по всій Україні, а тому поставили маленький поріг для вступу. Найбільший показник має туроператор Tez Tour, що відображається і на кількості агентств загалом по Україні. Всі інші туроператори в останній час відкрили достатньо офісів, тому збільшили паушальні внески.

Якщо розглядати суму роялті, то тут приблизно показники однакові у декількох туроператорів (1500—2000 грн). Виключенням є Tez Tour, де щомісячні відрахування складають відсоток від продажів агентства. Щодо плану продажів для міста Харкова, то найнижчий він у TUI, але в найближчий час вони, скоріш за все збільшать план продажу, бо активно почали розвивати регіональні ринки і у агентств буде великий вибір пропозицій саме від цього туроператора. Найвищий показник у Join Up, який має найбільшу кількість можливих напрямів з відльотом із Харкова. Базова комісія майже у всіх туроператорів однакова (13%), виключенням є TUI, де в стартовому пакеті закладено комісію 12% та Tez Tour з найвищою комісією серед аналізованих операторів — 14%. Це зумовлюється тим, що франчайзингові агентства продають тури лише цього туроператора, тому і отримують найвищу комісію серед усіх [1].

Вибір підприємця тієї чи іншої франшизи залежить не тільки від фінансових складових франчайзингового пакету, але і від того, які умови надає оператор для потенційного франчайзі, адже від цього буде залежати успіх діяльності турагентства. Окрім того, в багатьох випадках дуже важливу роль грає саме прихильність самого підприємця до якогось конкретного бренду, довіра до нього серед клієнтів та, загалом, відомість на туристичному ринку.

ВИСНОВКИ

Виходячи з проведеного аналізу динаміки кількості франчайзингових турагентств за різними показниками, можна дійти загального висновку, що на сьогодні цей тип ведення бізнесу є дуже популярним, що підтверджується динамікою змін у кількості франчайзингових офісів за останні роки в Україні. Ця тенденція буде продовжуватися, бо за високої конкуренції на туристичному ринку, це один з найкращих способів залишатися конкурентоспроможним. Через велику кількість турагентств змивається поняття хорошого сервісу для клієнтів наразі конкуренція перетворилася у постійну боротьбу за туриста шляхом недобросовісної конкуренції. В даному випадку для клієнта франчайзинг — це та можливість отримати високий рівень обслуговування та гарантії власної безпеки та надійності, які вони не зможуть отримати в незалежному агентстві, особливо виходячи з того, що за останній час відбувається не мало проблемних ситуацій, коли турагентства показують власну бездіяльність. Тому можна сказати, що франчайзинг буде і

надалі розвиватися і частка його на туристичному ринку України з кожним роком зростає.

Література:

1. Аналіз пропозицій туристичних франшиз на вітчизняному ринку / І.А. Крупенна, Є.І. Венгер, Д.А. Бастраков // Економічний форум. — 2016. — № 1. — С. 10—20. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2016_1_4
2. Мережа турагентств Coral Travel [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://franchising.coraltravel.ua/>
3. Переваги франчайзингу TUI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agent.tui.ua/Information-page/franchising/>
4. Турагенція Join Up [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.franchising.ua/franshiza/119/join-up/>
5. Туроператор Coral Travel [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agency.coraltravel.ua>
6. Туроператор Tez Tour [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://online.tez-tour.com/>
7. Туроператор TUI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agent.tui.ua>
8. Франчайзинг ANEX Tour [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://anextour.com.ua/page/276/franchising-anex-ua>
9. Франчайзинг Join Up [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://franchise.joinup.travel/>
10. Франчайзинг TEZ TOUR Турагенція [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.teztour.ua/kompaniya/dlya-agentstv/franchayzing-tez-tour.html>
11. Франчайзинг TPG [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.tpg.ua/ru/franchising/>

References:

1. Krupenna, I.A. Wenger, E.I. and Bastrakov, D.A. (2016), "Analysis of offers of tourist franchises in the domestic market", Economic Forum, [Online], vol.1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2016_1_4 (Accessed 26 December 2019).
2. Coral Travel (2020), Available at: <http://franchising.coraltravel.ua/> (Accessed 10 January 2020).
3. TUI (2020), "Advantages of TUI franchising", Available at: <http://agent.tui.ua/Information-page/franchising> (Accessed 10 January 2020).

4. Join Up (2020), Available at: <http://ru.franchising.ua/franshiza/119/join-up/> (Accessed 10 January 2020).

5. Coral Travel (2020), Available at: <http://agency.coraltravel.ua> (Accessed 10 January 2020).

6. Tez Tour (2020), Available at: <https://online.tez-tour.com/> (Accessed 10 January 2020).

7. TUI. (2020), Available at: <http://agent.tui.ua/> (Accessed 10 January 2020).

8. ANEX Tour (2020), "Franchising", Available at: <http://anextour.com.ua/page/276/franchising-anex-ua/> (Accessed 10 January 2020).

9. Join Up (2020), "Franchising", Available at: <http://franchise.joinup.travel/> (Accessed 10 January 2020).

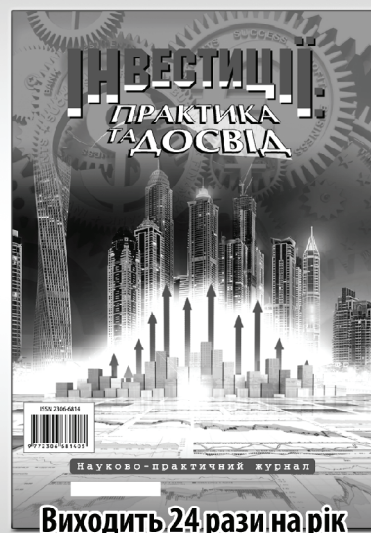
10. TEZ TOUR (2020), "Franchising", Available at: <http://www.teztour.ua/kompaniya/dlya-agentstv/franchayzing-tez-tour.html> (Accessed 10 January 2020).

11. TPG (2020), "Franchising", Available at: <https://www.tpg.ua/ru/franchising/> (Accessed 10 January 2020).

Стаття надійшла до редакції 10.02.2020 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.
ПРАКТИКА
ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Передплатний індекс: 23892

Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІКИ
та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 331.522.4:332.14 (477.72)

С. І. Самайчук,

к. е. н., доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Державний вищий навчальний заклад "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон
ORCID ID: 0000-0001-6695-1544

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.58

ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

S. Samaichuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Hotel, Restaurant and Tourism Business, Kherson State Agrarian University, Kherson

FORMATION AND USE OF LABOR POTENTIAL OF RURAL AREAS

Мета статті полягає у визначенні сучасних тенденцій формування та використання трудового потенціалу сільських територій. Об'єктом розгляду є трудові ресурси сільських територій Херсонської області. У статті розглянуто основні фактори, що визначають трудовий потенціал та тенденції його зміни, обґрунтовано пропозиції щодо розвитку трудового потенціалу. Досліджено динаміку чисельності наявного населення в сільській місцевості та природного руху сільського населення області. Визначено причини депопуляційних процесів у сільській місцевості. Проведено аналіз структури чисельності постійного населення за окремими віковими групами і місцем проживання. Досліджено демографічне навантаження на сільське населення працездатного віку. Проведено аналіз динаміки змін показників економічної активності сільського населення, зайнятості та безробіття. Запропоновано заходи щодо збереження, розвитку та продуктивного використання трудового потенціалу сільських територій.

The purpose of the article is to identify current trends in the formation and use of labor potential in rural areas. The subject of the article is the labor resources of the rural territories of Kherson region. The article considers the main factors that determine the labor potential and tendencies of its change, and offers proposals for the development of labor potential. The dynamics of the population size in rural areas and the natural movement of the rural population of the region are investigated. The causes of depopulation processes in rural areas are identified. The structure of the permanent population by individual age groups and place of residence is analyzed. Demographic burden on working age rural population is investigated. The dynamics of changes in indicators of economic activity of rural population, employment and unemployment is analyzed.

At the present stage of development of Ukraine, there are negative trends in the rural labor market. In particular, the high level of unemployment among the rural population and the inefficient use of staff in agricultural enterprises. The rural unemployment rate in the Kherson region in 2018 was 6.5% of the economically active rural population, but compared to 2010, the unemployment rate decreased by 10.5 pp and compared to 2016 — by 1.2 pp, which is a positive trend.

The main reasons for the rural population's unemployment are the decrease in the attractiveness of jobs and vacancies; orientation of the population to find work in other regions of the country; territorial disunity, lack of transport and transport connection; difficulties in employment of people of pre-retirement age, disabled people, youth; decrease in motivation for agricultural work; decrease of working capacity, competitiveness, qualitative characteristics of personnel; long breaks in employment; lack of appropriate professional and educational training, work experience; seasonality of work, diverse nature of work; difficult working conditions; low level of mechanization of agricultural work; low wages, etc.

Ключові слова: трудовий потенціал, відтворення трудового потенціалу, сільські території, демографія, демографічне навантаження, економічно активне населення, безробіття.

Key words: labor potential, reproduction of labor potential, rural territories, demography, demographic burden, economically active population, unemployment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний стан розвитку суспільства, що характеризується кризовими явищами в економіці, соціальними суперечностями,

вимагає пильної уваги до формування й ефективного використання трудового потенціалу, особливо у сільському господарстві. Формування трудового потенціалу

Таблиця 1. Динаміка чисельності наявного населення Херсонської області

Роки (на 1 січня)	Наявне населення, тис. осіб			До загальної кількості, %	
	всього	у тому числі		міське	сільське
		міське	сільське		
2010	1093,4	668,5	424,9	61,1	38,9
2011	1088,2	665,4	422,8	61,1	38,9
2012	1083,4	662,5	420,9	61,2	38,8
2013	1078,2	659,5	418,7	61,2	38,8
2014	1072,5	656,2	416,3	61,1	38,8
2015	1067,9	653,5	414,4	61,2	38,8
2016	1062,4	650,5	411,9	61,2	38,8
2017	1055,6	646,3	409,3	61,2	38,8
2018	1047,0	641,4	405,6	61,3	38,7
2019	1037,7	636,4	401,3	61,3	38,7

Джерело [6].

нерозривно пов'язане з демографічною ситуацією на селі.

В українському суспільстві тривалий час відбуваються істотні зміни, що призвели до вимирання сіл та погіршення якості життя сільських мешканців. Тому стратегічного значення для ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств у нестабільних умовах розвитку ринкових відносин у нашій країні набуває людський фактор. Якими б досконаліми не були засоби сільськогосподарського виробництва і знаряддя праці, їх ефективне використання завжди буде залежати від головного виробничого ресурсу — тих людей, які працюють на землі.

На фоні скорочення чисельності сільського населення відбувається погіршення якісного складу трудового потенціалу, кваліфікаційного й освітньо-культурного рівня населення, необґрунтоване зниження вартості робочої сили та доходів населення.

Нова регіональна політика в Україні щодо управління регіональним розвитком з урахуванням реформи децентралізації системи державного управління обумовлює необхідність поглибленого вивчення особливостей розвитку сільських територій України і здійснення змін з метою досягнення стабільного зростання якості життя населення на основі збалансованого розвитку регіональної економіки, базованої на інноваціях, ефективному використанні наявних ресурсів, розвитку людського капіталу, а також з урахуванням стратегічних інтересів держави і, тим самим, припинення застою у сфері розвитку, головним чином за економічним, соціальним та екологічним вимірами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем формування та використання трудового потенціалу присвячено наукові праці відомих вітчизняних вчених, а

саме: С. Біляцький, Д. Богиня, О. Богуцький, В. Геець, Т. Гоголь [1], Н. Гринчук, В. Дієсперов, О. Довгаль [2], Т. Заяць [3], С. Коваль [4], В. Кравченко, Р. Кулинич, І. Курило, Е. Лібанова, І. Петрова, С. Пирожков, В. Стешенко, В. Ткачук [5], В. Шаульська, А. Шепотько та інших науковців. Однак недостатньо дослідженими залишаються питання щодо регіональних проблем відтворення та використання трудового потенціалу сільських територій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій формування і використання трудового потенціалу сільських територій Херсонської області.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Важливою умовою розвитку трудового потенціалу є дослідження демографічної ситуації. Станом на 1 січня 2019 р. кількість наявного населення Херсонської області становила 1037,7 тис. осіб (що становить 2,5% населення України), з яких 636,4 тис. осіб (61,3%) — міське населення і 401,3 тис. осіб (38,7%) — сільське. Чисельність постійного населення на території області на 1 січня 2019 р. становила 1036,2 тис. осіб, з яких чоловіче населення складало 481,1 тис. осіб (46,4%), жіноче — 555,1 тис. осіб (53,6%).

Демографічні процеси в Херсонській області мають негативну тенденцію (табл. 1). За період 2010 — 2019 рр. чисельність наявного населення зменшилась на 55,7 тис. осіб або на 5,1%. Це сталося як за рахунок скорочення міського, так і сільського населення. Питома вага сільського населення в загальній кількості населення області протягом досліджуваного періоду суттєво не змінювалась і коливалась у межах 38,7—38,9%.

Найважливішою характеристикою демографічної ситуації є природний рух населення (табл. 2).

Таблиця 2. Характеристика відтворення населення Херсонської області

	Роки						2018 р. у % до 2010 р.
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Кількість народжених - всього, осіб в т.ч.	12388	12308	11372	10769	9964	9095	73,4
- у міських поселеннях	7271	7091	6986	6701	6131	5615	77,2
- у сільській місцевості	5117	5217	4386	4068	3833	3480	68,0
Кількість померлих – всього, осіб в т.ч.	16432	16141	16591	16442	15885	16163	98,4
- у міських поселеннях	9946	9864	10278	10141	9788	10068	101,2
- у сільській місцевості	6486	6277	6313	6301	6097	6095	94,0
Природний приріст (скорочення) населення, осіб в т.ч.	-4044	-3833	-5219	-5673	-5921	-7068	174,8
- у міських поселеннях	-2675	-2773	-3292	-3440	-3657	-4453	166,5
- у сільській місцевості	-1369	-1060	-1927	-2233	-2264	-2615	191,0

Джерело: розраховано за даними [6].

Таблиця 3. Загальні коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту (скорочення) сільського населення України та Херсонської області (на 1000 осіб наявного населення)

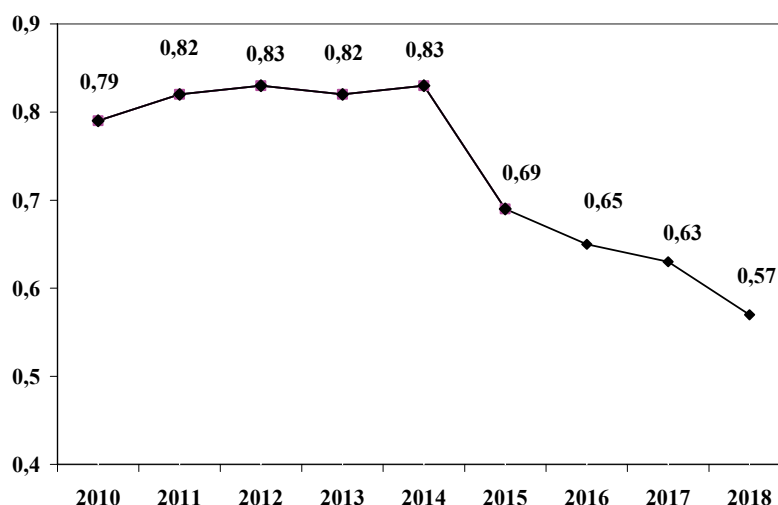
Показники	Роки				2018 р. у % до 2010 р.
	2010	2016	2017	2018	
Україна					
Загальний коефіцієнт народжуваності	11,9	10,5	9,7	8,9	74,8
Загальний коефіцієнт смертності	18,6	17,4	17,1	17,3	93,0
Загальний коефіцієнт природного приросту (скорочення)	-6,7	-6,9	-7,5	-8,4	125,4
Херсонська область					
Загальний коефіцієнт народжуваності	12,1	9,9	9,4	8,6	71,1
Загальний коефіцієнт смертності	15,3	15,3	15,0	15,1	98,7
Загальний коефіцієнт природного приросту (скорочення)	-3,2	-5,4	-5,6	-6,5	203,1

Джерело: розраховано за даними [6].

Негативні тенденції природного руху населення в Херсонській області проявляється в низьких показниках народжуваності та високих показниках смертності. Найнижчий показник народжених за досліджуваний період спостерігався у 2018 р. — 9095 осіб. У порівнянні з 2010 р. цей показник скоротився на 3294 особи або на 26,6%, а в порівнянні з попереднім роком — на 869 осіб або на 8,7%. В 2018 р. кількість померлих на Херсонщині у 1,8 рази перевищила кількість народжених.

У сільській місцевості динаміка природного руху населення характеризується зменшенням народжуваності та смертності порівняно з 2010 р. (табл. 3).

Загальний рівень народжуваності сільського населення області в 2018 р. становив 8,6 народжених на 1000 осіб наявного населення (в Україні — 8,9) проти 12,1 — у 2010 р. (в Україні — 11,9). Коефіцієнт смертності скоротився з 15,3 померлих на 1000 осіб наявного населення у 2010 р. (в

Рис. 1. Динаміка коефіцієнта життєвості сільського населення Херсонської області

Таблиця 4. Середня очікувана тривалість життя при народженні за статтю у Херсонській області, років

Роки	Середня тривалість життя	у тому числі		Приріст (скорочення) середньої тривалості життя (+,-) до попереднього року
		чоловіки	жінки	
2010	69,28	63,99	74,58	-
2011	69,82	64,45	75,03	+0,54
2012	69,95	64,68	75,14	+0,13
2013	70,00	64,87	75,03	+0,05
2014	70,03	64,66	75,39	+0,03
2015	69,95	64,75	75,12	-0,08
2016	70,16	65,03	75,21	+0,21
2017	70,80	65,71	75,75	+0,64
2018	70,51	65,38	75,57	-0,29

Джерело: розраховано за даними [6].

Україні — 18,6) до 15,1 у 2018 р. (в Україні — 17, 3).

Причинами низької народжуваності та високої смертності сільського населення Херсонської області є, насамперед, низький рівень доходів населення, відсутність достатньої державної підтримки молодим сім'ям, високий рівень захворюваності та низький рівень медичного обслуговування населення. Крім того, одним із важливих чинників динамічних змін народжуваності безперечно є динаміка шлюбності і розлучуваності [7, с. 89]. Так, у 2018 р. кількість зареєстрованих шлюбів була на 13,3% менше показника 2010 р.. Із загальної кількості народжених у 2018 р. 70,2% немовлят народилося у жінок, які перебували у зареєстрованому шлюбі, що на 1,9 в.п. менше у порівнянні з 2010 р. У сільській місцевості із загальної кількості народжених у 2018 р. 63,4% народилося у жінок, які перебували в зареєстрованому шлюбі, що на 1,3 в.п. менше показника 2010 р., а частка дітей народжених поза шлюбом становила 36,6%.

Співвідношення числа народжених до числа померлих відображає коефіцієнт життєвості (рис. 1).

У 2010 р. на 100 померлих у сільській місцевості Херсонської області приходилось 79 народжених. У 2011—2014 рр. коефіцієнт життєвості поступово збільшувався і коливався у межах від 0,82 до 0,83. Однак з 2015 по 2018 роки він значно знизився. Найменша кількість народжених в розрахунку на 100 померлих в селі спостерігалась в 2018 р. — 57.

У Херсонській області за 2010—2018 рр. середня тривалість життя населення при народженні зросла на 1 рік (табл. 4). Протягом досліджуваного періоду спостерігається зростання середньої очікуваної тривалості життя. У 2017 р. спостерігався найбільший приріст тривалості життя при народженні порівняно з по-

переднім роком, а у 2018 р. — найбільше його скорочення. Водночас тривалість життя жінок протягом досліджуваного періоду була вищою за тривалість життя чоловіків більше ніж на 10 років.

Сучасні тенденції зниження народжуваності та збільшення тривалості життя сприяють старінню населення і виникненню демографічних явищ. Зростання частки економічно та соціально неактивних людей похилого віку, за

Таблиця 5. Структура чисельності постійного населення Херсонської області за окремими віковими групами, %

Роки	Частка населення у віці		
	0-14 років	15-64 років	65 років і старше
Міські та сільські поселення			
2010	14,8	70,6	14,6
2011	14,9	70,7	14,4
2012	15,0	70,6	14,4
2013	15,2	70,3	14,5
2014	15,5	69,8	14,7
2015	15,7	69,2	15,1
2016	16,0	68,8	15,2
2017	16,1	68,3	15,6
2018	16,2	68,0	15,8
Міські поселення			
2010	13,8	71,6	14,6
2011	13,9	71,6	14,5
2012	14,1	71,3	14,6
2013	14,4	70,9	14,7
2014	14,7	70,2	15,1
2015	15,1	69,5	15,4
2016	15,4	68,9	15,7
2017	15,7	68,4	15,9
2018	15,8	67,9	16,3
Сільська місцевість			
2010	16,5	69,0	14,5
2011	16,4	69,4	14,2
2012	16,4	69,5	14,1
2013	16,5	69,4	14,1
2014	16,7	69,0	14,3
2015	16,7	68,8	14,5
2016	16,8	68,5	14,7
2017	16,8	68,3	14,9
2018	16,8	68,1	15,1

Джерело: розраховано за даними [6].

Таблиця 6. Демографічне навантаження на сільське населення Херсонської області

Роки	На 1000 осіб у віці 15-64 роки припадає непрацездатних		
	Усього	із них	
		дітей у віці 0-14 років	осіб у віці 65 років і старше
2010	450	239	211
2011	442	237	205
2012	439	236	203
2013	440	237	203
2014	445	240	205
2015	452	243	209
2016	457	244	213
2017	463	246	217
2018	470	247	223
Середньорічний абсолютний приріст, осіб	3	1	2
2018 р. у % до 2010 р.	104,4	103,3	105,7
2018 р. у % до 2017 р.	101,5	100,4	102,8

Джерело: розраховано за даними [6].

умов одночасного зменшення частки населення в працездатному віці, впливає на різні сторони життєдіяльності суспільства. В економічній сфері цей процес відбивається на економічному зростанні, інвестиціях та споживанні, ринках праці, пенсіях, оподаткуванні та розподілі трансфертів між поколіннями. У соціальній сфері старіння позначається у зростанні витрат на задоволення соціальних потреб (соціального та медичного забезпечення) [8, с. 147].

Для виміру старіння населення використовують спеціальні шкали. Якщо в якості критерію використовується вік 60 років, то найчастіше застосовується шкала Ж. Боже Гарньє — Е. Россета. За початковий рівень демографічного старіння населення в ній прийнято 12—14% осіб віком 60 років і старше у всій сукупності населення, 14—16% — середній рівень, 16—18% — високий рівень, 18% і вище — дуже високий рівень [9, с. 43]. У разі використання критерію 65 років і старше застосовується шкала демографічного старіння ООН. Згідно з нею населення з питомою вагою осіб у віці 65 років і старше, менше 4% — вважається молодим, менше 7% — знаходиться на порозі старості, понад 7% — вважається старим.

У Херсонській області частина осіб у віці 65 років і старше в 2018 р. становила 15,8%. Отже, Херсонщина належить до областей з дуже високим рівнем старіння населення (табл. 5).

Порівняно з 2010 р. рівень старіння населення Херсонської області підвищився на 1,2 в.п., у міських поселеннях — на 1,7 в.п., а у сільській місцевості — на 0,6 в.п. Вищі темпи старіння міського населення, порівняно із сільським, пояснюються специфікою міського способу

життя, що сприяє формуванню урбаністичного стереотипу демографічної поведінки (його характерні риси — пізній вік вступу до шлюбу й народження однієї дитини).

Статова структура населення області характеризується перевагою жінок у її загальній чисельності. На 1 січня 2019 р. у структурі постійного населення питома вага жінок складає 53,6% (555,1 тис. осіб), чоловіків — 46,4% (481,1 тис. осіб), хоча при народженні хлопчиків народжується більше, ніж дівчаток. Так, у 2018 р. на 100 дівчаток приходить 109 хлопчиків (4740 хлопчиків та 4355 дівчаток). При цьому у сільській місцевості на 100 дівчаток — 106 хлопчиків (1787 хлопчиків та 1693 дівчаток), а у міських поселеннях — 111 хлопчиків (2953 хлопчиків та 2662 дівчаток). Це співвідношення змінюється в міру старіння населення і вже з 36-річного віку в структурі населення переважають жінки. Такий дисбаланс у гендерному співвідношенні не сприяє нормальному режиму відтворення.

Важливою кількісною характеристикою трудового потенціалу сільських територій є демографічне навантаження на сільське населення працездатного віку. Структура сільського населення області є сприятливою для відтворення, на що вказує переважання частки дітей у віці 0—14 років над особами у віці 65 років і старше (16,8% та 15,1% відповідно). Отже, незважаючи на те що сільське населення регіону старіє, відбувається розширення демографічного підґрунтя до його відтворення. Темпи цих динамічних зрушень мають тенденційний характер.

Демографічне навантаження в 2018 р. у сільській місцевості Херсонської області становить 470 непрацюючих на 1000 осіб працездатного населення, при цьому навантаження особами у віці, молодшому за працездатний (0—14 років) — 247 осіб, а у віці старшому за працездатний (65 років і старше) — 223 особи (табл. 6).

Проблема використання трудового потенціалу сільського населення полягає в забезпеченні його продуктивної зайнятості та ефективному використанні працівників в аграрному секторі економіки. Дослідження економічної активності сільського населення Херсонської області виявило певні особливості щодо вирішення цих проблем (табл. 7).

Середньорічна кількість економічно активного населення Херсонської області у 2018 р. порівняно з 2016 р. збільшилося на 2,6 тис. осіб або на 0,5%. З них 448,2 тис. осіб або 89,7% займалися економічною діяльністю, а 51,3 тис. осіб або 10,3%, відповідно до методології МОП, класифікувалися як безробітні. Серед еконо-

Таблиця 7. Населення Херсонської області за економічною активністю

Показники	Все населення			у т.ч. сільське населення			
	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. у % до всього насе- лення
Економічно активне населення всього, тис. осіб у т.ч.:	496,9	497,2	499,5	203,1	202,9	199,8	40,0
- працездатного віку	488,0	488,1	490,8	198,6	199,0	195,6	39,9
- старше працездатного віку	8,9	9,1	8,7	4,5	3,9	4,2	48,3
Зайняті – всього, тис. осіб у т.ч.:	441,0	442,2	448,2	187,5	187,7	186,9	41,7
- працездатного віку	432,1	433,1	439,5	183,0	183,8	182,7	41,6
- старше працездатного віку	8,9	9,1	8,7	4,5	3,9	4,2	48,3
Безробітні – всього, тис. осіб у т.ч.:	55,9	55,0	51,3	15,6	15,2	12,9	25,1
- працездатного віку	55,9	55,0	51,3	15,6	15,2	12,9	25,1
Економічно неактивне населення, всього, тис. осіб у т.ч.:	293,9	290,2	279,8	101,6	101,2	101,5	67,1
- працездатного віку	175,3	164,8	151,2	60,1	56,3	55,4	36,6
- старше працездатного віку	118,6	125,4	128,6	41,5	44,9	46,1	35,8

Джерело: розраховано за даними [6].

мічно активного населення працездатного віку у 2018 р. сільське населення становило 39,9%, а серед непрацездатного — 48,3%.

У 2018 р. у структурі сільського населення економічно активне складає 49,8%, що на 2,8 в.п. перевищує аналогічний показник міського населення. Економічно активне сільське населення працездатного віку в структурі сільського населення на 2,3 в.п. вище від аналогічного показника міського населення. Водночас у структурі відповідного населення економічно активне сільське населення старше працездатного віку становить 1,0% проти 0,7% — міського. Кількість зайнятих в сільській місцевості у 2018 р. порівняно з 2016 р. скоротилось на 0,6 тис. осіб або на 0,3%, а безробітних — на 2,7 тис. осіб або на 17,3%.

На формування, використання і зайнятість трудових ресурсів у сільській місцевості значний вплив мають трансформаційні процеси, що відбуваються в аграрній сфері. Відповідно до змін форм власності змінюються організаційно-економічні та правові форми господарювання і типи аграрних підприємств. На 1 листопада 2018 р. у Херсонській області кількість підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, становила 2606 одиниць, що на 38 одиниць або на 1,4% менше ніж на аналогічну дату 2016 р. У тому числі діючих фермерських господарств на 1 листопада 2018 р. налічувалося 1934 одиниці, що на 454 одиниці або на 19,0% менше порівняно з 2016 р.

Водночас аналіз зайнятості населення Херсонської області за видами економічної діяльності дозволив зробити висновки, що кількість зайнятого населення у сільському господарстві зросла з 130,3 тис. осіб у 2016 р. до 136,4 тис. осіб у 2018 р. або на 4,7%. Чисельність зайнятих осіб у промисловості в 2018 р. порівняно з 2016 р. не змінилася та становила 39,8 тис. осіб. Кількість працюючих у сфері освіти зменшилася на 2,3% (з 39,4 тис. осіб до 38,5 тис. осіб), охорони здоров'я — на 4,3% (25,7 тис. осіб до 24,6 тис. осіб). В органах державного управління кількість працюючих зросла з 27,2 тис. осіб у 2016 р. до 28,3 тис. осіб у 2018 р. або на 4,0%.

На сучасному етапі розвитку України простежуються негативні тенденції на ринку сільської праці. Зокрема щодо високого рівня безробіття серед сільського населення й неефективного використання персоналу в сільськогосподарських підприємствах. Рівень безробіття сільського населення у Херсонській області в 2018 р. становив 6,5% до економічно активного населення сільської місцевості, але у порівнянні з 2010 р. рівень безробіття зменшився на 10,5 в.п., а порівняно з 2016 р. — на 1,2 в.п., що є позитивною тенденцією.

Основними причинами безробіття сільського населення є скорочення привабливості робочих місць, вакансій; орієнтація населення на пошук роботи в інших регіонах країни; територіальна роз'єднаність, відсутність транспорту та нор-

мального транспортного сполучення; труднощі працевлаштування людей у передпенсійному віці, інвалідів, молоді; зниження мотивації до сільськогосподарської трудової діяльності; зниження працездатного потенціалу, конкурентоспроможності, якісних характеристик персоналу; наявність тривалої перерви трудовій діяльності; відсутність відповідної професійної й освітньої підготовки, досвіду роботи; сезонність праці, різноплановий характер праці; важкі умови праці; низький рівень механізації сільськогосподарських робіт; низький рівень заробітної плати, тощо.

ВИСНОВКИ

Ефективний механізм формування і використання трудового потенціалу сільських територій передбачає поліпшення демографічної ситуації, розвиток соціальної інфраструктури, економічне зростання сільськогосподарського виробництва, переробних та обслуговуючих галузей, вдосконалення соціальних гарантій, зростання доходів сільського населення, пільгове кредитування аграрних підприємств для створення нових робочих місць і зниження рівня безробіття, створення умов та місць для проведення культурного дозвілля, безперервне навчання працівників аграрної сфери та підвищення рівня життя населення загалом.

Література:

1. Гоголь Т. Демографічний потенціал сільських територій у контексті суспільно-трансформаційних процесів. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2018. № 5. С. 115—123.
2. Довгаль О.В. Ресурсний потенціал сільських територій: зміст та особливості еволюції. Український журнал прикладної економіки. 2018. Том 3. № 3. С. 110—119.
3. Трансформація сільського розселення в Україні: кол. моног. / за ред. Т.А Заяць. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ. 2017. 298 с.
4. Коваль С.П. Ринок праці України в умовах євроінтеграції. Економічний вісник університету. 2018. Вип. 37 (1). С. 295—303.
5. Ткачук В.А. Моніторинг зарубіжного досвіду сталого розвитку сільських територій. Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. 2017. № 1 (188). С. 104—108.
6. Статистичний щорічник Херсонської області за 2018 рік / За ред. В.А. Вознюка. Херсон: Головне управління статистики у Херсонській області. 2019. 426 с.
7. Шишпанова Н.О. Вплив демографічної ситуації на відтворення трудового потенціалу

сільських територій. Вісник аграрної науки Причорномір'я. Миколаїв: МНАУ, 2015. Вип. 1 (82). С. 85—92.

8. Цвігун І.А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання: монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2013. 400 с.

9. Підгорний А.З., Самоєнкова О.В., Ольвінська Ю.О., Вітківська К.В. Соціально-демографічна статистика: підручник / за заг. ред. А.З. Підгорного. Одеса: ФОП Гуляєва В.М. 2016. 424 с.

References:

1. Gogol, T. (2018), "Demographic potential of rural territories in the context of social and transformation processes", *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 5, pp. 115—123.
2. Dovgal, O.V. (2018), "Resource potential of rural territories: content and features of evolution", *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, vol. 3, pp. 110—119.
3. Zaiets, T.A. (2017), *Transformatsiia silskoho rozselennia v Ukraini* [Transformation of rural settlement in Ukraine], *Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.
4. Koval, S.P. (2018), "Labor market of Ukraine in the context of European integration", *Ekonomichniy visnyk universytetu*, vol. 37 (1), pp. 295—303.
5. Tkachuk, V.A. (2017), "Monitoring of foreign experience of sustainable rural development", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats*, vol. 1 (188), pp. 104—108.
6. Vozniuk, V.A. (2018), *Statystychnyj shorichnyk Khersons'koi oblasti za 2018 rik* [Statistical yearbook of Kherson oblast for 2018], *The Main Department of Statistics in Kherson Oblast*, Ukraine.
7. Shyshpanova, N.O. (2015), "Influence of demographic situation on reproduction of labour potential of rural territories", *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomiria. Mykolaiv: MNAU*, vol. 1 (82), pp. 85—92.
8. Tsvigun, I.A. (2013), *Demohrafichna bezpeka Ukrainy ta napriamy yii rehuliuвання* [Demographic security of Ukraine and directions of its regulation], *PP Zvoleiko D.H., Kamianets-Podilskyi*, Ukraine.
9. Pidhornyi, A.Z. Samotoienkova, O.V. Olvinska, Y.O. and Vitkovska, K.V. (2016), *Sotsialno-demohrafichna statystyka* [Socio-demographic statistics], *FOP Hulciaeva V.M., Odessa*, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2020 р.

УДК 338.12:330.1

О. Б. Пелех,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне
ORCID ID: 0000-0002-5657-6717

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.65

СТРУКТУРНІ ДИСБАЛАНСИ ВВП З ПОГЛЯДУ ОПЛАТИ ПРАЦІ ТА ЇХ НАСЛІДКИ

O. Pelekh,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor
of the of Management Department, Rivne State Humanitarian University

MODEL OF STRUCTURAL POLICY OF UKRAINE AND STRUCTURAL-TEMPOLOGICAL ANALYSIS

У статті за результатами попередніх аналізів описано структурні дисбаланси ВВП за доходами. В Україні маємо надто велику частку оплати праці у структурі ВВП, що тягне за собою негативні деформації макроекономічних пропорцій в економіці, які обмежують інвестиційний потенціал. Цей структурний дисбаланс ВВП є доказом присутності у економічному розвитку тенденції до надмірного споживання. Невиправдане зростання заробітної плати не сприяє економічному зростанню, оскільки технологічні структурні зміни, модернізація виробництва, впровадження технічних і наукових змін здійснюються шляхом інвестицій, джерелом яких є не заробітна плата, а інші доходи та інвестиції зовнішнього характеру.

Виявлені відмінності показників ефективності оплати праці між регіонами є одним із проявів диспропорцій на рівні економічного розвитку регіонів, що відображаються через показники ВРП. Ці диспропорції істотно впливають на темпи структурних змін у кожному регіоні окремо, на особливості реалізації структурної політики регіону, на умови, в яких здійснюються трансформації в країні загалом. Низький рівень ефективності оплати праці у національній економіці знаходить свій вияв у глибокій варіативності цього показника залежно від виду економічної діяльності. З одного боку, спричинено це закономірними відмінностями між видами діяльності, а з іншого боку, на оплату і результати праці впливають українські реалії. Перекази мігрантів постійно зростають, що знижує їхню цінність стосовно ВВП та перешкоджають економічному розвитку у вигляді так званої "голландської хвороби" та "слабкого врядування".

In this article, a generalized model for the formulation and implementation of structural policies is provided. The elements of the model are the general characteristics (features), the system of goals, the mechanism of policy implementation, and the set of entities involved in the process of its implementation. A distinct "engine" of structural policy implementation is the mechanism of its implementation, represented by three types of provision: instrumental, scientific, methodological, legal and regulatory.

Instrumentation support is a financial, economic, informational, governmental, structural, legal, organizational, educational tools that are divided into instruments of direct and indirect action. Legal and regulatory support is a set of legal acts related to the restructuring of the economy, implementation of the principles of structural restructuring in the legal field of the state; national, sectoral and regional strategies for restructuring of the national economy, recommendations and international standards.

Scientific and methodological support for structural policy is a set of methods and means of planning and forecasting, modeling, systems of audit and regulation of policy implementation processes, evaluation of achievement of development goals and monitoring of the process of implementation of structural policy.

The main purpose of the implementation lies in the structural and tempological analysis and monitoring of structural changes, which follows from the structural policy implementation algorithm. The algorithm is a seven-step procedure that is repeated at each stage of the lifecycle of the structural policy. Structural and tempological analysis and monitoring are the content of the three final stages of the algorithm which is a periodically repeated monitoring and analysis of

policy implementation, as well as an abstract of analysis that summarizes the current policy stage and sets new goals for the next policy phase.

The article describes the institutional foundations of the system of formulation and implementing of structural policy, including the system of monitoring and structural, tempological analysis.

Ключові слова: структурні дисбаланси, ВВП, ВРП, структурні зміни, ефективність оплати праці.

Key words: structural policy, mechanism of structural policy, structural and tempological analysis, monitoring of structural changes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Диспропорційність у соціально-економічному розвитку ускладнює здійснення ефективної структурної політики, збільшуючи загрози виникнення кризових явищ. Причини цього пов'язані з різними можливостями й активністю пристосування ресурсного потенціалу до ринкових умов, загальним розподілом доходів, забезпеченістю соціальними гарантіями, структурою ринку праці, міграцією робочої сили.

Насамперед недосконалість і дисбаланси проявляються і в тих структурних аспектах національної економіки, які пов'язані з ринком праці. На нинішньому етапі розвитку праця має особливе значення, оскільки від якісних і кількісних характеристик наявної робочої сили значною мірою залежать можливості структурних трансформацій національної економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Активні дебати про структурні дисбаланси та їх наслідки для економік не припиняються. Їх досліджували у наукових працях О. Апокін, О. Бажан, О. Буторина. Серед українських вчених, котрі займаються питаннями структурних диспропорцій варто виділити О. Білоруса, Д. Лук'яненка, З. Луцишин, О. Мозгового, А. Поручника, О. Рогача, І. Шкодін та ін. Ця проблема поглиблюється, набирає нових форм та впливів, а відповідно виникає необхідність її постійного моніторингу та дослідження з метою протидії ймовірним кризовим явищам у майбутньому.

Предметом дослідження — структурні дисбаланси ВВП України з точки зору оплати праці за період 2000—2018 рр.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — виявити структурні дисбаланси та їх наслідки у структурі ВВП за доходами.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У наших попередніх дослідженнях [1—4] ми аналізували структурні зміни ВВП за доходами у період 2001—2018 рр. та динаміку показників ефективності оплати праці, ефективності оплати праці мігрантів та ефективності переказів мігрантів. За результатами даного аналізу виявили структурні дисбаланси та намагалися встановити їх наслідки.

Структурні дисбаланси у структурі оплати праці та інші доходи у ВВП. Показник ефективності оплати праці за період 2001—2018 рр. зменшився, попри окремі роки зростання. До оптимального показника ефективності 3,0 (за розрахунками закордонних економістів) Україна навіть не наближається.

Факторний аналіз впливу оплати праці та показника ефективності оплати праці на зміни ВВП показав, що зниження ВВП відбувалося саме за рахунок зменшення ефективності оплати праці, в останні роки доходило навіть до зменшення на -99%. І тільки збільшення оплати праці (на нашу думку — безпідставне!!!) компенсувало ці втрати ВВП. Це потребує негайного втручання держави економічну політику в сфері оплати праці.

Попередні висновки продовжує аналіз структури ВВП за доходами з погляду двох складників "оплата праці — інші доходи". Термін "інші доходи" також об'єднує поняття: прибуток, рента, відсотки або дивіденди. За кожним з перелічених складників стоять чинники виробництва: оплата праці представляє робочу силу, інші доходи відповідно до складників — фізичний капітал, землю та інші природні ресурси, цінні папери. Фактично двоелементна структура ВВП у формі "оплата праці — інші доходи" протиставляє робочу силу як чинник виробництва іншим чинникам. І в рамках цієї структури маємо значний дисбаланс.

Середні за досліджуваний період структурні зміни ВВП, які спостерігалися, були незначними, однак в окремі роки, особливо в останні 2014—2018 рр. їхня інтенсивність значно зросла і досягали навіть 8,85°. І як наслідок, у 2018 р. співвідношення склало [56: 44] проти оптимального для розвинених країн [30: 70]. Структурні зміни в останні роки тільки віддаляли від цього співвідношення і у переважній більшості випадків були спрямовані на необґунтоване зростання частки оплати праці в структурі ВВП.

Відтак можна стверджувати, що в Україні, на відміну від розвинених країн, маємо надто велику частку оплати праці у структурі ВВП і це тягне за собою важливі негативні деформації макроекономічних пропорцій в економіці, які обмежують інвестиційний потенціал економічного розвитку. Цей структурний дисбаланс ВВП є доказом присутності у економічному розвитку тенденції до надмірного споживання. Насправді, зростання заробітної плати у валовому випуску продукції повинно забезпечуватися насамперед зростанням продуктивності праці, бути "результатом активізації структурних змін і технологічного оновлення виробництва, спрямованих на зниження його матеріаломісткості та збільшення виробництва наукоємних видів товарів та послуг" [5]. А невиправдане зростання заробітної плати не сприяє економічному зростанню, оскільки технологічні структурні зміни, модернізація виробництва, впровадження технічних і наукових змін здійснюються шляхом інвестицій, а основним джерелом інвестицій є не заробітна плата, а інші доходи та інвестиції зовнішнього характеру.

Структурні дисбаланси валового регіонального продукту за доходами. Хоча оплата праці у вітчизняній економіці глибоко диференціюється за регіонами, динаміка змін регіонального показника ефективності оплати праці в областях повторює динаміку, що мала місце в Україні загалом. Все ж специфічні особливості областей проявляються. У 2017 р. найвищий показник ефективності оплати праці мали Полтавська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька і Київська області. Замикають список Чернівецька, Закарпатська та Луганська області замикає цей рейтинг. Показник ефективності оплати праці вказує на те, що три останні області практично не створюють доданої вартості (згідно з офіційною статистикою).

Оскільки регіони вирізняються між собою за видами економічної діяльності, які представлені в них, то логічним є висновок, що на по-

казник ефективності оплати праці в регіонах впливають показники ефективності оплати праці за видами економічної діяльності. Розрахунки підтверджують, що вищий показник ефективності оплати праці мають розвинуті регіони.

Також можна зауважити, що показник ефективності оплати праці в регіонах щораз більше диференціюється. Якщо в 2008 р. цей показник регіонах варіював у межах від 1,18 до 2,52, то в 2017 р. — уже від 1,08 до 3,22. До речі, саме цим можна пояснити чисто арифметичний парадокс: протягом досліджуваного періоду середній показник ефективності оплати праці за регіонами зростає, тоді як загальноукраїнський показник ефективності оплати праці навпаки — спадає.

Розпізнані залежності також підтверджує аналіз співвідношення між часткою праці й часткою інших доходів у структурі ВВП. Крім того, тут отримуємо додатковий висновок: у всіх областях показник ефективності оплати праці потребує підвищення й зміни на цій основі структури ВВП.

Виявлені відмінності показників ефективності оплати праці між регіонами є одним із проявів диспропорцій на рівні економічного розвитку регіонів, що відображаються через показники ВВП. Ці диспропорції істотно впливають на темпи структурних змін у кожному регіоні окремо, на особливості реалізації структурної політики на рівні регіональної економіки, на умови, в яких здійснюються трансформації в країні загалом. У таких умовах на перше місце виходить проблема стратегічних пріоритетів і напрямів розвитку регіонів України з урахуванням їхнього ресурсного потенціалу, а також максимального використання потенціалу міжрегіональної та міжнародної співпраці.

Дисбаланси оплати праці за видами економічної діяльності в структурі ВВП. Низький рівень ефективності оплати праці у національній економіці знаходить свій вияв у глибокій варіативності цього показника залежно від виду економічної діяльності. З одного боку, спричинено це закономірними і природними відмінностями між видами діяльності: різні способи виробництва потребують працівників відповідних здібностей, рівня освіти, практичних навичок і вмінь, формують свої умови праці тощо, і це знаходить вияв в оплаті праці і результатах роботи. З іншого боку, на оплату праці і результати праці впливають чисто українські реалії: нерозвиненість ринкових умов функціонування економіки, недостатньо

високий рівень продуктивності праці, технологічності і використання передових технологій, недосконалість структури економіки з погляду як виробництва, так і потреб суспільства, законодавства і механізмів оплати праці та ін.

Найвищий показник ефективності оплати праці у операціях з нерухомим майном (L) та промисловості (B, C, D, E). У самому кінці списку — мистецтво, спорт, розваги, відпочинок (R); а також будівництво (F) і торгівля (G), хоча за кількістю зайнятих вони займають лідируючі позиції. Все сказане реально демонструє, наскільки недосконалою є система оплати праці в національній економіці. Окрім того, це є також додатковим доказом відсутності в Україні налагоджених механізмів перетікання капіталів і людських ресурсів від менш до більш "привабливих" видів економічної діяльності.

Аналізуючи співвідношення оплати праці та інших доходів у структурі ВВП за видами економічної діяльності, слід одразу вказати, що структурне співвідношення [30: 70] в цьому випадку може свідчити лише про те, наскільки працевитратними (скільки "живої праці" вони потребують) є різні види діяльності. Загалом результати підтверджують винятково високу частку "живої праці" у переважній більшості видів економічної діяльності. Варто зазначити, що у структурі всіх видів діяльності частка праці зменшувалася до 2016 р, за винятком виду економічної діяльності "мистецтво, спорт, розваги та відпочинок" (R). Однак, починаючи з 2017 р., ситуація різко змінюється: у більшості видів діяльності частка праці зростає, окрім будівництва (F), професійної, наукової та технічної діяльності (M), фінансової та страхової діяльності (K), інформації та телекомунікація (J). Найшвидше та найінтенсивніше зміни відбувалися у сільському господарстві.

Структурні дисбаланси ВВП з погляду оплати праці і перекази мігрантів. Структурні дисбаланси в економіці створюють відповідні дисбаланси в соціальній структурі (зростання рівня безробіття, диференціація доходів населення, погіршення демографічної ситуації), а це також призводить до того, що частина вивільнених в Україні працівників шукає роботу за кордоном.

Протягом досліджуваного періоду ВВП України, сукупна оплата праці, перекази мігрантів і оплата праці мігрантів за кордоном зростали, однак темпи їхнього зростання були різними. Зростання перших двох показників не перевищували 30%, а показник ефективності праці, як показано раніше, протягом низки років, наприклад, у періоди 2001—2004 рр. і

2015—2017 рр., був цілком пристойним. Що стосується переказів і оплати праці мігрантів, то вони зростали значно більшими темпами, а показники ефективності переказів мігрантів і оплати праці мігрантів, які визначаються як відношення ВВП до відповідних показників, стрімко спадали (понад 11 разів за період з 2008 р. по 2018 р.). Наведені факти не лише свідчать про те, що щораз більше українців стають мігрантами, не беручи безпосередньої участі в розвитку національної економіки і вкладаючи свою працю, знання, вміння в розвиток економік інших країн. Зменшення пропозиції на ринку праці робочої сили, і насамперед висококваліфікованої, призводить до уповільнення темпів зростання української економіки.

Водночас стрімке падіння показників ефективності переказів і оплати праці мігрантів свідчить, що ці перекази, співрозмірні з кредитною програмою МВФ для України, використовуються не на економічний розвиток, а тільки на споживання домогосподарств. Хоча ці кошти, на думку А. Гайдуцького [6], належать до найстабільніших джерел надходження іноземного капіталу і випереджають прямі іноземні інвестиції, портфельні інвестиції та міжнародну технічну допомогу, які циклічно то зростають, то спадають.

До висновку, що перекази мігрантів з-за кордону витрачаються в Україні в основному для споживання, також приходимо, аналізуючи структурні зміни між сумарним показником "оплата праці (в Україні) + перекази мігрантів", з одного боку, та показником "інші доходи", з другого боку, у структурі агрегата "ВВП + перекази мігрантів". Протиставлення цих двох складників показує, що співвідношення між ними є дуже далеким від умов успішного економічного розвитку [30: 70]. Відносно мала частка (варіює в межах від 41% до 53%, середня — 45%) інших доходів у національної економіки є переконливим свідченням високого рівня споживання та її низьких інвестиційних можливостей. Різке збільшення сукупної суми оплати праці мігрантів і грошових переказів мігрантів, яке спостерігається в останні роки, впливає на те, що цінність переказів стосовно ВВП різко знижується. Подібна тенденція спостерігається і в регіональному розрізі: ефективність оплати праці зростає, тоді як ефективність грошових переказів мігрантів до регіонів України, навпаки, — спадає.

Крім сказаного, МВФ у своєму дослідженні [7] вказує ще на дві вагомні пастки переказів мігрантів, які призводять до струк-

турних змін, що перешкоджають економічному розвитку:

— "голландська хвороба": грошові перекази витрачають головним чином на потреби споживання домогосподарств. Оскільки грошові перекази зростають, то попит на всі продукти в економіці зростає і це підвищує тиск на ціни. Наплив іноземної валюти разом із підвищенням цін робить експорт менш конкурентоспроможним, внаслідок чого країна починає виробляти менше продукції на експорт;

— "слабке врядування": грошові перекази змінюють економіку таким чином, що уповільнюється внутрішнє зростання, збільшується залежність від переказів і виникає економічна пастка: економіка країни "застрягає" у безкінечному міграційному циклі: "еміграція з країни — економічна стагнація — зростання вартості життя — еміграції з країни" і залежності від того, скільки людей регулярно виїжджає на заробітки. Тобто уряди починають покладатися на експорт праці, а не на товари, вироблені цією робочою силою всередині країни.

ВИСНОВКИ

Україна, на відміну від розвинених країн, має занадто велику частку оплати праці у структурі ВВП. Цей структурний дисбаланс ВВП є доказом присутності у економічному розвитку тенденції до надмірного споживання. Він тягне за собою важливі негативні деформації макроекономічних пропорцій в економіці, які обмежують інвестиційний потенціал економічного розвитку. Невиправдане зростання заробітної плати не сприяє економічному зростанню, оскільки технологічні структурні зміни, модернізація виробництва, впровадження технічних і наукових змін здійснюються шляхом інвестицій, а основним джерелом інвестицій є не заробітна плата, а інші доходи та інвестиції зовнішнього характеру. Ну і звичайно, перекази мігрантів, хоча їх постійне зростання знижує їхню цінність стосовно ВВП.

Література:

1. Пелех О.Б. Динаміка макроекономічних змін у структурі валового внутрішнього продукту України // Ефективна економіка. 2018. № 11.
2. Пелех О.Б. Зміни у структурі валового регіонального продукту і сукупна продуктивність праці // Економіка та суспільство. 2018. № 19.
3. Пелех О.Б., Юськів Б.М. Грошові перекази мігрантів у структурі валового внутрішньо-

го продукту України // Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 22.

4. Пелех О. Структурні зміни та зрушення в національній економіці України: аналіз та оцінка: монографія. Рівне: О. Зень, 2019. 380 с.

5. Шинкоренко Т.П., Кузнєцова Л.І. Тенденції зміни частки заробітної плати в структурі ВВП та валового випуску України: порівняльний аналіз. Економіка та прогнозування. 2008. № 3. С. 20—44.

6. Гайдуцький А. П. Роль міграційного капіталу у забезпеченні макроекономічної стабільності країни. Фінанси України. 2007. № 7. С. 20—34.

7. Мельник О. Гроші заробітчан — це двигун змін на краще, амортизатор кризи або гальмо розвитку. URL: <https://nachasi.com/2018/09/18/chomu-perekazy-ne-dopomagayut/> (дата звернення: 30.12.2019).

References:

1. Pelekh, O. B. (2018), "Microeconomic changes dynamics in the Ukrainian GDP structure", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=10> (accessed 25 Jan 2020).

2. Pelekh, O. B. (2018), "Gross regional labor output in Ukraine and gross regional product", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 19, available at: <http://www.market-infr.od.ua/uk/2018> (Accessed 25 Jan 2020).

3. Pelekh, O. B. and Yuskiv, B.M. (2018), "Migrants' money transfers as an element of the ukrainian GDP structure", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 22.

4. Pelekh, O. B. (2019), *Strukturni zminy ta zrushennia v natsional'nij ekonomitsi Ukrainy: analiz ta otsinka: monohrafiia* [Structural changes and shifts in the national economy of Ukraine: analysis and evaluation: monograph], O. Zen', Rivne, Ukraine.

5. Shynkorenko, T.P. and Kuznietsova, L.I. (2008), "Trends in changes in the share of wages in the structure of GDP and gross output of Ukraine: comparative analysis", *Ekonomika ta prohnozuvannia*, vol. 3, pp. 20—44.

6. Hajduts'kyj, A. P. (2007), The role of migration capital in ensuring the country's macroeconomic stability. *Finansy Ukrainy*. vol. 7, pp. 20—34.

7. Mel'nyk, O. (2018), "Workers' money is the engine of change for the better, a shock absorber or a brake on development", available at: <https://nachasi.com/2018/09/18/chomu-perekazy-ne-dopomagayut/> (Accessed 30 December 2019).
Стаття надійшла до редакції 14.02.2020 р.

УДК 330.35; 339.13

О. В. Ляховська,

к. е. н., науковий співробітник відділу проблем реального сектору економіки регіонів,
ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України"

ORCID ID: 0000-0003-4838-5619

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.70

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ М'ЯСОМ ТА М'ЯСНИМИ ПРОДУКТАМИ

O. Liahovska,

PhD in Economics, researcher, Institute of Regional Studies

named after M. I. Dolishnyi of the National Academy of Sciences of Ukraine

MAIN TRENDS OF FOREIGN TRADE IN UKRAINE BY MEAT AND MEAT PRODUCTS

У статті наведено основні показники зовнішньої торгівлі України м'ясом та м'ясними продуктами, зокрема, динаміку та структуру експорту та імпорту, коефіцієнт покриття. Виявлено, що конкурентні позиції на міжнародному ринку м'яса зайняла виключно Українська продукція з м'яса птиці, решту видів м'яса та м'ясних продуктів експортують у незначних обсягах. Найбільшу частину імпорту займав імпорт м'яса та їстівних субпродуктів птиці, сало, свинячий жир та жир птиці і свинина. Зазначено, що такі тенденції пов'язані із зменшенням обсягів виробництва свинини, сала та жиру в Україні, що може викликати імпортозалежність від цієї продукції у перспективі, а також імпортували більш дешеву продукцію, до прикладу, м'яса та їстівних субпродуктів птиці та свинини. Запропоновано розвивати зовнішню торгівлю м'ясом та м'ясними продуктами, з урахуванням попиту та вимог до якості на міжнародному ринку, а також зазначено необхідність застосування інструментів стимулювання виробництва цього виду харчової продукції.

The article describes the main indicators of Ukraine's foreign trade in meat and meat products, in particular, the dynamics and structure of exports and imports, the coverage ratio. It is revealed that only Ukrainian poultry products have a competitive position in the international meat market. In addition, the dynamics of exports of these products was positive. The rest of the meat and meat products are exported in small quantities. Imports of meat and edible offal of poultry, lard, pork fat and poultry fat and pork accounted for the bulk of imports. It is noted that such tendencies are related to the decrease in production of pork, fat and fat in Ukraine, which can cause import dependence on these products in the long term, and also imported cheaper products, for example, meat and edible offal of poultry and pork. The coverage ratio of meat imports and meat products by export is investigated. Cattle, fresh or chilled, frozen, have been found to be frozen; mutton and goat meat and meat by-products this indicator had a positive value (exports exceeded imports). At the same time, imports exceeded exports of pork, cattle by-products, pigs, sheep, horses, other meat and edible by-products, fat, pork fat and poultry fat. Exports of meat products have been higher than imports in recent years, however, there has been a trend towards a decline. At the same time, the specified ratio increased for sausage and similar meat products and decreased for other prepared or canned meat products. It is noted that such trends indicate the need to develop deep meat processing, both in order to avoid import dependence on these products in the long term and to provide greater economic benefits from deep processing of raw materials. It is suggested that in order to promote the development of foreign trade in poultry meat, promote the formation of stable international trade relations, care for the quality of products, ensure compliance of Ukrainian production with the requirements of the international market. The need to stimulate the production of pork, fat, pig fat and poultry fat, in particular, through subsidies and preferential lending to farms, as well as to provide systematic material and information support in the fight against diseases, was noted. The need to stimulate deep meat processing (production of meat products) is indicated, which will increase the economic impact of production.

Ключові слова: м'ясна промисловість, виробництво м'яса, експорт м'яса та м'ясних продуктів, імпорт м'яса, коефіцієнт покриття.

Key words: meat industry, meat production, export of meat and meat products, meat imports, coverage ratio.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Виробництво м'яса та м'ясних продуктів — один із найбільших секторів харчової промисловості України, що тісно пов'язаний із

сільськогосподарським тваринництвом (близько 90% м'яса заготовленого сільськогосподарськими товаровиробниками спрямовується на промислову харчову перероб-

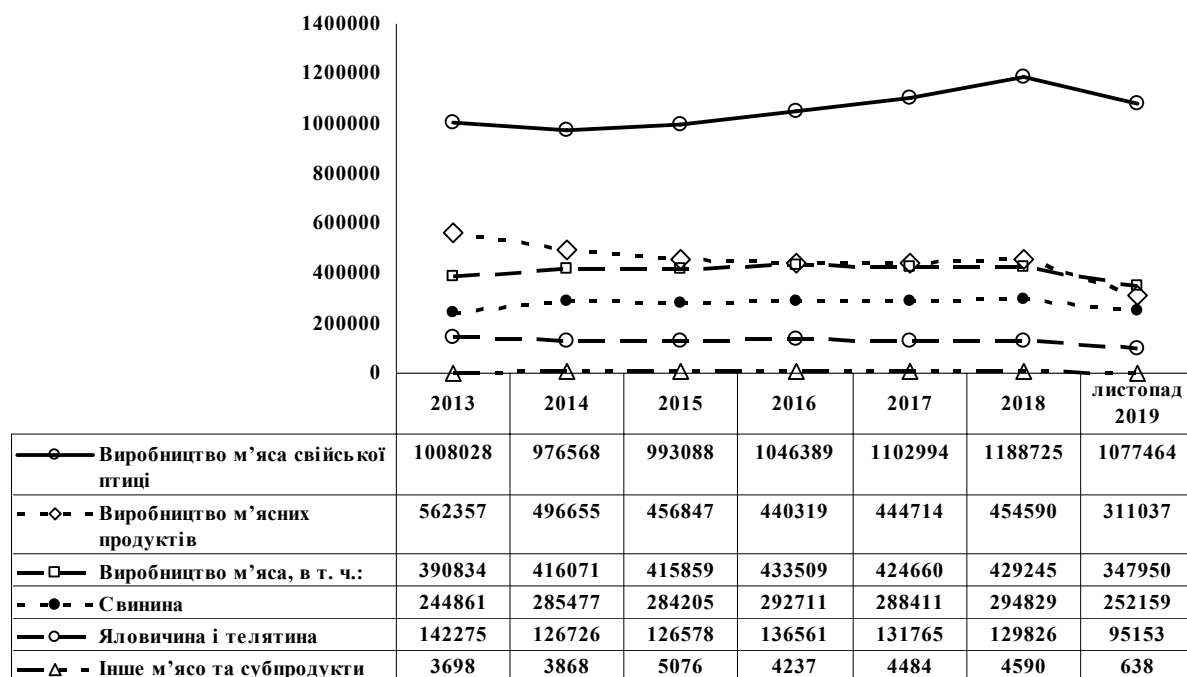

Рис. 1. Виробництво м'яса та м'ясних продуктів в Україні, т

Джерело: [5].

ку) та має розвинутий експортний потенціал окремих видів продукції. Проте за сучасних умов динамічного розвитку світової торгівлі необхідно виявляти шляхи активізації виходу української продукції з м'яса на міжнародний ринок та закріплення її конкурентних позицій. Цьому сприятиме дослідження основних тенденцій зовнішньої торгівлі України м'ясом та м'ясними продуктами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемами зовнішньої торгівлі України м'ясом та м'ясними продуктами широко досліджували Українськими вченими, зокрема, у працях Бочарової Ю.Г. [1] висвітлені загальні характеристики світового ринку м'яса, Карп'як М.О. [2] досліджувала розвиток Українського ринку м'яса в умовах євроінтеграції, Голюк В.Я. [3] та Сендецька С.В. [4] аналізували експорт м'яса курятини та ін. Незважаючи на раніше висвітлені питання розвитку м'ясної промисловості, дослідження саме актуальних тенденцій зовнішньої торгівлі дозволить сприяти виявленню шляхів закріплення конкурентоспроможних позицій Української продукції з м'яса на світовому ринку. Окрім того, необхідно виявити сильні та слабкі сторони експортно-імпортного потенціалу м'ясного сектору промисловості відповідно до сучасних трендів.

МЕТА СТАТТІ

Мета роботи — дослідження основних тенденцій зовнішньої торгівлі України м'ясом та м'ясними продуктами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За останні роки промислова переробка м'яса в Україні характеризувалась тенденціями до зниження обсягів виробництва яловичини і телятини (за 2013—2018 роки на 8,75%) та м'ясних продуктів (19,16%) і водночас зростання виробництва м'яса птиці (17,93%), свинини (20,41%) та інших видів м'яса (24,12%). Домінуючим серед видів м'яса було виробництво м'яса свійської птиці (у 2018 році 53,36% м'яса та м'ясних продуктів) (рис. 1).

Щодо розвитку зовнішньої торгівлі, то лише продукція м'яса та їстівних субпродуктів птиці впродовж останніх років зайняла конкурентоспроможні позиції на світовому ринку (у 2017 році 1,4% від світового експорту) [6]. Окрім цього, спостерігалась позитивна динаміка до приросту експорту цього виду м'яса — у 2018 році зріс у 2,26 рази у порівнянні з 2013, та на 21,22% у порівнянні з попереднім роком (табл. 1).

Також впродовж останніх років зріс експорт:

— яловичини та телятини свіжої, охолодженої та мороженої — у 2013—2018 роках на 76,54%;

Таблиця 1. Темп приросту обсягів експорту м'яса та продуктів з м'яса, %

Код УКТЗЕД*	Назва продукту	2014/ 2013	2015/ 2014	2016/ 2015	2017/ 2016	2018/ 2017	2018/ 2013
	Загальний обсяг м'яса та продуктів з м'яса	18,63	10,79	22,88	14,37	15,80	113,89
02	М'ясо та їстівні субпродукти, в т.ч.	19,11	10,88	22,94	14,68	15,85	115,74
201	М'ясо великої рогатої худоби, свіже або охолоджене	-43,80	35,19	83,87	-22,67	27,97	38,25
202	М'ясо великої рогатої худоби, морожене	23,12	55,10	-18,16	54,22	-11,95	112,20
203	Свинина	102,68	190,21	-88,37	55,74	-64,33	-61,98
204	Баранина, козлятина	400,00	140,00	-16,67	1430,00	-20,92	12000,00
205	М'ясо коней, віслюків	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
206	Субпродукти великої рогатої худоби, свиней, овець, коней	88,69	6,40	80,27	28,48	-30,51	223,11
207	М'ясо та їстівні субпродукти птиці	20,12	-7,69	48,90	12,99	21,22	126,11
208	Інші м'ясо та їстівні субпродукти	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
209	Сало, свинячий жир і жир птиці	211,11	6804,46	-98,93	-61,45	-93,75	-94,44
210	М'ясо та м'ясні субпродукти	15,00	-47,83	133,33	582,14	115,71	1960,00
	Продукти з м'яса, в т.ч.	-9,89	3,56	18,27	-13,25	9,03	4,39
1601	Ковбаси та аналогічні вироби з м'яса	-33,40	-61,52	-76,88	244,58	53,15	-68,74
1602	Інші готові чи консервовані м'ясопродукти	11,21	38,54	32,47	-19,96	4,08	70,02

Примітка: * УКТЗЕД — Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності.
Джерело: розраховано автором за даними [7].

Таблиця 2. Структура обсягів експорту м'яса та продуктів з м'яса, %

Код УКТЗЕД	Назва продукту	2013	2014	2015	2016	2017	2018
02	М'ясо та їстівні субпродукти, в т.ч.	98,34	98,74	98,82	98,87	99,14	99,19
201	М'ясо великої рогатої худоби, свіже або охолоджене	6,39	3,03	3,69	5,52	3,74	4,13
202	М'ясо великої рогатої худоби, морожене	6,86	7,12	9,97	6,64	8,95	6,81
203	Свинина	2,59	4,42	11,57	1,10	1,49	0,46
204	Баранина, козлятина	0,00	0,00	0,01	0,00	0,05	0,03
205	М'ясо коней, віслюків	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
206	Субпродукти великої рогатої худоби, свиней, овець, коней	1,03	1,65	1,58	2,32	2,60	1,56
207	М'ясо та їстівні субпродукти птиці	81,44	82,46	68,70	83,25	82,24	86,09
208	Інші м'ясо та їстівні субпродукти	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
209	Сало, свинячий жир і жир птиці	0,02	0,05	3,29	0,03	0,01	0,00
210	М'ясо та м'ясні субпродукти	0,01	0,01	0,01	0,01	0,06	0,11
	Продукти з м'яса, в т.ч.	1,66	1,26	1,18	1,13	0,86	0,81
1601	Ковбаси та аналогічні вироби з м'яса	0,78	0,44	0,15	0,03	0,09	0,11
1602	Інші готові чи консервовані м'ясопродукти	0,87	0,82	1,02	1,10	0,77	0,69
	Разом	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Джерело: розраховано автором за даними [7].

— субпродуктів великої рогатої худоби, свиней, овець, коней — у 2018 році у 3,23 рази більше 2013 року;

— баранини та козлятини — до 225 т у 2018 році проти 1 т — у 2013 році;

— м'яса та м'ясних субпродуктів — до 1446 т у 2018 році проти 20 т у 2013 році.

Водночас різко знизились обсяги експорту свинини — за 2013—2018 роки на 61,98% та сала, свинячого жиру і жиру птиці — на 94,44%.

Експорт продуктів з м'яса зріс за вказаний

період на 4,39%, за рахунок приросту інших готових чи консервованих м'ясопродуктів на 70,02% та зменшення обсягів експорту ковбас та аналогічних виробів з м'яса на 68,74%.

У структурі експортованого м'яса та продуктів з м'яса, м'ясо та їстівні субпродукти з м'яса становили 86,09% (табл. 2). Зважаючи на позитивну динаміку та вагому частку у структурі експорту, вказану продукцію м'ясної промисловості можна назвати найбільш перспективною в плані експортоорієнтованості.

Таблиця 3. Темп приросту обсягів імпорту м'яса та продуктів з м'яса, %

Код УКТЗЕД	Назва продукту	2014/ 2013	2015/ 2014	2016/ 2015	2017/ 2016	2018/ 2017	2018/ 2013
	Загальний обсяг м'яса та продуктів з м'яса	-37,68	-20,79	3,58	29,88	21,78	-19,13
02	М'ясо та їстівні субпродукти, в т. ч.	-36,87	-20,34	3,56	29,72	21,89	-17,65
201	М'ясо великої рогатої худоби, свіже або охолоджене	49,53	7,50	1,16	32,76	-0,87	114,02
202	М'ясо великої рогатої худоби, морожене	-50,47	-44,49	30,14	-25,56	17,90	-68,60
203	Свинина	-79,47	-88,02	-23,17	97,32	410,04	-80,99
204	Баранина, козлятина	-80,00	-12,50	100,00	0,00	0,00	-65,00
205	М'ясо коней, віслюків	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
206	Субпродукти великої рогатої худоби, свиней, овець, коней	-18,32	8,92	-17,21	1,38	13,40	-15,33
207	М'ясо та їстівні субпродукти птиці	-14,20	0,44	35,99	42,04	10,27	83,53
208	Інші м'ясо та їстівні субпродукти	0,00	-100,00	100,00	101,45	-84,89	0,00
209	Сало, свинячий жир і жир птиці	58,58	-19,77	-20,22	19,08	11,63	34,94
210	М'ясо та м'ясні субпродукти	-33,86	597,62	29,69	28,42	2,05	684,25
	Продукти з м'яса, в т.ч.	-60,87	-41,47	4,84	39,67	15,42	-61,29
1601	Ковбаси та аналогічні вироби з м'яса	-29,85	-50,54	8,49	30,56	33,85	-34,22
1602	Інші готові чи консервовані м'ясопродукти	-64,30	-39,50	4,19	41,36	12,26	-64,29

Джерело: розраховано автором за даними [7].

Таблиця 4. Структура імпорту м'яса та продуктів з м'яса, %

Код УКТЗЕД	Назва продукту	2013	2014	2015	2016	2017	2018
02	М'ясо та їстівні субпродукти	96,62	97,88	98,43	98,41	98,29	98,38
201	М'ясо великої рогатої худоби, свіже або охолоджене	0,03	0,08	0,11	0,11	0,11	0,09
202	М'ясо великої рогатої худоби, морожене	1,16	0,92	0,64	0,81	0,46	0,45
203	Свинина	48,10	15,85	2,40	1,78	2,70	11,31
204	Баранина, козлятина	0,01	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01
205	М'ясо коней, віслюків	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
206	Субпродукти великої рогатої худоби, свиней, овець, коней	10,29	13,49	18,55	14,83	11,57	10,78
207	М'ясо та їстівні субпродукти птиці	22,76	31,33	39,73	52,16	57,04	51,65
208	Інші м'ясо та їстівні субпродукти	0,02	0,01	0,00	0,04	0,07	0,01
209	Сало, свинячий жир і жир птиці	14,21	36,15	36,62	28,20	25,86	23,70
210	М'ясо та м'ясні субпродукти	0,04	0,04	0,38	0,48	0,47	0,39
	Продукти з м'яса	3,38	2,12	1,57	1,59	1,71	1,62
1601	Ковбаси та аналогічні вироби з м'яса	0,34	0,38	0,24	0,25	0,25	0,27
1602	Інші готові чи консервовані м'ясопродукти	3,04	1,74	1,33	1,34	1,46	1,34
	Разом (м'ясо та їстівні субпродукти і продукти з м'яса)	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Джерело: розраховано автором за даними [7].

Водночас частка яловичина та телятини становила близько 10% від експортованого м'яса та м'ясних продуктів; частка субпродуктів великої рогатої худоби, свиней, овець, коней — 1,56%, частка свинини — 0,46%. Обсяги експорту інших видів м'яса та продуктів з нього були незначними (менше 1% від загального експорту м'яса та продуктів з м'яса).

Водночас зріс імпорт окремих видів м'яса (табл. 3). Відтак у 2018 році в Україні було імпортовано 248502 т м'яса та м'ясних продуктів, що на 19,13% менше обсягу 2013 року, але на 21,78% більше показника попереднього року. Впродовж 2013—2018 років спостерігалось зростання темпи приросту імпорту м'яса великої рогатої худоби, свіжого або охолодженого — на 114,2%, м'яса та їстівних субпродуктів птиці — на 83,53%, сала, свинячого жиру

і жиру птиці — на 34,94%, м'яса та їстівних субпродуктів — на 684,25%. Загалом імпорт м'яса та їстівних субпродуктів за вказаний період знизився на 15,65%, а імпорт продуктів з м'яса — на 61,29%.

Найбільшу частину імпорту займав імпорт м'яса та їстівних субпродуктів птиці (52,65%), сало, свинячий жир та жир птиці (23,70%) та свинина (11,31%) (табл. 4). Такі тенденції пов'язані із зменшенням обсягів виробництва свинини, сала та жиру в Україні, що може викликати імпортозалежність від даної продукції у перспективі. А також імпортували більш дешеву продукцію, до прикладу, середньорічна ціна експорту м'яса та їстівних субпродуктів птиці у 2018 році становила 1,54 дол. США, а імпорту — 0,38 дол. США; експорту свинини — 2,15 дол. США, імпорту — 1,82 дол. США.

Таблиця 5. Коефіцієнт покриття експорту імпортом

Код УКТЗЕД	Назва продукції	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Січень-листопад 2019
	Всього м'ясо та м'ясні продукти	0,55	1,51	3,46	4,22	4,19	3,56	3,91
02	М'ясо та істивні субпродукти	0,55	1,59	3,74	4,70	4,70	3,88	4,48
201	М'ясо великої рогатої худоби, свіже або охолоджене	38,11	18,67	26,53	40,15	26,52	28,10	26,74
202	М'ясо великої рогатої худоби, морожене	3,37	8,00	23,07	13,85	29,67	19,53	23,13
203	Свинина	0,05	0,33	6,71	1,22	1,06	0,07	0,11
204	Баранина, козлятина	0,02	1,81	0,25	0,40	2,15	2,00	4,47
205	М'ясо коней, віслюків	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
206	Субпродукти великої рогатої худоби, свиней, овець, коней	0,03	0,13	0,18	0,46	0,78	0,41	0,25
207	М'ясо та істивні субпродукти птиці	2,29	4,79	6,06	8,53	8,03	9,76	11,03
208	Інші м'ясо та істивні субпродукти	0,00	0,02	3,00	0,03	0,01	0,07	0,45
209	Сало, свинячий жир і жир птиці	0,00	0,00	0,24	0,00	0,00	0,00	0,00
210	М'ясо та м'ясні субпродукти	0,40	0,72	0,11	0,18	0,74	1,22	0,61
	Продукти з м'яса	2,30	1,83	1,34	1,22	1,98	1,82	2,72
1601	Ковбаси та аналогічні вироби з м'яса	1,03	1,25	1,79	4,33	3,00	3,33	5,91
1602	Інші готові чи консервовані м'ясопродукти	3,21	2,12	1,26	1,03	1,81	1,57	2,13

Джерело: розраховано автором за даними [7; 8].

Попри вказані тенденції, коефіцієнт покриття імпорту м'яса та м'ясних продуктів експортом впродовж останніх років зріс до 3,56 — у 2018 році проти 0,55 — у 2013 році, зокрема:

— для окремих видів м'яса та істивних субпродуктів вказаний коефіцієнт мав позитивне значення (тобто експорт перевищив імпорт): м'яса великої рогатої худоби, свіжого або охолодженого, мороженого; баранини та козлятини (у 2014, 2017—2018 роках), м'яса та м'ясних субпродукти (був негативним у 2013 — 2017 роках, у 2018 році показник зріс до 1,22 п.).

— імпорт перевищував експорт свинини (у 2013, 2014 та 2018 роках), субпродуктів великої рогатої худоби, свиней, овець, коней (2013 — 2018 роки), інші м'ясо та істивні субпродукти (окрім 2015 року), сало, свинячий жир і жир птиці (2013—2018 роках) (табл. 5).

Експорт продуктів з м'яса перевищував імпорт впродовж 2013 — 2018 років, проте, спостерігались тенденції до його зниження (до 1,82 п. у 2018 році проти 2,30 п. — у 2013 році). Водночас вказаний коефіцієнт зріс для ковбаси та аналогічних виробів з м'яса (на 2,30 п. за 2013—2018 роки) та знизився для інших готових чи консервованих м'ясопродуктів (на 1,64 п.). Зазначені тенденції вказують на необхідність розвитку глибокої переробки м'яса, як з метою уникнення імпортозалежності від даної продукції у перспективі, так і для забезпечення більшого економічного ефекту від глибокої переробки сировини.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Зважаючи на основні тенденції зовнішньої торгівлі м'ясом та м'ясними продуктами, можна зробити такі висновки:

— в Україні активно розвивається виробництво м'яса птиці, відповідно зростає торгівля продукцією з цього виду м'яса на світовому ринку. Для сприяння розвитку такої торгівлі необхідно формувати стабільні міжнародні торгові відносини, дбати про якість продукції, забезпечувати відповідність Українського виробництва до вимог міжнародного ринку;

— за результатами міжнародної торгівлі останніх років можна зазначити, що зростає загроза імпортозалежності від продукції свинини, сала, свинячого жиру та жиру птиці. Необхідно стимулювати дане виробництво, зокрема, за рахунок дотацій та пільгового кредитування фермерських господарств, а також надавати систематичну матеріальну та інформаційну підтримку у боротьбі з хворобами (до прикладу, Африканською чумою свиней);

— необхідно стимулювати глибоку переробку м'яса (виробництво продуктів з м'яса), що сприятиме зростанню економічного ефекту від виробництва.

Література:

1. Бочарова Ю.Г. Концентрація та конкуренція на світовому ринку м'яса. Бізнес Інформ, № 3. 2016. С. 18—23.
2. Карп'як М.О. Ринок м'яса та м'ясопродуктів в Україні в умовах євроінтеграції: зов-

нішньоекономічні аспекти. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України, 2018. Вип. 3 (131). С. 18—21.

3. Голюк В.Я., Голець Н.І. Аналіз експорту м'яса курятини в Україні: стан та тенденції розвитку ринку. Економіка та управління підприємствами. Вип. 2. 2016. С. 131—134.

4. Сендецька С.В. Сучасний стан та перспективи розвитку світового ринку м'яса птиці. Науковий вісник ЛНУВМБТ ім. С.З. Гжицького. 2017, т. 19. № 76. С. 96—99.

5. Виробництво промислової продукції за видами. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/pr/ovp/xls/vpp_11_19_u.xlsx (Дата звернення: 05.02.2020).

6. Обсерваторія економічної складності. URL: <https://oec.world/ru/rankings/product/sitc/> (Дата звернення: 05.02.2020).

7. Сумарний обсяг імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11> (Дата звернення: 05.02.2020).

8. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1218_u.htm (Дата звернення: 05.02.2020).

References:

1. Bocharova, Y. (2016), "Concentration and competition in the global meat market", Business Inform, vol. 3, pp. 18—23.

2. Karpyak, M. O. (2018), "The Meat and Meat Market in Ukraine in the context of European Integration: Foreign Economic Aspects", Socio-economic problems of the modern period of Ukraine, vol. 3 (131), pp. 18—21.

3. Holyuk, V. Ya. Holets', N. I. (2016), "Analysis of Chicken Meat Exports in Ukraine: Status and Trends of Market Development", Enterprise Economics and Management, vol. 2, pp. 131—134.

4. Sendets'ka, S. V. (2017), "The current state and prospects of development of the world poultry meat market", Scientific Bulletin of LNUVMBT them. S.Z. Zhitsky, vol. 19, no. 76. pp. 96—99.

5. Official site of the State Statistics Service and Ukraine (2020), "Production of industrial products by types", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/pr/ovp/xls/vpp_11_19_u.xlsx (accessed 5 February 2020).

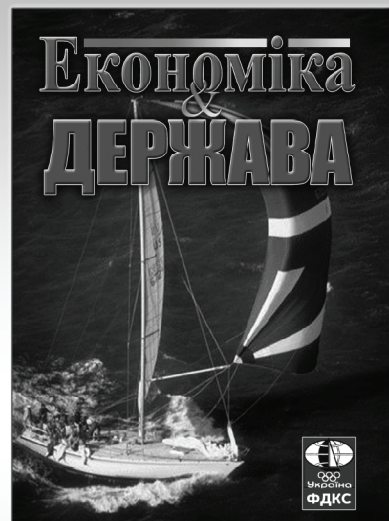
6. Economic Complexity Observatory (2020), available at: <https://oec.world/ru/rankings/product/sitc/> (accessed 5 February 2020).

7. Official site of the State Fiscal Service of Ukraine (2020), "The total volume of imports and exports by section of commodity items according to the codes of UKTZED", available at: <http://sfs.gov.ua/ms/f11> (accessed 5 February 2020).

8. Official site of the State Statistics Service and Ukraine (2020), "Commodity structure of Ukraine's foreign trade", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1218_u.htm (accessed 5 February 2020).

Стаття надійшла до редакції 17.02.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 330.322:631.164

Н. А. Спринчук,

к. е. н., с. н. с., старший науковий співробітник лабораторії економічних досліджень та маркетингу, Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН України
ORCID ID: 0000-0002-3118-2009

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.76

АЛГОРИТМ ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНИХ ОБ'ЄМІВ ТОВАРНОГО КОРМОВИРОБНИЦТВА ДЛЯ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

N. Sprynchuk,

PhD in Economics, s.r.w., senior research worker laboratory for economic research and marketing, Institute of feed research and agricultural of Podillya and feed use, Institute of feed research and agricultural of Podillya

AN ALGORITHM FOR DETERMINING THE OPTIMAL VOLUME OF COMMODITY FEED PRODUCTION FOR A FARM

У статті галузь кормовиробництва представлено товарною складовою, корми виступають як факт реалізації, що не призначені для внутрішнього споживання в межах господарства. Оскільки планування оптимальних об'ємів кормовиробництва, а відтак і оптимальних площ під вирощування кормових культур залежить передусім від спеціалізації фермерського господарства, встановлено особливості сівозмін у разі його орієнтування як на рослинництво так і на тваринництво.

Для вибору оптимальної структури використання земельних ресурсів у фермерських господарствах використані економічний та екологічний підходи. Розроблено методику розрахунку економії витрат на сівозміни з багаторічними бобовими травами для підприємств зі спеціалізацією "рослинництво" та алгоритм визначення оптимальних об'ємів товарного кормовиробництва для фермерського господарства, планові розрахунки щодо площі необхідних земельних ресурсів для вирощування кормових культур.

The algorithm of determination of optimal volumes of commodity fodder production for farms is developed in the article.

The fodder industry is represented by a commodity component, the fodder act as a fact of sale, not intended for internal consumption within the farm. It is found out that farms need effective advice on the prospects of implementing the principles of commodity fodder production in their work, justification of the need for investment, the problem of choosing the part of land resources that should be allocated for commodity fodder production is quite problematic.

It is found out that different approaches can be used to choose the optimal structure of land resources use in farms, and the article considers economic and environmental. As for the ecological approach, the company determines the optimal structure of crops on its land resources, based on the view that management should not be the depletion of land and reduction of soil fertility. The farm can plan the crop structure using the most efficient crop rotation. As a result, the economic effect will be achieved, as the cost of mineral fertilizers will decrease, the yield of cereals will increase, the level of their clogging will decrease, which will positively affect their quality and, accordingly, the price.

It is established that the planning of optimal volumes of forage production, and then of the optimal areas for the cultivation of forage crops depends, first of all, on the specialization of farming.

In cases where the farm combines crop production and animal husbandry, the volume of forage production should cover as much as possible the needs of its own animal husbandry in forage. If an enterprise specializes exclusively in crop production, it can develop commodity fodder production through the introduction of forage crops into the crop rotation. Depending on these options, different approaches to the selection of crop rotations are considered. In addition, the selection of crop rotations takes into account the specialization of animal husbandry.

In the article, based on the needs of crops in nitrogen and information on the introduction of nitrogen into the soil by perennial legumes, a method for calculating the cost savings in crop rotation with perennial legumes for enterprises with a specialization in "crop production" is formed and presented.

Ключові слова: товарне кормовиробництво, інвестування, економія витрат, структура посівних площ, фермерське господарство.

Key words: commodity production of feed, investment, cost savings, crop structure, farming.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Кормовиробництво є основою розвитку тваринництва, яке займає одне з основних місць у забезпеченні населення білком. Однак ринок кормів в Україні нині недостатньо розвинений. У багатьох країнах світу кормовиробництво функціонує, як окрема розвинена промисловість. Товарне кормовиробництво для господарства є додатковим джерелом отримання доходів завдяки реалізації кормів, однак без інформації щодо витрат, майбутніх доходів, термінів окупності фермер не зважається на зміни в господарюванні.

Без планування майбутніх витрат, структури використання земельних ресурсів, розрахунків щодо потреби в кормах для власного тваринництва тощо ефективна діяльність господарства неможлива. Саме вищезазначені складові дають можливість господарству досягнути економічний ефект, розвивати товарне кормовиробництво.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Обґрунтуванню перспектив розвитку та стану галузі тваринництва в різних господарських формуваннях, обґрунтуванню спрямовано велику кількість досліджень, які знайшли відображення у наукових працях: В.Г. Андрійчука, О.М. Бородіна, В.І. Власова, М.В. Гладія, М.Я. Дем'яненка, М.І. Кісіля, М.Ф. Кропивка, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, М.І. Пугачова, П.Т. Саблука, П.А. Стецюка, О.В. Ульянченка, В.В. Юрчишина та ін. Проте слід зазначити, що питання стратегії інвестування розвитку, визначення оптимальних об'ємів товарного кормовиробництва для фермерських господарств потребують досліджень та залишаються актуальними як у теоретичному, так і в практичному аспекті.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Формування ринку кормів та розвитку товарного кормовиробництва, за якого сіль-

ськогосподарські підприємства зможуть стати активними учасниками такого ринку та здійснювати реалізацію вирощених кормових культур у вигляді товару нині є одним із важливих завдань. На основі планових розрахунків виникає можливість показати, скільки земельних ресурсів доцільно використовувати для вирощування кормових культур у кормовиробництві для власного тваринництва та товарного кормовиробництва, та оптимізувати витрати.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині усталеними є погляди державних діячів, науковців і практиків на необхідність розвитку кормовиробництва як обов'язкового фактору забезпечення ефективного тваринництва. Досвід зарубіжних країн свідчить про те, що найбільш оптимальним шляхом розвитку кормовиробництва є його ринкова орієнтація з формуванням на ринку спеціалізованих кормовиробничих підприємств, продукція яких поступала б на ринок і була доступною для підприємств тваринницької галузі або ж для господарств населення. Тобто мова йде про розвиток товарного кормовиробництва. Однак, розглядаючи продукцію кормовиробництва в якості товару, передусім слід з'ясувати поняття "корми" та "товар" та виділити їх характерні особливості. Кормами називають продукти рослинного і тваринного походження та промислового синтезу, придатні для годівлі сільськогосподарських тварин [1]. Згідно з науковими трактуваннями товар — це продукт праці, виготовлений з метою обміну або продажу, а не для особистого споживання [2]. Товаром у кормовиробництві виступатиме не вся продукція, а лише та, що виготовлена з метою реалізації шляхом обміну або продажу. Ключовим моментом тут має бути саме факт реалізації, так як корми можуть вироблятися для внутрішнього споживання в межах підприємства. В доповнення до класичної класифікації

Таблиця 1. Особливості сівозмін при рослинницькій спеціалізації фермерського господарства

Вид сівозміни	Характеристика сівозмін	Приклад сівозміни
Зерно-трав'яні	Більшу частину площі займають зернові та непросапні технічні культури, решту – багаторічні трави	Багаторічні трави – багаторічні трави – пшениця – однорічні трави на зелений корм – пшениця – ячмінь з підсівом багаторічних трав
Зернотрав'яно-просапні	Зернові займають не більше ½ площі, а решту – просапні та бобові культури	Багаторічні трави – багаторічні трави – озима пшениця – горох – озима пшениця – кукурудза з підсівом багаторічних трав

Джерело: [5].

кормів її особливістю в товарному кормовиробництві будуть такі ознаки, як галузева приналежність товаровиробника, призначення корму, ступінь переробки, склад корму, термін його придатності.

Товарне кормовиробництво може бути вигідним і тому ця ніша нині є економічно привабливою. Здебільшого це стосується підприємств у сфері виробництва концентрованих кормів, комбікормів, преміксів. Такі підприємства, як правило, не мають власної сировинної бази, а закупають сировину (передусім зерно) у інших учасників ринку (часто це відокремлені підрозділи одного агрохолдингу). Перевагою такої організації кормовиробничого підприємства є відсутність потреби в управлінні земельними ресурсами, агротехнологічній роботі тощо.

Вітчизняні сільгосппідприємства нині не є активними учасниками ринку кормів, виробляючи той же сінаж, сіно, силос, зелений корм лише для потреб власного тваринництва. Господарства населення взагалі не мають доступу до новітніх технологій виготовлення сінажу або силосу і тому не вводять цих кормів до раціону своїх сільгосптварин, що негативно впливає на їх продуктивність та на собівартість виробництва молока в господарствах населення. Необхідне ефективне консультування фермерських господарств щодо перспектив впровадження у їх роботу принципів товарного кормовиробництва. Виробництво кормів за сучасними технологіями може стати не лише засобом забезпечення власних потреб у кормах, але й джерелом отримання доходів за рахунок реалізації кормів іншим господарствам населення.

Для цього, передусім господарству необхідна обґрунтована потреба в інвестиціях, планові розрахунки щодо площі необхідних земельних ресурсів для вирощування кормових культур тощо.

Менеджмент підприємств, на рівні фермерського господарства, може визначати об'є-

ми товарного кормовиробництва на власний розсуд, виходячи з таких основних чинників: наявність земельних ресурсів; наявність сільськогосподарської техніки; забезпеченість людським капіталом; власні потреби у кормах. Але при цьому досить проблемним є питання вибору тієї долі земельних ресурсів, яку слід виділити під товарне кормовиробництво.

Нині найвищий прибуток у розрахунку на 100 га ріллі одержують у галузях рослинництва. Водночас для

підприємства, що займається тваринництвом, необхідні корми. Тоді як комбікорми підприємство може закупити на ринку, зелені, грубі та соковиті корми воно, як правило, планує виробляти самостійно, оскільки на ринку такі товари присутні в недостатній кількості і часто є не-транспортабельними на необхідні відстані.

Тому перед менеджментом фермерських господарств постає завдання вибору такої структури використання земельних ресурсів, за якої досягається найвищий ефект у всіх галузях у найбільш раціональний організаційний спосіб. Обмеженість земельних ресурсів змушує до пошуку найкращих варіантів їх використання: часткова відмова від частини продукції сільськогосподарської культури (наприклад, ячменю) з метою виробництва більшого обсягу (за споживчою вартістю) іншої продукції (наприклад, продукції тваринництва, кормів) у розрахунку на одиницю ресурсу [3].

Для вибору оптимальної структури використання земельних ресурсів у фермерських господарствах можуть бути використані різні підходи, передусім економічний та екологічний.

За економічного підходу підприємство формує структуру посівів на своїх сільськогосподарських землях з урахуванням максимально можливого обсягу доходів або ж прибутку. Такий підхід є найбільш традиційним, але й досить складним. За його розрахунками потрібно мати досить точні прогнози цін на продукцію рослинництва та тваринництва, прогноз урожайності, продуктивності сільгосптварин, врахування потенційно можливих обсягів державної підтримки тощо.

За екологічного підходу підприємство визначає оптимальну структуру посівів на своїх земельних ресурсах, виходячи з тієї точки зору, що наслідком господарювання не повинно стати виснаження земель та зниження родючості ґрунтів. Виходячи з цього, фермерське господарство може планувати структуру посівів з

використанням найбільш ефективних сівозмін. У результаті буде досягнуто й економічний ефект, оскільки зменшаться витрати на мінеральні добрива, підвищиться врожайність зернових культур, зменшення рівень їх забур'яненості, що позитивно вплине на їх якість та, відповідно, ціну.

Планування оптимальних об'ємів кормовиробництва, а відтак і оптимальних площ під вирощування кормових культур залежить, передусім від спеціалізації фермерського господарства:

1) якщо господарство поєднує рослинництво й тваринництво, то обсяги кормовиробництва мають максимально покривати потреби власного тваринництва у кормах;

2) якщо підприємство спеціалізується виключно на рослинництві, то за рахунок введення у сівозміни кормових культур воно може розвивати товарне кормовиробництво, тобто виробляти корми та реалізовувати їх на ринку.

Залежно від вказаних варіантів різним буде підхід до вибору сівозмін. Якщо підприємство розвиває виключно рослинництво, то для нього підходять польові сівозміни. Водночас слід зауважити, що у разі орієнтації на товарне кормовиробництво, більш обґрунтованим є застосування зерно-трав'яних та зернотрав'яно-просапних сівозмін, приклади яких наведено в таблиці 1.

Так, у лісостеповій зоні в господарствах загального призначення структура посівних площ польової сівозміни має 55—65 % зернових культур (близько 30% озимої пшениці, 10% кукурудзи, 7—8% ячменю, 2—3 % гречки, 2—3 % проса, 7—8 % гороху), 15—20 % технічних (12—13 % цукрових буряків і 2—5 % соняшнику) і 20—25 % кормових культур (озимі і ярі однорічні рослини на зелений корм і силос, коренеплідні та багаторічні трави).

У такому випадку основним видом продукції підприємства залишаються зернові культури (пшениця тощо), а побічні культури у сівозмінах (багаторічні трави, кукурудза тощо) використовуються для виробництва кормів, які в подальшому реалізуються на ринку.

Якщо ж фермерське господарство розвиває власне тваринництво, то при плануванні структури посівів слід використовувати кормові

Таблиця 2. Особливості сівозмін залежно від спеціалізації тваринництва

Спеціалізація тваринництва	Характеристика сівозмін	Приклад сівозміни
Свинарство	У структурі посівних площ мінімальною є частка культур на зелену масу та силос і максимальною - зернофуражних культур за рахунок кукурудзи і ячменю	Вика - горох - овес, кукурудза на зелений корм і силос, горох - озимі пшениця і ячмінь - буряки, картопля, кукурудза - ячмінь із підсівом конюшини, ячмінь - конюшина, горох - озима пшениця - буряки - кукурудза - ячмінь - кукурудза, соняшник
Молочне тваринництво	У групі кормових зростає частка культур на зелений корм і силос, бобових трав на сіно. Серед зернофуражних культур перевага надається кукурудзі	Озимі і ярі на зелений корм, горох - озима пшениця - цукрові та кормові буряки - кукурудза - ячмінь, овес з підсівом люцерни - люцерна - люцерна - озима пшениця - цукрові буряки, соняшник - кукурудза на силос
Виробництво яловичини	У групі кормових переважають посіви силосних культур, а серед зернових розширюються посіви кукурудзи за рахунок скорочення площ під озимою пшеницею	Однорічні злаки - бобові трави, кукурудза на силос - озима пшениця - цукрові і кормові буряки - кукурудза на зерно і силос - ячмінь, овес із підсівом конюшини - конюшина на два-три укоси - кукурудза - горох - озима пшениця - цукрові буряки, соняшник

Джерело: [5].

сівозміни, в яких більше 1/2 площ займають кормові культури. Крім того, під час вибору сівозмін необхідно враховувати спеціалізацію тваринництва (табл. 2).

Оптимальні об'єми товарного кормовиробництва на рівні фермерського господарства плануються з урахуванням спеціалізації підприємства і виходять з обраних господарством сівозмін.

Більшість фермерських господарств України нині спеціалізуються переважно на рослинництві, що обумовлено вищими цінами на зерно і високим рівнем рентабельності виробництва зерна. Але навіть таким господарствам, з урахуванням наявного попиту на корми, недоцільно обирати сівозміни з паром, більш доцільним є використання розглянутих вище сівозмін з багаторічними травами.

З урахуванням екологічного підходу, структуру посівів та сівозміни доцільно планувати так, щоб якомога повніше використовувати потенціал кормових культур (перш за все, однорічних та багаторічних трав) у поповненні запасів мінеральних речовин у ґрунті. Це забезпечить економію господарства на витратах мінеральних добрив і сприятиме переходу до виробництва більш органічної продукції.

Дослідженнями, проведеними в Україні та за кордоном, встановлено, що бобові культури у симбіозі із бульбочковими бактеріями здатні фіксувати велику кількість азоту: конюшина — 180—670 кг/га, люцерна — 200—460, боби — 100—550, соя — 90—240, горох — 70—160, люпин — 150—450, пасовища з бобовими — 100—260 кг/га [6].

Такі значення свідчать про те, що вирощування багаторічних бобових трав як попередників зернових (зокрема, пшениці), може повністю забезпечити потреби у азоті.

За науковими даними 1 ц зерна пшениці виносить у середньому з ґрунту азот у масі 3,75 кг [7]. Тому під час визначення необхідного обсягу азоту слід враховувати планову урожайність пшениці. Водночас слід зауважити, що за кордоном урожайність пшениці досить висока. Наприклад, у Франції вона досягає понад 70 ц/га. Таким чином, за планової урожайності пшениці на рівні 70 ц/га потреба в азоті в розрахунку на 1 га посівів пшениці складе: $70 \cdot 3,75 = 263$ кг/га. Для задоволення цієї потреби в азоті доцільно використовувати в сівозмінах багаторічні бобові трави. Знаючи їх вплив на поповнення азоту в ґрунті, а також необхідну кількість азоту для вирощування зернових культур, можна спрогнозувати необхідну площу посівів багаторічних бобових трав для повної компенсації потрібного для вирощування зернових культур азоту.

Розрахуємо оптимальну площу посівів під багаторічні бобові трави для сільськогосподарських підприємств, що займаються виключно рослинництвом. Для прикладу приймаємо, що підприємство вирощує лише пшеницю, а для сівозміни — лише люцерну.

Потреба азоту для вирощування пшениці складає 263 кг/га.

Приймаємо, що вся площа посівів пшениці в господарстві складає x га.

Тоді загальна потреба в азоті буде рівна $263x$ кг.

Надходження азоту від вирощування люцерни приймаємо в розмірі 330 кг/га. Це середнє значення для вищевказаних показників внесення азоту даною культурою 200—460 кг/га.

Приймаємо, що вся площа посівів люцерни в господарстві складає y га.

Тоді загальне надходження азоту буде рівне $330y$ кг.

При оптимально підібраній структурі посівів кількість внесеного азоту буде рівня кількості виведеного азоту, тобто його потреби:

$$330y - 263x = 0 \quad (1).$$

Таблиця 3. Розрахунок оптимальної площі посівів багаторічних трав для підприємств рослинницької спеціалізації

Планова урожайність пшениці	Потреба пшениці в азоті на 1 га, кг	Загальна потреба в азоті, кг (x – площа посівів пшениці)	Надходження азоту при вирощуванні люцерни, кг (y – площа посівів люцерни)	Система рівнянь для визначення оптимального співвідношення площі посівів	Результат обчислень
40 ц/га	$40 \cdot 3,75 = 150$	$150x$	$330y$	$330y - 150x = 0$ $x = 100 - y$	$x = 68,75$ $y = 31,25$
50 ц/га	$50 \cdot 3,75 = 188$	$188x$	$330y$	$330y - 188x = 0$ $x = 100 - y$	$x = 63,7$ $y = 36,3$
60 ц/га	$60 \cdot 3,75 = 225$	$225x$	$330y$	$330y - 225x = 0$ $x = 100 - y$	$x = 59,4$ $y = 40,6$
70 ц/га	$70 \cdot 3,75 = 263$	$263x$	$330y$	$330y - 263x = 0$ $x = 100 - y$	$x = 55,6$ $y = 44,4$

Джерело: розрахунки автора.

Приймаємо, що вся площа земель фермерського господарства рівна 100 га (або 100%). Так отримуємо ще одне рівняння:

$$x + y = 100 \quad (2).$$

Вирішуємо систему рівнянь (1) і (2).

Виразимо x через y з рівняння (2):

$$x = 100 - y.$$

Підставимо отриманий вираз у рівняння (1):

$$330y - 263(100 - y) = 0$$

Спростимо вираз:

$$593y = 26300$$

$$y = 44,4$$

$$x = 100 - 44,4 = 55,6.$$

Отже, оптимальна площа посівів люцерни складає 44,4% посівних площ господарства, що займається рослинництвом.

Відповідно, оптимальна площа під посівами пшениці складає 55,6%.

Така структура посівів є оптимальною при плановій врожайності пшениці на рівні 70 ц/га. При іншій плановій урожайності пшениці площа посівів багаторічних трав буде дещо відрізнятися (табл. 3).

Знаючи потребу зернових культур в азоті та об'єми внесення азоту багаторічними бобовими травами можна не лише спланувати оптимальну структуру посівів, але й обчислити планову економію витрат на азотні мінеральні добрива. Методика такого розрахунку представлена в таблиці 4.

Якщо ж підприємство має змішану спеціалізацію і займається не лише рослинництвом, але й тваринництвом, то розрахунки будуть більш складними. Водночас слід враховувати кількість голів сільськогосподарських тварин, їх продуктивність тощо.

У розрахунках економії на добривах у перерахунку на азот, кг/га: можливі два варіанти:

1) $E_{d(n)}^a = \Delta N_n^a$ — економія рівна всьому азоту, що виноситься зерновими (це тоді,

Таблиця 4. Методика розрахунку економії витрат при сівозмінах з багаторічними бобовими травами для підприємств зі спеціалізацією "рослинництво"*

Показник	Ум. познач. та розрахунок
Площа посівів, га	S
- озима пшениця	S_n
- ячмінь ярий	S_y
- кукурудза на зерно	S_k
отреба в азоті, кг/га	N^a
- для озимої пшениці	N^a_n
- для ячменю ярого	N^a_y
- для кукурудзи на зерно	N^a_k
Середній рівень збагачення ґрунту азотом в результаті попередника багаторічних бобових трав (конюшина, люцерна, еспарцет тощо), кг/га	$+ N^a_{mp}$
Економія на добривах в перерахунку на азот, кг/га	$E^a_{d(n)}$
- по озимій пшениці	$E^a_{d(n)} = \Delta N^a_n$ ΔN^a_n = менший показник серед N^a_n і N^a_{mp}
- по ячменю ярому	$E^a_{d(y)} = \Delta N^a_y$ ΔN^a_y = менший показник серед N^a_y і N^a_{mp}
- по кукурудзі на зерно	$E^a_{d(k)} = \Delta N^a_k$ ΔN^a_k = менший показник серед N^a_k і N^a_{mp}
Економія на добривах (в перерахунку на азот) на всій посівній площі, кг	E^a_{dS}
- по озимій пшениці	$E^a_{dS(n)} = S_n * \Delta N^a_n / 1000$
- по ячменю ярому	$E^a_{dS(y)} = S_y * \Delta N^a_y / 1000$
- по кукурудзі на зерно	$E^a_{dS(k)} = S_k * \Delta N^a_k / 1000$
РАЗОМ	$E^a_{dSZ} = E^a_{dS(n)} + E^a_{dS(y)} + E^a_{dS(k)}$
Ціна азотних добрив у перерахунку на азот, грн/кг	U_d
Економія витрат на азотні добрива, тис. грн.	$E_{v_d} = E^a_{dSZ} * U_d$

Примітка: * Приймаємо, що підприємство вирощує озиму пшеницю, ярий ячмінь та кукурудзу на зерно.
Джерело: розробка автора.

коли за рахунок бобових покриваються всі втрати азоту на зернові культури). Ми економимо весь азот, необхідний для зернових.

2) $E^a_{d(n)} = \Delta N^a_{mp}$ — економія рівна об'єму азоту, що вноситься бобовими (у випадку, коли внос азоту зерновими більший за внесений азот бобових культур). Ми економимо лише частину азоту, необхідну для зернових.

Рекомендовану приблизну структуру посівних площ у фермерських господарствах різної спеціалізації представлено в таблиці 5.

Виходячи зі структури посівних площ та технологічних карт вирощування кормових культур, можна спланувати обсяги виходу кормових культур, а також готових кормів (сіна, сінажу, силосу тощо).

Таблиця 5. Приблизна структура посівних площ у фермерських господарствах різної спеціалізації

Спеціалізація господарства	Приблизна структура посівних площ
Рослинництво	60 % - зернові (пшениця), 40 % - багаторічні трави.
Свинарство	60 % - зернофуражні культури (кукурудза, ячмінь), 20 % - коренеплоди, 20 % - бобові трави
Молочне тваринництво	40 % - зернові (пшениця та кукурудза), 40 % - багаторічні трави, 20 % - кукурудза на силос
Виробництво яловичини	40 % - зернові (переважно кукурудза), 30 % - багаторічні трави, 30 % - силосні культури (перш за все, кукурудза на силос)

Джерело: сформовано автором на основі [5].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, під час вибору оптимальної структури використання земельних ресурсів, за якої досягається найвищий ефект у всіх галузях у найбільш раціональний організаційний спосіб, можуть бути використані різні підходи, перш за все економічний та екологічний. Перший вимагає точних прогнозів цін на продукцію рослинництва та тваринництва, урожайності, потенційно можливих обсягів державної

підтримки тощо. Екологічний підхід вимагає збереження та підвищення родючості ґрунтів, передбачає використання найбільш ефективних сівозмін, що дасть можливість зменшити витрати на мінеральні добрива, боротьбу із забур'яненістю.

Оскільки планування оптимальних площ від вирощування кормових культур та об'ємів кормовиробництва залежить від спеціалізації фермерського господарства, необхідно покривати потреби власного тваринництва у кормах для господарств "рослинництво + тваринництво" та вводити сівозміни для господарств, що спеціалізуються виключно на рослинництві.

Здатність багаторічних трав, як попередників зернових забезпечувати потребу кормових культур в азоті та запланована урожайність враховані у запропонованій методиці розрахунку економії витрат. Згідно з проведеними розрахунками, оптимальна площа під посівами люцерни, яка взята для прикладу, склала 44,4% посівних площ господарства, що займається рослинництвом та 55,6% під посівами пшениці відповідно, — при плановій врожайності пшениці — 70 ц/га.

Отже інформація щодо потреби зернових культур в азоті, об'єми внесення азоту багаторічними травами дають можливість спланувати оптимальну структуру посівів та обчислити економію витрат на азотні та мінеральні добрива.

Література:

1. Грабак Н.Х. Основи ведення сільського господарства та охорона земель. Програма для вищих навчальних закладів освіти III—IV рівнів акредитації / Н.Х. Грабак, В.Г. В'юн, В.М. Давиденко. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. — 12 с.

2. Білецька Л.В., Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка). Навч. пос. 2-ге вид. перероб. та доп. / Л.В. Білецька, О.В. Білецький, В.І. Савич. — Київ: Центр учбової літератури, 2009. — 688 с.

3. Калінчик М.В. Оптимізація раціонів годівлі корів як основний чинник конкурентоспроможності галузі молочного скотарства [Електронний ресурс] / М.В. Калінчик, І.М. Алексєєнко, К.О. Лисенко. — Режим доступу: http://www.winmixsoft.com/files/info/Cow_Ration_Optimization.pdf

4. Основи ведення сільського господарства та охорона земель: навчальний посібник / [Грабак Н.Х., Топіха І.Н. та ін.]. — К., 2005. — 796 с. — С. 105.

5. Позняк В. Структура посівів [Електронний ресурс] / В. Позняк // Агробізнес сьогодні,

травень 2011. — Вип. 10 (209). — Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/agronomiia-siogodni/414-struktura-posiviv.html> (дата звернення 11.06.2017). — Назва. з екрана.

6. Первачук М.В. Симбіотична фіксація азоту та роль мікроорганізмів у ґрунтоутворенні / М.В. Первачук, О.І. Врадій // Сільське господарство та лісництво. — 2015. — № 1. — С. 102—113.

7. Зінченко, О.І. Рослинництво: Підручник / О.І. Зінченко, В.Н. Салатенко, М.А. Білонозко. — Київ: Аграрна освіта, 2001. — 591 с.

References:

1. Grabak, N. H. V'un, V. G., and Davidenko, V. M. (2003), *Osnovy vedennia sil's'koho hospodarstva ta okhorna zemel'. Prohrama dlia vyschikh navchal'nykh zakladiv osvity III-IV rivniv akredytatsii* [Fundamentals of agriculture and land conservation. Program for higher education institutions of III-IV levels of accreditation], Vid-vo MDGU 'm. P. Mogili, Mykolaiv, Ukraine.

2. B'lec'ka, L. V. B'lec'kij, O. V. and Savich, V.I. (2009), *Ekonomichna teoriia (Politekonomiia. Mikroekonomika. Makroekonomika)*, [Economic Theory (Political Economy. Microeconomics. Macroeconomics)], 2nd ed, Tsentri uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

3. Kalinchik, M. V. Aliksieienko, I. M. and Lysenko, K. O. (2014), "Optimization of diets for feeding cows as the main factor in the competitiveness of the dairy industry", available at: http://www.winmixsoft.com/files/info/Cow_Ration_Optimization.pdf opendocument (Accessed 10 Feb 2020).

4. Grabak, N. H. and Topiha, I.N. (2005), *Osnovy vedennia sil's'koho hospodarstva ta okhorna zemel': navchal'nyj posibnyk* [Fundamentals of Agriculture and Land Protection: A Training Manual], Kyiv, Ukraine.

5. Poznak, V. (2011), "Crop structure", *Ahro-biznes s'ohodni*, [Online], vol. 10 (209), available at: <http://www.agro-business.com.ua/agronomiia-siogodni/414-struktura-posiviv.html> opendocument (Accessed 11 Feb 2020).

6. Perva'uk, M.V. and Vrad'j, O. I. (2015), "Symbiotic fixation of nitrogen and the role of microorganisms in soil formation", *Sil's'ke hospodarstvo ta lisnytstvo*, vol. 1, pp. 102—113.

7. Z'ncenko, O.'. Salatenko, V. N. and B'lo-nozko, M. A. (2001), *Roslynnystvo: Pidruchnyk* [Crop Production: A Textbook], Ahrarna osvita, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2020 р.

УДК 330.3: 658.1

М. В. Заплатинський,
к. е. н., доцент, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук,
Українська академія друкарства, м. Львів
ORCID ID: 0000-0001-7842-3888

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.83

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

М. Zaplatynskyi,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Social and Humanities sciences, Ukrainian Academy of Printing, Lviv

PROBLEMS OF FINANCIAL SUPPORT OF INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTERPRISES IN UKRAINE

Інновації є невід'ємною частиною економічного розвитку не тільки окремих підприємств, а й країни загалом. У зв'язку з цим важливо правильно розподіляти фінансові ресурси, спрямовані на підтримку і розвиток інноваційної діяльності. Пошук і вибір методів фінансування інновацій повинен здійснюватися з урахуванням зовнішніх і внутрішніх факторів, нехтування якими веде до нестачі фінансових ресурсів і заморожування проектів на початкових стадіях для окремих компаній і технологічної, сировинної або фінансової залежності від іноземних інвесторів для країни.

Найважливішим стратегічним напрямом України на сучасному етапі є інноваційний розвиток економіки. Вирішення цього завдання забезпечить перехід економіки країни на більш високий технологічний рівень і підвищить її глобальну конкурентоспроможність. Процес зростання інноваційної активності вимагає значного фінансового забезпечення, тому розвиток національної інноваційної системи України вимагає вирішення проблеми фінансування інноваційної діяльності.

The article is devoted to research problems of financial support of innovative activity of enterprises in Ukraine. The subject of the research is analysis of the current state of financial support of innovative activity of enterprises in Ukraine, identifying existing issues, and developing suggestions for resolving them

The most important strategic direction of Ukraine at the present stage is an innovative development of the economy. Meeting this challenge will ensure the transition of the economy to a higher technological level and increase its global competitiveness. The growth process of innovation activity requires significant financial support, so the development of the national innovation system in Ukraine requires the solution of the problem of financing innovation. Established that the development of innovation has become an integral part of reforming the economy.

Innovating and innovations are a primary factor for the development of a national economy. As the innovation performance in Ukraine remains to be low, system studies focused on identifying its reasons and finding the ways for the performance enhancement are of great practical importance. The structure and dynamics of different sources of financing are analyzed. The main shortcomings of the Ukrainian system of financing of innovative activity are revealed. The features of various sources of financing are identified, including the own funds of enterprises, state budget funds, funds of foreign investors, bank loans, venture funds. Insufficiency of state financing of innovative activity is revealed. It is established that for successful conducting of innovative activity it is necessary to use different sources of financing of innovative activity of enterprises.

The legal component can be improved though adjusting the taxation system to the innovation-specific purposes, to the needs of domestic producers protection, stimulation of domestic investment in the Ukrainian economy,

government guarantees to investors etc. Perpetual problems faced by the innovation sector in Ukraine (poor financing) are highlighted.

Practical value. Proposals that have been developed in article are aimed at increasing the level of financial support innovation enterprise.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, венчурні інвестори, банківське кредитування, краудфандинг, інвестиційні ресурси.

Key words: innovation, innovation activity, venture investors, bank lending, crowdfunding, investment resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За останні десятиліття інновації проникли в усі сфери життєдіяльності суспільства. Сучасний світ не можливо уявити без вже впроваджених інновацій, так і без майбутніх нововведень, що сприяють подальшому прогресу. Вчені та фахівці з усього світу сходяться на думці, що сьогодні саме інновації становлять основну рушійну силу соціально-економічного розвитку.

В Україні загальні витрати на наукові дослідження і розробки (з усіх джерел) за останні

20 років не перевищували 1,3% ВВП [16]. Запровадження інноваційної політики стає безальтернативним для України, оскільки вона прагне до інтеграції у європейську спільноту та повинна забезпечити добробут своїх громадян на відповідному європейському рівні.

Економічна ситуація в Україні за останні декілька років значно погіршилась, основні проблеми викликані бойовими діями, які тривають на східній частині території країни, що також спричиняє нестачу фінансових ресурсів, які б могли бути спрямовані на розробку та

Рис. 1. Схематичне зображення структури фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємства

Джерело: складено на основі [1].

Таблиця 1. Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств

	Загальна сума витрат, млн грн	У тому числі за рахунок коштів							
		Власних		Державного бюджету		Інвесторів-нерезидентів		Інших джерел	
		Сума, млн грн	Питома вага, %	Сума, млн грн	Питома вага, %	Сума, млн грн	Питома вага, %	Сума, млн грн	Питома вага, %
2010	8045,5	4775,2	59,35	87,0	1,08	2411,4	29,97	771,9	9,59
2011	14333,9	7585,6	52,92	149,2	1,04	56,9	0,40	6542,2	45,64
2012	11480,6	7335,9	63,90	224,3	1,95	994,8	8,67	2925,6	25,48
2013	9562,6	6973,4	72,92	24,7	0,26	1253,2	13,11	1311,3	13,71
2014 ¹	7695,9	6540,3	84,98	344,1	4,47	138,7	1,80	672,8	8,74
2015 ¹	13813,7	13427,0	97,20	55,1	0,40	58,6	0,42	273,0	1,98
2016 ¹	23229,5	22036,0	94,86	179,0	0,77	23,4	0,10	991,1	4,27
2017 ¹	9117,5	7704,1	84,50	227,3	2,49	107,8	1,18	1078,3	11,83
2018 ¹	12180,1	10742,0	88,19	639,1	5,25	107,0	0,88	692,0	5,68

Примітка: ¹ — Дані за 2014—2018 роки наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано автором на основі [16].

впровадження інновацій. Тому питання проблем фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств в Україні є досить актуальними, зважаючи що підприємства відчують дефіцит власних фінансових та інвестиційних ресурсів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний вклад у дослідження проблеми фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств в Україні зробили такі вчені: Г.В. Возняк, В.В. Зянько [8, с. 172], І.Ю. Єпіфанова [6], Я.А. Жаліло, О.І. Москаль, І.Г. Сокирьська, І.В. Колодяжна [10], А.М. Поручник, В.С. Савчук, А. Пересада, А. І. Федулова. Наукових досліджень за цією темою є достатньо багато, проте деякі питання все ж залишаються не в повній мірі висвітлені та невирішені, а саме ведення ефективної державної інноваційної політики та приватні джерела фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз сучасного стану фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств в Україні, виявлення існуючих проблем і розробка пропозицій щодо їх вирішення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Потреба в інноваціях сьогодні актуалізується більше, ніж будь-коли раніше. Це пов'язано, по-перше, з необхідністю відновлення економіки країн після світової фінансової кризи, а інновації можуть стати ефективним засобом досягнення цієї мети, по-друге, із зміною спо-

собів функціонування економіки і суспільства внаслідок сучасних технологічних трансформацій, особливо у сфері ІКТ — впровадженні технологій штучного інтелекту, блокчейну, Інтернету речей та промислового Інтернету речей, 3-D друку, 5G зв'язку, доповненої та віртуальної реальності тощо, які докорінним образом змінюють процеси виробництва і будівництва, торгівлі і логістики, навчання і накопичення знань [19, с. 98].

За результатами одного з найбільш авторитетних рейтингів інноваційної діяльності — Глобального інноваційного індексу [1], Україна в 2019 р. опустилася на 47-е місце в світі, в той час як у 2018 р. Україна була на 43-й позиції. Найкращі показники в рейтингу цього року наша країна демонструє за результатами виробництва нових знань (17-е місце в світі), нематеріальних активів (17-е місце в світі) і діяльності вищої освіти (37-е).

Нині є недостатність фінансування інноваційної діяльності підприємствами у зв'язку з високою вартістю впровадження та освоєння нововведень, а також довгостроковістю вкладень. Підприємства не мають власних коштів на фінансування розробок, а можливість залучення фінансових коштів із зовнішніх джерел обмежена.

Розглянувши систему фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємства подану на (рис. 1) потрібно зауважити, що основними складовими фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємства є організаційні структури інституційної підтримки інноваційної діяльності і елементи фінансування [4].

Система фінансування інноваційної діяльності досить широка і джерелами фінансуван-

ня можуть бути підприємства, фінансово-промислові групи, малий інноваційний бізнес, інвестиційні та інноваційні фонди, органи місцевого управління, приватні особи. Всі вони беруть участь у господарському процесі і тим чи іншим чином можуть сприяти розвитку інноваційної діяльності підприємства [7].

Самофінансування, бюджетне фінансування, банківське кредитування та інвестування відносять до форм фінансового забезпечення підприємств. Фінансування інноваційної діяльності може здійснюватися за рахунок власних, залучених та позикових фінансових ресурсів.

Аналізуючи дані таблиці 1, можна побачити, що за висвітлений період 2010—2018 рр. найвагомішу роль у фінансуванні інновацій відіграють власні кошти підприємств, які фактично у питомій вазі джерел фінансування зросли на 28,84%. Фінансування з державного бюджету є мінімальне та за весь досліджуваний період та характеризується не великим обсягом коштів, хоча воно й зросло з 87 млн грн у 2010 році у 7 раз, до 639 млн грн у 2018 році, питома вага їх займає лише 5,25% від загального фінансування.

Значне погіршення можна побачити у показниках фінансування інноваційної діяльності інвесторами-нерезидентами: якщо у 2010 році об'єм фінансування був на вірні 2411,1 млн грн та питома вага складала фактично 30%, то у 2018 році ці показники катастрофічно обвалились до 107 млн грн, та складають на даний момент лише 0,88%. Та цей процес критичного зниження, якщо проаналізувати дані за період 2010—2018 рр., розпочався з 2014 року саме в цей період в Україні розпочалися активні бойові дії та нестабільна політична ситуація, чим власне можна пояснити таке зниження активності інвесторів-нерезидентів у процесі фінансування інноваційної діяльності підприємств України.

У зв'язку з недостатністю фінансування інноваційної діяльності підприємств з боку державного бюджету та відтоком інвесторів-нерезидентів з ринку інноваційного фінансування, підприємствам доцільно звернути увагу на ще одне важливе джерело можливого фінансування — банки. Залучення банківських кредитів та банківських інвестицій могли б втамувати фінансовий голод, який відчувають підприємства України у питанні фінансування інноваційної діяльності.

Досвід розвинутих країн свідчить, що банки в інвестиційному процесі можуть працювати у трьох напрямках:

— обслуговування руху грошей, що належать клієнтам і призначені для інвестицій;

— акумулювання заощаджень і спрямування їх на ринок цінних паперів;

— вкладення в інвестиційні проекти як власних, так і залучених коштів.

Банківська система України нині діє переважно в першому напрямі, розвитку двох інших перешкоджає низка проблем, пов'язаних передусім зі строками та вартістю кредитів. Інвестиційний попит не задовольняється через брак необхідних обсягів інвестицій [12].

Аналізуючи проблеми, що перешкоджають активному впровадженню довгострокового банківського кредитування інноваційного бізнесу, треба передусім виділити основні системні вади вітчизняної банківської системи, які зводяться до [2, с. 60]:

— високої ризикованості підприємницької діяльності в Україні у сфері фінансового посередництва через відсутність досвіду роботи у ринкових умовах, слабкої матеріально-технічної бази, інвестиційного виснаження, слабкої відповідальності учасників господарських правовідносин;

— штучного стримування розвитку банківської системи внаслідок адміністративного тиску з боку владних структур при вирішенні тактичних народногосподарських завдань;

— порівняно високих резервних вимог до вітчизняних банків (у ЄС резервна ставка коливається від 0 до 20%, в Україні — до 14%);

— відсутності повноцінної конкуренції, стримування розвитку фінансово-промислових груп, високої витратності банківської діяльності, тощо.

На сьогодні банківська система України не відповідає потребам активізації інвестиційно-інноваційного процесу. Основний напрям реформування банківської системи України вбачається у підвищенні стійкості банків і розвитку реальної конкуренції в банківському бізнесі

Проблема фінансування інноваційного розвитку підприємств в Україні набуває все більш вагомого значення з огляду на посилення конкуренції як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Тому підприємствам потрібно посилити пошуки різноманітних джерел фінансування інноваційної діяльності, які сприятимуть активізації діяльності вітчизняних підприємств в Україні.

Особливістю інноваційної діяльності підприємств є високий рівень ризиків її проведення, особливо, на початкових етапах реалізації інновації. Ця особливість інновації визначає набір джерел орієнтованих на інвестування підприємств з високим ризиком виконання проєктів. Це краудфандингові платформи, венчурні фонди і "бізнес-ангели" [9, с. 39].

На сьогодні банківська система України не відповідає потребам активізації інвестиційно-інноваційного процесу. Основний напрям реформування банківської системи України вбачається у підвищенні стійкості банків і розвитку реальної конкуренції в банківському бізнесі.

Інноваційні форми фінансування проектів починають створювати істотну конкуренцію традиційним формам залучення фінансових коштів, таким як банківські кредити, державні позики чи емісія цінних паперів [18].

Через слабкий розвиток українського фондового ринку не вдається повноцінно використовувати його можливості та інструменти. Також для більшої частини населення процес інвестування коштів є доволі складним, незрозумілим і через нестабільну економічну ситуацію не викликає довіри [5, с. 253].

Отже, необхідно створити новий простий механізм взаємодії між компанією, яка потребує інвестицій для реалізації бізнес-ідеї, та інвестором, який готовий здійснити пожертви або вкласти кошти. Такий механізм отримав назву "краудфандинг", що дослівно перекладається як "публічне інвестування" [22, с. 425].

На сьогодні краудфандинг є одним з актуальних напрямків фінансування, набагато ефективнішим та менш витратнішим способом їх реалізації.

Наприклад, одна з найвідоміших краудфаудингових платформ у світі Kickstarter спеціалізується на реалізації різного роду проектів (від фільмів, кліпів до серйозних технологічних проектів), тобто є широко спеціалізовано. Щодо платформи Indiegogo, то вона спеціалізується на бізнесі, тобто є сайтом для колективного фінансування підприємств.

Вона працює за таким принципом: власнику проекту потрібно зареєструватися, розмістити опис ідеї і мінімальну суму коштів, яку необхідно зібрати. Якщо повністю зазначену суму не вдалося зібрати за певний період, то гроші повертаються вкладникам.

Краудфандинг в Україні також має свій розвиток, є власна краудфандингова платформа для збору фінансових ресурсів, яка називається Велика Ідея. Цей проект було засновано кілька років тому і завдяки спільнокошту українські підприємці і не тільки, можуть реалізовувати власні ідеї та проекти. Серед найуспішніших українських проектів Великої Ідеї є фінансування Громадського ТБ, яке під час подій на Майдані збрало понад мільйон гривень [11].

Також слід відмітити, такі відомі українські проекти реалізовані шляхом краудфандинга на

платформі Kickstarter гаджет для дистанційного спостереження за домашніми тваринами Petcube (\$251 тисяч), універсальний годинник Lametric (\$258 тисяч) та спалах для смартфонів, iBlazr (\$56 тисяч). Краудфандинг в Україні тільки набирає популярності і прогнозується ще чимало успішних проектів.

Серед головних переваг краудфандингу можна назвати: простий та прозорий спосіб фінансування проектів; мінімізація ризиків; підтримка інноваційних проектів дозволить традиційним посередникам знаходити успішних і талановитих людей; краудфандинг дає змогу залучити гроші не одного, а відразу багатьох інвесторів; відкритість; реклама та додаткове просування проектів; широке коло учасників, що фінансують невеликі кошти в проекти, водночас результат очікується достатній для реалізації. Щодо недоліків, то слід відзначити такі: шахрайство, що викликає побоювання та низький рівень довіри; не підходить для великих проектів; несумлінність позичальників.

Таким чином, можна зробити висновки, щодо подальших перспектив краудфандингу, як інноваційного та ефективного інструменту фінансування. Краудфандинг є перспективним і досить ефективним інструментом для модернізації фінансової та інвестиційної системи більшості країн. Він має багато переваг та являє собою цікаву та перспективну технологію фінансування та інвестування великих проектів та ідей як в Україні, так і за кордоном [14].

Одним з основних економічних інструментів, що забезпечує інноваційний розвиток провідних країн світу є механізм венчурного фінансування. Головною перевагою венчурного фінансування є те, що об'єкту інвестицій не потрібно надавати заставу, крім того йому не потрібно сплачувати інвестору відсотки, як у випадку з банківським кредитом. Формальний ринок венчурного фінансування формують різні венчурні фонди. Під венчурним капіталом розуміють довгострокові прямі інвестиції пайового характеру, що вкладаються переважно на 3—7 років індивідуальними та інституціональними інвесторами (венчурними фондами) для створення і/або розвитку молодих інноваційних підприємств [13, с. 128]. Важливою особливістю більшості венчурних фондів України є те, що вони не орієнтовані на інвестиції в інноваційні підприємства, а використовуються як інструмент корпоративних інвестицій та оптимізації оподаткування в будівельному, фінансовому і аграрному секторі [15]. Чинне законодавство дозволяє їм видавати кредити під-

приємствам, що входять до складу корпорації, без сплати податків і зі зменшенням бази оподаткування прибутку. Тож не дивно, що до складу топ 100 венчурних фондів з найбільшим венчурним капіталом України, входять фонди саме цієї групи.

Інвестиційні проекти, які на сьогодні пропонуються в Україні, регіонах (навіть найкращі з них) ще не готові до нормального комерційного, в тому числі венчурного інвестування. Залучення коштів для венчурного інвестування з українських джерел надзвичайно ускладнене. Розглядаючи традиційні джерела, ми бачимо або дуже слабкий розвиток цього сектора економіки, або несприятливе законодавство і відсутність комерційного інтересу на тлі високого ризику. Але крім загальноекономічних перепон на шляху пошуку фінансування інноваційної діяльності, стають і такі, як наприклад, проста економічна необізнаність та неадекватність ринку. Водночас слід зазначити, що нині ринок венчурного капіталу в Україні знаходиться в стадії формування та розвитку, маючи істотний потенціал до розширення [3].

Ще одним суб'єктом венчурної діяльності є інвестор — фізична чи юридична особа, яка здійснює венчурне фінансування. Останнє передбачає дольову участь інвесторів у капіталі венчурної фірми шляхом придбання акцій. (На практиці інвестори венчурного капіталу намагаються придбати значну частку в новому підприємстві — від 20% до 40% [21, с. 29]).

У сучасній літературі виділяють дві категорії інвесторів: 1) інституціональні інвестори, які вкладають кошти у венчурні фонди; 2) індивідуальні інвестори ("бізнес-ангели") — заможні приватні особи, які надають свої власні кошти венчурним компаніям, акції яких не перебувають в обігу на фондовій біржі.

Бізнес-ангел — це приватний інвестор, що вкладає фінансові ресурси в інноваційні проекти на етапі створення або запуску підприємства в обмін на повернення вкладів та отримання частки у капіталі (звичайно не контрольний, а блокуючий пакет). Бізнес-ангели відрізняються від венчурних капіталістів тим, що оперують власними, а не запозиченими коштами. Пошук таких інвесторів стає для стартаперів однією із найважливіших складових бізнес-процесу. У країнах з розвинутою інноваційною інфраструктурою існують об'єднання бізнес-ангелів, діяльність яких спрямована на спрощення пошуку контактів і взаємодії між стартапами й бізнес-ангелами. В Україні таким механізмом може стати ринок інновацій. Стартап фактич-

но генерує інноваційну ідею, що може бути товаром на ринку інновацій, та бере на себе зобов'язання її втілити, тоді як бізнес-ангели фінансують даний проект [17].

Вони можуть інвестувати як від свого імені, так і через власні компанії. Основна перевага бізнес-ангелів перед традиційним банківським кредитом — приватні інвестори готові ризикувати. На відміну від банку, вони можуть надати як кредит на розвиток бізнесу, так і кредит на відкриття бізнесу. Крім того, вони беруть участь у бізнесі, дають професійні консультації, надають підтримку, адже вони безпосередньо зацікавлені в успіху підприємства. Недоліком бізнес-ангелів є обмежені можливості порівняно з банками [20].

Досліджуючи світові тенденції та вітчизняний стан економіки, а також враховуючи існуючі проблем у сфері інноваційної діяльності, зокрема у аспекті фінансування, можна внести такі пропозиції щодо їх вирішення:

- розробку комплексних інвестиційних проектів на державному рівні;
- на законодавчому рівні закріпити механізм пільгового оподаткування інноваційної продукції підприємств, який буде сприяти збільшенню власних джерел фінансування;
- запровадження інвестиційних податкових канікул в пріоритетних напрямках інноваційної діяльності;
- розробити та запроваджувати програму пільгових банківських ставок (довгих) за кредитами для інноваційних підприємств;
- покращити інвестиційний клімат в країні для залучення зарубіжних інвестицій;
- розвивати інші форми фінансової підтримки діяльності у галузі інновацій;
- активізувати інтерес з боку приватних інвесторів, шляхом розширення регулюючими органами різних видів підтримки інноваційної діяльності;
- надання дотацій, пільгових кредитів, гарантій українським та іноземним інвесторам, які беруть участь в інноваційній діяльності.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз показав, що на цьому етапі існують такі основні фактори, які зумовлюють проблему фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємства, а саме:

- недостатність власних ресурсів у вітчизняних підприємств;
- відтік інвесторів-нерезидентів з ринку фінансування інновацій, які не спішають вкладати свої ресурси українську економіку;

— недостатня державна підтримка інноваційної діяльності, яка сприяла б розвитку інноваційної інфраструктури.

Запропоновані заходи, які висвітлені у дослідженні повинні частково вирішити проблеми, з якими стикнулись підприємства у питання фінансування інноваційної діяльності.

Подальших досліджень потребують механізми залучення джерел фінансування інноваційної діяльності, які можуть дати венчурні фірми, інвестиційні компанії, інвестиційні фонди, кредитні спілки, гранти тощо.

Література:

1. Глобальний інноваційний індекс 2019 р. До здорового способу життя — майбутнє медичних інновацій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf
2. Васильєва Т.А. Банківське фінансування інноваційної діяльності: монографія. — Суми: Ділові перспективи. — 2006. — 60 с.
3. Венчурне фінансування інноваційної діяльності підприємств / В.М. Матієнко // Економічний вісник Донбасу. — 2008. — № 1 (11). — С. 156—158.
4. Дехтяр Н.А. Механізм управління фінансовим забезпеченням інноваційної діяльності підприємств / Н.А. Дехтяр, Н.Г. Пігуль, О.В. Люта // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. — 2014. — Вип. 7. — Ч. 5. — С. 9—13.
5. Діамандіс П., Переможець: як досягти колозального успіху і вплинути на світ. Київ: 2016. 253 с.
6. Єпіфанова І.Ю. Власний капітал у системі фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств / І.Ю. Єпіфанова // Проблеми економіки. 2016. № 3. С. 239—244.
7. Закон України "Про інноваційну діяльність" від 7 липня 2002 р. № 40-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
8. Зянько В.В. Інноваційна діяльність підприємств та її фінансове забезпечення в умовах трансформаційних змін економіки України: монографія / В.В. Зянько. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2015. 172 с.
9. Ковтуненко К.В., Нестеренко О.В. Стратегія вибору альтернативного джерела фінансування інноваційної діяльності підприємства / К.В. Ковтуненко, О.В. Нестеренко // Електронне наукове видання "Modern Economics". — 2017. — № 5. — С. 39.
10. Колодяжна І.В. Джерела фінансування інноваційної діяльності підприємств України // Економіка і суспільство. 2017. № 9. С. 448—453.
11. Краудфандинг: як зібрати кошти на реалізацію своєї ідеї [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://inspired.com.ua/ideas/crowdfunding/>
12. Кузнєцова А., Карпа Я. Банківський сектор України як джерело фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності // Вісник НБУ. — 2004. — № 1. — С. 60—63.
13. Кузьмін О.Є., Литвин І.В. Венчурні організації у машинобудуванні: види та тенденції розвитку // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 1 (91). — С. 126—135.
14. Молибог М.А. Краудфандинг як інноваційний інструмент фінансування проєктів [Текст] / М.А. Молибог, Н.В. Івашова // Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції імені проф. Балацького О.Ф., м. Суми, 27 травня 2015 р. / За заг. ред.: О.В. Прокопенко, М.М. Петрушенка. — Суми: СумДУ, 2015. — С. 252—253.
15. Олейников А. Венчурні фонди в Україні: внутрішньокорпоративна оптимізація або високотехнологічний прорив? 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://inventure.com.ua/analytics/formula/venchurnye-fondy-v-ukraine-vnutri korporativnaya-optimizaciya-ili-vysokotehnologicheskij-proryv>
16. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
17. Панков А.В. Особливості ведення інноваційної діяльності в умовах впровадження парадигми відкритих інновацій / Андрій Панков // Актуальні проблеми економіки. — 2013. — № 9. — С. 113—118.
18. Попович Д.В., Савчин Н.В. Краудфандинг як новітній спосіб фінансування в Україні. Молодий вчений. 2018. № 10. С. 873—875.
19. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2017 році: аналітична довідка / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша та ін. — К.: УкрІНТЕІ, 2018. — 98 с.
20. Ульяницька О.В., Ярошенко Т.В. "Бізнес-ангели як альтернативна форма фінансування підприємницького сектору в Україні" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mre/2009_2/1.2.2.pdf
21. Юхименко В.В., Юхименко Т.В. Проблеми венчурного фінансування в Україні // Фондовий ринок. — 2009. — № 27. — С. 28—32.
22. Ягольницький О.А., Сулій В.А. Міжнародний досвід залучення фінансових ресурсів

підприємств / О.А. Ягольницький, В.А. Сулій // Електронний науково-практичний журнал "Інфраструктура ринку". — 2019. — № 31. — С. 425.

References:

1. Global innovation index (2019), "Creating Healthy Lives — The Future of Medical Innovation", available at: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf (Accessed: 10 February 2020).
2. Vasilyeva, T.A (2006), Bankivs'ke finansuvannya innovatsijnoi diial'nosti [Bank financing of innovation], Dilovi perspektyvy, Sumy, Ukraine.
3. Matienko, V.M. (2008), "Venture financing of innovative activity of enterprises", Ekonomichnyj visnyk Donbasu, vol. 1, pp. 156—158.
4. Dekhtyar, N.A. Pigul, N.G. and Lyuta, O.V. (2014), "The Mechanism of financial management support of enterprises' innovative activity", Naukovyi visnyk Hersonskogo derzhavnogo universytetu, vol. 5, pp. 9—13.
5. Diamandis, P. (2016), Peremozhets': iak dosiahty kolosal'noho uspiokhu i vplynuty na svit [Winner: How to achieve enormous success and influence the world], FUND, Kyiv, Ukraine.
6. Yepifanova, I. Yu. (2016), "Equity Capital in the System of Financial Support of Enterprise Innovative Activity", Problemy ekonomiky, vol. 3, pp. 239—244.
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "About innovative activity", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (Accessed 12 February 2020).
8. Zyanko, V.V. Epifanova, I.Y. and Zyanko, V.V. (2015), Innovatsijna diial'nist' pidpryemstv ta ii finansove zabezpechennia v umovakh transformatsijnykh zmin ekonomiky Ukrainy [Innovative activity of enterprises and its financial support in conditions of transitive changes of the Ukrainian economy], VNTU, Vinnytsya, Ukraine.
9. Kovtunencko, K.V. and Nesterenko, O.V. (2017), "The strategy of choosing an alternative source of financing for the enterprise innovative activity", Elektronne naukovye vydannia "Modern Economics", vol. 5, p. 39.
10. Kolodaznaya, I.V. and Borblik, K.E. (2017), "Sources of financing of innovative activity of enterprises of Ukraine", Economy and society, vol. 9, pp. 448—453.
11. inspired.com.ua (2014), "Crowdfunding: how to raise money for your idea", available at: <http://inspired.com.ua/ideas/crowdfunding/> (Accessed 12 February 2020).
12. Kuznietsova, A. and Karpa, Y. (2004), "Banking sector of Ukraine as a source of financing

of investment and innovation activity", Visnyk NBU, vol. 1, pp. 60—63.

13. Kuzmin, O.E. and Lytvyn, I.V. (2009), "Venture Organizations in Mechanical Engineering: Types and Trends in Development", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 1, pp. 126—135.

14. Molibog, M.A. and Ivashov, N.V. (2015), "Crowdfunding as an innovative project financing tool", Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia imeni prof. Balats'koho O.F. Ekonomichni problemy staloho rozvytku [International Scientific and Practical Conference named after prof. Balatsky O.F. Economic problems of sustainable development], SumDU, Sumy, Ukraine, pp. 252—253.

15. Oleynikov, A. (2014), "Venture funds in Ukraine: intra-corporate optimization or high-tech breakthrough?", InVenture Investment Group [Online], available at: <https://investure.com.ua/analytics/formula/venchurnyefondy-v-ukraine-vnutrikorporativnaya-optimizaciya-ili-vysokotekhnologicheskij-proryv> (Accessed 10 February 2020).

16. Official site State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed 10 February 2020).

17. Pankov, A.V (2013), "Peculiarities of innovation activity in the context of open innovation paradigm", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 9, pp. 113—118.

18. Popovych, D.V. Nazar, N.V. and Savchyn, N.V. (2018), "Crowdfunding as the newest way of financing in Ukraine", Molodyj vchenyj, vol. 10 (2), pp. 873—876.

19. Pisarenko, T.V. and Kvasha, T.K. (2018), Stan innovatsijnoi diial'nosti ta diial'nosti u sferi transferu tehnologij v Ukraïni u 2017 roci: analitichna dovidka [Status of innovation activities and activities in the field of technology transfer in Ukraine in 2017: analytical background], UkrISTEI, Kyiv, Ukraine.

20. Ulianytska, O.V. and Yaroshenko, T.V. (2009), "Business Angels as an Alternative Form of Financing the Entrepreneurial Sector in Ukraine", available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mre/2009_2/1.2.2.pdf (Accessed 8 February 2020).

21. Yukhimenko, V.V. and Yukhimenko, T.V. (2009), "Venture Financing Problems in Ukraine", Fondovij rynek, vol. 27, pp. 28—32.

22. Yagolnitskiy, O. Sulii, V. (2019), "International experience of financial resources of enterprises", Electronic professional scientific and practical journal "Market infrastructure", vol. 31, p. 425.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2020 р.

УДК 338.46

Ю. О. Головчук,
к. е. н., доцент кафедри маркетингу та реклами,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
ORCID ID: 0000-0002-4516-109X

Л. П. Середницька,
старший викладач кафедри маркетингу та реклами,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
ORCID ID: 0000-0002-7730-0963

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.91

ВИСТАВКОВО-ЯРМАРКОВІ ЗАХОДИ ЯК СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН

Y. Holovchuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Marketing and Advertising Department,
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of KNUTE

L. Serednytska,
Senior Lecturer of the Marketing and Advertising Department,
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of KNUTE

EXHIBITION AND FAIR ACTIVITY AS COMPONENTS OF PARTNERSHIP FORMATION

У статті проведено дослідження організаційної роботи на підприємстві щодо участі у виставках та ярмарках. Для подальшої вдосконаленої роботи підприємства у виставково-ярмарковій діяльності необхідно оцінити всі позитивні та негативні сторони організації на цьому підприємстві та визначити основні аспекти організаційної політики у виставковій діяльності. Особлива увага звернена на шляхи покращення розробки комунікаційної політики та важливі напрями роботи персоналу для формування довгострокових партнерських відносин.

Також у статті обґрунтовано основні завдання роботи підприємства на виставках для пошуку потенційних партнерів. Розглянуто головні методи комунікаційної політики підприємства із засобами масової інформації перед та після виставкової діяльності. Аргументовано, що виставково-ярмаркова діяльність сприяє зміцненню конкурентних позицій підприємства на ринку, створенню тривалих взаємовигідних партнерських відносин, збільшенню внутрішньої та зовнішньої торгівлі підприємства та просуванню товарів на інші сегменти ринку.

In modern conditions, more and more companies and organizations begin to consider exhibition and fair activities as a platform for creating mutually beneficial partnerships.

The object of the article is to determine the main aspects and objectives of exhibition activities of enterprises organization, analysis of the theoretical aspects of the exhibition and fair activities organization, research of exhibition and fair activities in the system of marketing communications for the formation of strong and long-term partnerships.

The article covers the study of enterprise organizational work on participation in exhibitions and fairs. For further improvement of the company's work in the exhibition and fair activity, it is necessary to evaluate all the positive and negative aspects of the organization at this enterprise and determine the main aspects of the organizational policy in the exhibition activity. Special attention is paid to ways of improvement the development of communication policy and important areas of staff work for the formation of long-term partnerships.

The article also outlines the main tasks of the company's work at exhibitions to find potential partners. The main methods of the company's communication policy with the mass media before and after the exhibition activity are considered. It is proved, that the exhibition and fair activity helps to strengthen the competitive position of the company in the market, create long-term mutually beneficial partnerships, increase the internal and external trade of the company and promote products to other market segments.

Summerizing, we shall note that exhibition activities play an important role in the social development of the country. It should be noted that the exhibition event has the opportunity to gather manufacturers and experts from the same industry on the same site, thereby attracting the target audience and increase the popularity and image of not only the exhibition, but also the industry as a whole, and this is especially important when forming competitive advantages of partnerships.

Ключові слова: виставково-ярмаркова діяльність, партнерські відносини, комунікаційна політика, експозиція, система маркетингових комунікацій, комунікативна взаємодія, суб'єкти виставково-ярмаркових заходів.

Key words: exhibition and fair activities, partnerships, communication policy, exposition, system of marketing communications, communicative interaction, the subject of exhibition and fair events.

ВСТУП

Виставка — один з найскладніших видів маркетингової діяльності, який поєднує в собі практично всі сучасні інструменти торгівлі та методи маркетингу — добре організована участь у виставці все це враховує і ефективно об'єднує.

Виставково-ярмаркова діяльність є інструментом макроекономічної та інвестиційної політики. На сьогодні виставки забезпечують мобільність ринку, створюють необхідне інформаційне поле, надають можливість створення партнерських відносин, формують значні фінансові потоки, а також приносять додатковий дохід у бюджети всіх рівнів. Виставки є сполучною ланкою між внутрішніми і міжнародними ринками і сприяють залученню іноземних інвестицій для реалізації інвестиційних проєктів українських організацій, а також налагодженню партнерських відносин. Глобалізація світової економіки, що розвивається, змінила погляд на сутність організації виставок як інструменту просування продукції, поставила нові орієнтири перед виставковою індустрією, виявила потребу у формуванні інноваційних підходів до організації комплексної послуги подання на ринок товарів за допомогою участі виробника в спеціалізованих виставках та створенні довготривалих міцних партнерських відносин між суб'єктами ринку.

На заходах виставкової діяльності відбувається постійний безперервний обмін інформацією — комунікаційний процес між потенційними партнерами. Водночас спочатку експонент (через стенд, рекламу, експонати, персонал) презентує себе як джерело інформаційних даних про компанію, а відвідувач виставки — реалізує себе в ролі отримувача цієї інформації, але потім відвідувач активно вступає в розвиток комунікаційного процесу та формуванню партнерських відносин.

Для досягнення стабільного розвитку і процвітання підприємство змушене вдаватися до використання невідомих йому до цього, а тому абсолютно нових методів захисту від конку-

рентів і наступу на них. У зв'язку з цим підприємства знаходяться в постійному пошуку потрібної інформації, яка надасть підприємству додаткові конкурентні переваги та можливість формування міцних довгострокових партнерських відносин. Підприємства проводять постійно дослідження ринкового попиту, конкурентів (стан ринкової пропозиції, технології випуску товару) і ринкові ціни. Одним з найбільш ефективних методів вирішення цієї проблеми є використання інструментів виставкової діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам організації роботи підприємства за участі у виставках приділяли багато уваги та зокрема зробили суттєвий вклад у вивченні питань виставкової діяльності зробили такі вчені: Бойчук І.В. [4], Бугас В.В. та Саричев А.О. [5], Мозгова Г.В. та Смоляга А.О. [10], П'ятницька Г.Т. [11], Стефанишин О.В. [15] та ін. Їх наукові дослідження допомогли зрозуміти суть проблеми управління виставковою діяльністю на підприємстві та перспективи розвитку виставкової діяльності в Україні.

П'ятницька Г.Т. вказує на значну роль виставок, що складається в здатності об'єднувати внутрішні і міжнародні ринки, залучаючи іноземні інвестиції для реалізації різних державних проєктів. В.В. Бугас, а також А.О. Саричев підтримують викладені вище думки, вказуючи в своїх наукових працях на те, що цей вид діяльності на сьогодні є "найважливішим фактором еволюції світової економіки, її флагманом і ключовим напрямом міжнародного співробітництва" [11; 5].

Стефанишин О.В. вказує у своїх дослідженнях на існування певних труднощів, які пов'язані з проблемою удосконалення правового регулювання даного виду діяльності, запровадження сучасного ефективного механізму виставково-ярмаркової діяльності у відповідності до міжнародних норм, практик та стандартів та короткотерміновістю заходів [15, с. 83].

Доцільно погодитися зі Стадник В.В. у тому, що виставкова діяльність дає можливість швидко дослідити ринок та зібрати в короткий термін необхідну інформацію. Також науковець акцентує увагу на тому, що виставки є зручним та ефективним місцем для позиціювання підприємства, своєї продукції, а найголовніше, що підкреслює автор — формуванню довготривалих партнерських відносин зі споживачами та іншими господарюючими суб'єктами ринку [12, с. 155; 14, с. 225].

Як вже відзначалося вище, в сучасних умовах все більше підприємств і організацій починають розглядати виставково-ярмаркову діяльність для створення взаємовигідних партнерських відносин.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення основних аспектів та завдань організації виставкової діяльності підприємств, аналіз теоретичних аспектів організації виставково-ярмаркової діяльності, дослідження виставково-ярмаркової діяльності в системі маркетингових комунікацій для формування міцних та довготривалих партнерських відносин.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виставка — це спеціально організований захід, завдяки якому здійснюється демонстрація і публічний показ створених підприємствами-експонентами зразків товарів і послуг. Виставка — це унікальна за своїм змістом експозиція, яка задовольняє потреби і запити різних споживчих груп та дає можливість комунікації між потенційними партнерами, до них можна віднести: учасників і відвідувачів заходу. Експоненти — це фірми, об'єднані між собою, як правило, однією галузевою ознакою і сконцентровані на одному виставковому майданчику. Відвідувачі — це суб'єкти експозаходу, які мають прямий або непрямий інтерес до продуктів, представлених на виставці. Відвідувачами можуть бути представники компаній-конкурентів, органи державного і муніципального управління, наукові та проектно-конструкторські інститути, організації освітньої сфери, а також приватні особи, зацікавлені у виставках для задоволення особистих потреб.

Складність і мінливість чинників зовнішнього середовища, вирішення завдань збереження і нарощування конкурентних переваг і підтримання відносно сталих параметрів економічної безпеки підприємства в ході реалізації його бізнес-стратегії вимагає постійного й інтенсивного інформаційного обміну з усіма

учасниками процесів створення й споживання продуктів [7].

Узагальнюючи вищесказане, необхідно відзначити, що виставковий захід має велике функціональне значення для його учасників. Так, фірми-експоненти мають можливість:

- демонструвати власні товари і послуги;
- інформувати споживачів про свою діяльність за допомогою різних каталогів, буклетів, проспектів, ЗМІ;
- вивчати попит на товари і послуги в рамках відповідної галузі;
- аналізувати маркетингову політику конкурентів і якість їх продукції;
- підтримувати імідж компанії;
- формувати партнерські відносини з господарюючими суб'єктами ринку;
- збільшувати збут продукції, укладаючи партнерські договори з потенційними покупцями.

Значний внесок вносить виставкова діяльність у ділову активність регіону. Ефективна організація виставково-ярмаркових заходів відбивається на загальному економічному зростанні країни і поліпшенні макроекономічних показників. За допомогою виставок здійснюється потужний інформаційний обмін між підприємствами різних країн і галузей діяльності, створюються великі фінансові потоки, що, в свою чергу, дозволяє збільшувати прибутковість як окремих регіонів, так і всієї країни в цілому.

Підприємство, яке зацікавлене в своєму розвитку повинне приймати активну участь у виставках, оскільки саме, особиста зустріч дає можливість діалогу господарюючими суб'єктами ринку, а це неабияка цінність, особливо у наш час високих швидкостей і браку спілкування, коли різноманітність і складність товарів підвищується, а їхній життєвий цикл скорочується. Виставка сьогодні розцінюється як найефективніший інструмент маркетингу та збуту, встановлення контактів із новими клієнтами та утримання наявних, вивчення ринку та виведення на ринок нових товарів і послуг, створення позитивного іміджу компанії та її торговельних марок.

Істотну роль виставкова діяльність відіграє і в інвестиційній політиці держави. Участь компаній різної галузевої спрямованості в виставкових заходах є привабливою нішею для здійснення українських інвестиційних проектів як за рахунок національних, так і зарубіжних інвестицій. Виставкові зразки дозволяють продемонструвати потенціал компаній-учасників. Нерідко саме на виставках представляють но-

вий товар або послугу, що дозволяє не тільки познайомити відвідувачів з новаціями, а й дати максимально змістовну, вичерпну інформацію технологічного і комерційного характеру.

Слід зазначити, що в останні десятиліття значно видозмінився формат виставок, і зростає якість спеціалізованих заходів. Виставкові майданчики — це місце для позиціонування підприємства, формування міцних, довготривалих партнерських договірних відносин із посередниками, споживачами, іншими зацікавленими господарюючими суб'єктами ринку. Участь в виставках надає можливість підприємству заявити про себе як про серйозного ділового партнера, оцінити конкурентоспроможність своєї продукції й ознайомитися з перспективними розробками у сфері, що цікавить. Сучасна виставка — це передусім місце особистої зустрічі виробників та постачальників із їхніми клієнтами, споживачами, діловими партнерами [2, с. 350].

Що стосується стану справ України, то в умовах зміщення економічних пріоритетів важливість виставкової індустрії постійно зростає. Виставки є не тільки відображенням економіки та її галузей, а й ефективним маркетинговим інструментом для виведення на ринок нових товарів, ідей і технологій.

Незважаючи на всі соціально-політичні потрясіння і мінливий інвестиційний клімат, Україна не припиняє перебувати у фокусі уваги світового бізнесу завдяки своєму вигідному географічному положенню, наявності розвинених виробничих і переробних потужностей у всіх секторах виробництва, багатій сировинній базі, а також кваліфікованому людському ресурсу з проєвропейським менталітетом [1, с. 220]. Крім того, сьогодні спостерігається тенденція переорієнтації національної економіки з ролі сировинного придатка в країну-виробника товарів для міжнародних ринків. Збільшується роль вітчизняних виробників і кількості стартапів практично у всіх сферах бізнесу. Все це робить Україну дуже привабливою для різних інвестиційних проєктів.

Нині в різних державах світу здійснюється проведення безлічі виставок, ярмарків, конференцій, конгресів, зборів і т. д., у рамках яких організовуються промоакції, покази, семінари. Вони надають відмінний шанс презентувати свою компанію і її продукцію, укласти вигідні угоди, знайти корисних партнерів, ознайомити відвідувачів та ЗМІ зі своїми товарами та послугами, провести обмін знаннями, навичками і досвідом.

Сучасна виставкова діяльність позитивно впливає на економічний розвиток регіонів, да-

ючи нові можливості для освоєння наукових розробок, створенню довготривалих партнерських відносин, зростання масштабів виробництва і науково-технічного прогресу. Таким чином, виставки виступають соціально-економічним індикатором стану розвитку окремих галузей держави і системою прогнозування ринкових змін.

Виставково-ярмаркова діяльність дає змогу побачити різноманіття потрібних початкових точок для здійснення підприємницької діяльності, орієнтованої на збутову політику. Саме тут наявними стають комплекси заходів, що відбуваються на ринку, різновиди, термін та широту змінних процесів, а також напрям і прискорення майбутнього розвитку.

Виставкова діяльність володіє особливими та неповторними інформаційними можливостями, які є недоступними для інших засобів комунікаційної політики підприємства. Наприклад, виставка дає змогу не тільки реально і відчутно представити товар, але і показати його у функціонуванні. Важливість обміну досвідом і переговорів з конкурентами та інвесторами зростає. На сьогодні найбільш значимим фактором для прийняття рішень є підтримка особистих контактів і довірчих відносин між діловими партнерами. Саме тому для різноманіття видів товару на виставці не замінять навіть досконалі інформаційні досягнення [10; 11].

Виставки є відмінним способом виявити виробниками попиту потенційних споживачів і укласти комерційні відносини з особами, які будуть цей товар реалізовувати. Можливості та функції виставки залежать від її типології, призначення та орієнтованості. Виставковий захід — це великий майданчик, де для кожного експонента надається місце, яке обладнано за будовником за початковими вимогами учасника на комерційній основі за договором.

Важливою складовою на стадії формування виставкового проєкту є якісне дослідження ринку за тематикою, якій буде відповідати виставка.

Участь підприємства у виставковій діяльності повинно відповідати всім елементам комплексу маркетингу. Сучасна виставка — це не просто ефективний засіб збутової політики. Вона поєднана з усіма засобами маркетингу, тому прийняття участі у виставковій діяльності є встановлення різних підприємницьких заходів — дає змогу здійснювати одночасно комунікативну, ціноутворюючу, збутову і товарну політику підприємства.

Ефективність виставок залежить від наявності та ступеня взаємодії трьох факторів: про-

фесіоналізм і мобілізація виставкового бізнесу, широка участь у ньому галузевих спілок і асоціацій, державна підтримка виставкової діяльності.

Для того щоб підвищити ефективність виставок потрібно проводити такі заходи:

- консолідація зусиль органів влади, торгово-промислових палат, галузевих об'єднань та виставкових організацій;

- розвиток виставок і нарощування вітчизняного участі в заходах у тих галузях, в яких вже сьогодні є можливість почати роботу з імпортозаміщення;

- організаційна та інформаційна підтримка федеральними структурами влади.

Необхідно відзначити, що прискорений технологічний розвиток, передусім інформаційних і комунікаційних технологій, і пов'язане з цим наступ глобалізації призводить до зростання значення виставкових проєктів у низці комунікативних інструментів, які:

- стають одним з ефективних механізмів реалізації інноваційного процесу;

- забезпечують мобільність ринку;

- створюють необхідне інформаційне поле;

- формують значні фінансові потоки;

- приносять додатковий дохід у бюджети всіх рівнів [3, с. 53; 4, с. 105].

Динаміка розвитку виставкового бізнесу нині свідчить про перехід кількісних змін у якісні.

Інакше кажучи, відбувається перетворення виставкового ринку в бік його глобалізації, переважання тенденцій кооперації. Зазначена тенденція є результатом зникнення дрібних підприємств, скорочення як виставок і ярмарків, так і операторів; поступового зникнення однотипних виставок.

Великі і середні підприємства розглядають участь у виставково-ярмарковій діяльності як невідокремлену частину своєї маркетингової діяльності. У виставках беруть участь всі ті підприємства, для яких розвиток власного бізнесу базується на основі використання повної системи маркетингових заходів, які призначаються для просування свого товару на ринку.

Орієнтація на B2B-сектор ("бізнес для бізнесу") з боку експобізнесу є позитивною тенденцією у виставковій діяльності, бо сприяє становленню і розвитку малого, середнього та великого бізнесу. Загальний простір економічної діяльності формують чинники макрооточення. Вони опосередковано діють на кожного учасника економічних процесів і, зазвичай, не можуть змінюватися під дією цих учасників. Водночас, незважаючи на їх глобальний харак-

тер, сила і вектори їх впливу є різними залежно від сфери, масштабів діяльності конкретного підприємства, організаційно-правової форми ведення бізнесу тощо. Тому виділення найбільш значущих чинників макросередовища за силою і ймовірними наслідками їх впливу на конкретний бізнес, його конкурентоспроможність є однією із важливих функцій менеджменту в ході обґрунтування і вибору конкурентної бізнес-стратегії із сукупності можливих стратегічних альтернатив [13, с. 138].

Основою сучасного ринку виставкових послуг є професійний виставковий бізнес, який став великим сегментом світового ринку і придбав властивості провідної галузі економіки ряду держав. Нині сформувався повноцінний світовий виставковий ринок, тісно пов'язаний з різними галузями економіки, який має власну інфраструктуру і матеріально-технічну базу, широку мережу учасників з більшості країн світу. Для його подальшого зростання необхідна маркетингова орієнтація бізнесу всіх суб'єктів, яка полягає в пошуку шляхів і способів задоволення потреби споживачів у товарах ефективнішими, ніж у конкурентів, способами [8, с. 58].

Взаємодія учасників виставкового ринку має бути системною і ефективною. Розподіл обов'язків:

- державні структури — підтримка значущих заходів;

- галузеві асоціації — координація і залученню до участі ключових учасників галузі;

- виставкові організації — організація заходів [6, с. 45].

Участь підприємств у виставково-ярмарковій діяльності полягає у проведенні величезної роботи — аналітичної, планової, організаційної; контролю і регулювання задовго до початку і після закінчення виставки.

За ідеального варіанту, підприємство починає готуватися до виставки за 1 рік (іноді і більше) до відкриття виставки. Керівництво підприємства покладає весь процес підготовки та реалізації на відповідального менеджера з керуючих або на зовнішнього професійного незалежного консультанта.

Відповідальний менеджер має повноваження і право прийняття рішень щодо всіх питань організаційного характеру. До таких питань належать:

- площа, яка потрібна експоненту для показу товарів і послуг. Для цього необхідно вирішити — що саме представляти на виставці; як саме експонати можна розмістити на цій території і знати, яка вартість квадратного метру площі для експонатів;

Таблиця 1. Цілі та завдання працівників стенду

Обов'язки	Характеристика
Для кожного співробітника стенду мають бути визначені:	- Функціональні обов'язки, ієрархія працівників; - графік індивідуальної роботи, час прийому їжі, відпочинку
Кожен співробітник, який працює на стенді, зобов'язаний:	- Завжди поводитися привітно, бути акуратно і чисто одягненим; - ніколи не показувати втому, не метушитися; - не вимовляти фраз «Цього я не знаю», «Це не моя справа...»; - не стояти біля входу на стенд; - не ходити за відвідувачем, завжди повертатися до нього обличчям; - дати можливість відвідувачеві розглянути все, чим він цікавиться

— розробка кошторису проекту. Для того щоб уникнути нераціональних витрат і пришвидшити процес повернення коштів на експозиційні витрати, бюджет підприємства краще розподілити на два аспекти: прямі витрати — плата за експонентну територію, експлуатацію стенду, та непрямі витрати — термін підготовки персоналу до виставки, витрати на час праці робітників на виставці і її забезпечення.

На кожному підприємстві спочатку потрібно розрахувати кошторис заходу, тому для цього організовується асортиментний перелік товарів і послуг, які потрібно представити на виставці, далі прописується процес, як їх мають продемонструвати. Необхідно встановити різновиди та масштаби потрібних матеріалів, фінансів і трудових ресурсів для організації кожної цілі, описати приблизні статті витрат і визначити строки проплати. Саме коректний підрахунок кошторису є найважливішим етапом підготовки до виставки.

Спеціалізовані міжнародні виставки займають центральне місце в комунікаційній політиці підприємства, через їх проведення у вітчизняних підприємств виникає значна кількість проблем, а саме: висока оплата участі у міжнародній спеціалізованій виставці, відсутність методики організації виставкового простору з врахуванням вимог часу, складність оцінки інформаційних інтересів відвідувачів, за які відповідають трансакційні витрати [9, с. 93].

Важливим компонентом є визначення основних характеристик стенду: заміри, розташування та оформлення. Остаточний вибір залежить від стратегічних цілей компанії, рівня конкурентів, які теж приймають участь, важливості та ефективності виставки.

Типи стендів залежать від того, як вони територіально розташовані, як вони пов'язані та функціонують з сусідніми стендами, як вони відкриті по відношенню до коридорів для проходження відвідувачів.

Існують певні різновиди стендів:
— стенд в ряду;
— кутовий стенд;
— головний стенд;
— блок-стенд;
— стенд на відкритому майданчику.

Підприємства часто використовують стенд в ряду з яскравим оформленням стін в колір та бренд продукції, яка представляється на виставці. Виставковий стенд є своєрідною візитною карткою підприємства.

Необхідно, щоб стенд був гармонійним по співвідношенню своїх розмірів і виставлених на ньому експонатів.

Для того щоб виставка була максимально результативною, необхідно не тільки правильно сформулювати цілі, вибрати цільову аудиторію, а й ефективно розробити процес запрошення відвідувачів виставки до вашого стенду. Інформовування потенційних споживачів підприємство починає ще за місяць до початку виставки. Для того щоб зрозуміти, хто з них завітає на захід, маркетологи компанії готують інформаційний лист. Складають його в такий спосіб, щоб потенційні партнери або клієнти обов'язково відреагували на нього.

Для підприємства відомо, що кожен працівник, що повинен працювати на виставці, має обов'язково пройти повну підготовку з теоретичної частини, освоїти методи і заходи роботи і набути практичних навичок. Спеціалісту необхідно досконало вивчити свою продукцію, її вигравні переваги над аналогічними конкурентними продуктами.

Важливим аспектом роботи на виставці є те, щоб для кожного працівника стенду повинні бути визначені цілі та завдання (табл. 1).

Крім основної мети, участі у виставках — просування підприємства і її продукту на ринку, важливими завданнями в період роботи на виставці для підприємства — це пошук нових партнерів, дослідження відвідувачів і конкурентів, взаємодія з представниками ЗМІ. Адже цю новину також можна розповсюдити на шпальтах у місцевих або обласних газетах та виданнях. Якщо ж це виставка всеукраїнського або міжнародного рівня, про участь підприємства стане відомо на всю територію України завдяки більш відомим виданням та телеканалам.

ВИСНОВКИ

Беручи до уваги все вищесказане, можна зробити висновок, що виставкова діяльність

відіграє велику роль у суспільному розвитку країни. Цей, за своєю суттю, унікальний вид діяльності сприяє зростанню економіки, формує позитивний образ регіонів і окремих територій, сприяє сталому розвитку різних галузей діяльності, а також служить інструментом популяризації та просування товарів (послуг) на внутрішньому та зовнішньому ринках.

У висновку відзначимо той факт, що виставковий захід має можливість зібрати на одному майданчику виробників і експертів однієї галузі, тим самим залучити цільову аудиторію і підвищити популярність і імідж не тільки виставки, а й галузі загалом.

Сучасний стан організації виставково-ярмаркової діяльності досконало та на власному прикладі показує про їх метаморфози з інструменту представлення продукції для подальшого продажу на засіб міжнародного обміну інформацією. Виставки вже стали дзеркалом матеріально-технічного розвитку, стандартизованим показником цін, економічно-політичним платформою прогнозованих змін попиту та пропозиції на ринку, а також специфічним явищем з економічно-політичним і соціально-культурним змістом.

Література:

1. Gonchar O., Polishchuk I. (2019), "Integration factors of today as a prerequisite for forming a mechanism for managing the marketing potential of the enterprise." *Journal of European economy*, P. 213-225, available at: <http://jeej.tneu.edu.ua/index.php/enjee/article/view/1378>
2. Tanasiichuk A., Hromova O., Abdullaieva A., Holovchuk Y., Sokoliuk K. (2020), "Strategy of Internationalization by Ukrainian Meat Producers' Implementation." *European journal of sustainable development. Italy. Vol. 9. No 1*, P. 339—363, available at: <http://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/990/986>
3. Бойчук І.В., Семак Б.Б. (2018), "Реклама та PR у системі маркетингових комунікацій на виставках і ярмарках." *Підприємництво і торгівля*. № 23. С. 50—55. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Torg_2018_23_11.
4. Бойчук І.В. (2018) "Особливості комунікаційних складових виставково-ярмаркової діяльності." *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. № 3. С. 101—107. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2018_3_13
5. Бугас В.В., Саричев А.О. (2018), "Управління виставковою діяльністю на підприємстві." *Ефективна економіка*. № 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6664>
6. Вовчанська О.М., Іванова Л.О., Дайновський Ю.А. (2018) "Виставково-ярмаркові заходи як складові інтегрованих маркетингових комунікацій на ринку туристичних послуг". *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. № 5 (2). С. 40—47. available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2018_5\(2\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2018_5(2)_11).
7. Головчук Ю.О., Довгань Ю.В. (2019), "Врахування ефекту невизначеності при формуванні ефективної бізнес-стратегії підприємства." *Ефективна економіка*. № 12, available at: <http://ojs.dsau.dp.ua/index.php/efektyvna-ekonomika/article/view/2271>
8. Дибчук А.В., Пчелянська Г.О. (2019), "Маркетингового-логістична модель дистрибуції на продовольчому ринку." *Проблеми економіки*. № 3. С. 54—60. available at: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2019-3_0-pages-54_60.pdf
9. Ковінько О.М., Середницька Л.П. (2019), "Науково-практичні підходи до управління маркетинговими витратами в міжнародній діяльності підприємств." *Причорноморські економічні студії*. Т. 39 (1). № 49. С. 89—93. available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_39\(1\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_39(1)_19)
10. Мозгова Г.В., Смоляга А.О. (2018), "Інноваційний вплив міжнародних галузевих виставок на розвиток ринку гнучкої упаковки в Україні." *Ефективна економіка*. № 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=6691>
11. П'ятницька Г.Т. (2016), "Перспективи розвитку виставкової діяльності в Україні: кластерний підхід." *Ефективна економіка*. № 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5139>
12. Стадник В.В., Йохна М.А., Соколюк Г.О. (2013), "Стратегія диверсифікації в управлінні міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: монографія." Хмельницький: ПП Гонта А.С., 200 с.
13. Стадник В., Соколюк Г., Головчук Ю. Функція маркетингу в мінімізації ризиків партнерської взаємодії в бізнес-системах індустрії туризму. Соціально-економічні проблеми і держава. 2019. Вип. 2 (21). С. 132—145. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2019/19svvbit.pdf>
14. Стадник В.В., Головчук Ю.О. (2019), "Маркетингові підходи до аналізу чинників макросередовища в контексті економічної безпеки бізнес-стратегій підприємств туристичної індустрії." *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. № 5.

C. 224—232. available at: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/8502>

15. Стефанишин О.В. (2019), "Правове регулювання виставкової діяльності в Україні." Соціально-гуманітарний вісник. № 29—30. С. 82—83. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sochumj_2019_29-30_42

References:

1. Gonchar, O. and Polishchuk, I. (2019), "Integration factors of today as a prerequisite for forming a mechanism for managing the marketing potential of the enterprise", Journal of European economy, P. 213—225, available at: <http://jeej.tneu.edu.ua/index.php/enjee/article/view/1378> (Accessed 06 Feb 2020).

2. Tanasiichuk, A. Hromova, O. Abdullaieva, A. Holovchuk, Y. and Sokoliuk, K. (2020), "Strategy of Internationalization by Ukrainian Meat Producers' Implementation", European journal of sustainable development. European center sustainable development, vol. 9, No 1, pp. 339—363, available at: <http://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/990/986> (Accessed 06 Feb 2020).

3. Bojchuk, I.V. and Semak, B.B. (2018), "Advertising and PR in the marketing communications system at exhibitions and fairs", Pidpriemnytstvo i torhivlia, vol. 23, pp. 50—55. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Torg_-2018_23_11 (Accessed 06 Feb 2020).

4. Bojchuk, I.V. (2018), "Features of communication components of the exhibition and fair activities", Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky, vol. 3, pp. 101—107. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2018_3_13 (Accessed 06 Feb 2020).

5. Buhas, V.V. and Sarychev, A.O. (2015), "Management of exhibition activity at the enterprise", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka-com.ua/?op=1&z=6664> (Accessed 06 Feb 2020).

6. Vovchans'ka, O.M. Ivanova, L.O. and Dajnovs'kyj, Yu.A. (2018), "Exhibition and fair events as components of integrated marketing communications in the tourist services market", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 5 (2), pp. 40—47, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2018_5\(2\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2018_5(2)_11) (Accessed 06 Feb 2020).

7. Holovchuk, Yu.O. and Dovhan', Yu.V. (2019), "Taking into account the effect of uncertainty in the formation of effective business strategy of the enterprise", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 12, available at: <http://ojs.dsau->

dp.ua/index.php/efektyvna-ekonomika/article/view/2271 (Accessed 06 Feb 2020).

8. Dybchuk, L.V. and Pchelians'ka, H.O. (2019), "Marketing and logistics model of distribution in the food market", Problemy ekonomiky, vol. 3, pp. 54—60, available at: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2019-3_0-pages-54_60.pdf. (Accessed 06 Feb 2020)

9. Kivin'ko, O.M. and Serednyts'ka, L.P. (2019), "Scientific and practical approaches to the management of marketing expenses in the international activity of enterprises", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 39 (1), no. 49, pp. 89-93. available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_39\(1\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_39(1)_19) (Accessed 06 Feb 2020).

10. Mozghova, H.V. and Smoliaha, A.O. (2018), "Innovative impact of international industry exhibitions on the development of the flexible packaging market in Ukraine", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=6691> (Accessed 06 Feb 2020).

11. Piatnyts'ka, H.T. (2016), "Prospects for Exhibition Development in Ukraine: A Cluster Approach", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka-com.ua/?op=1&z=5139> (Accessed 06 Feb 2020).

12. Stadnyk, V.V. Yokhna M.A. and Sokoliuk, G.O. (2013), Stratehiia dyversyfikatsii v upravlinni mizhnarodnoiu konkurentospromozhnistiu pidpriemstva [Diversification strategy in managing the international competitiveness of the enterprise], PE Honta A.S., Khmel'nyts'kyi, Ukraine.

13. Stadnyk, V.V. Sokoliuk, G.O. and Holovchuk, Y.O. (2019), "The function of marketing in minimizing the risks of partnership interaction in the business systems of the tourism industry", Socio-economic problems and the state, vol. 2 (21), pp. 132—145, available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2019/19svvbit.pdf> (Accessed 06 Feb 2020).

14. Stadnyk, V.V. and Holovchuk, Y.O. (2018), "Marketing selections for analysis in the context of macroeconomic activity in the conditions of break-even and strategic situation in the field of tourism", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 5, pp. 224—232, available at: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/8502> (Accessed 06 Feb 2020).

15. Stefanyshyn, O.V. (2019), "Legal regulation of exhibition activity in Ukraine", Sotsial'no-humanitarnyj visnyk, vol. 29—30, pp. 82—83, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sochumj_2019_29-30_42 (Accessed 06 Feb 2020).

Стаття надійшла до редакції 13.02.2020 р.

УДК 657:631.147

Л. С. Маркевич,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0002-4694-9233

О. А. Подолянчук,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри обліку та оподаткування в галузях економіки,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0003-0234-8943

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.99

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ТЕРМІНУ "ОРГАНІЧНА ПРОДУКЦІЯ" ТА НАПРЯМИ ЇЇ ОБЛІКУ

L. Markevych,
postgraduate student, Vinnytsia National Agrarian University
O. Podolyanchuk,
PhD in Economics, associate professor, Head of Accounting and Taxation
Department in Economics, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

THE CONCEPT OF "ORGANIC PRODUCTS" NOTION AND DIRECTIONS OF IT'S ACCOUNTING

У статті проведено дослідження думок науковців з питань виробництва та обліку органічної продукції. Досліджено різні погляди вчених щодо визначення поняття "готова продукція" з метою визначення змісту досліджуваного терміну. Досліджено нормативно-правове регулювання органічного виробництва та визначено, що виробництво органічної продукції пов'язане з переходом від звичайного виробництва до виробничих процесів, які спрямовані на підтримку оптимального стану економіки на соціальному, екологічному та економічному рівнях. Розкрито пріоритетні напрями стратегії розвитку аграрного сектора економіки в сфері органічного виробництва. Представлено класифікацію органічної продукції. Розкрито завдання системи обліку органічної продукції сільськогосподарських підприємств. Підтверджено необхідність розширення об'єктів обліку та системи формування даних щодо виробництва та реалізації органічної продукції для цілей управління різних груп користувачів інформації.

The article examines the opinions of scientists on the production and accounting of organic products. Different views of scientists on the definition of the concept of "finished products" have been investigated in order to determine the content of the term under study. Regulation of organic production is investigated and it is determined that organic production is connected with the transition from normal production to production processes aimed at maintaining the optimal state of the economy at social, environmental and economic levels. It has been found that organic production is aimed at implementing new rules and methods in the field of food safety and quality. Priority directions of strategy of development of agrarian sector of economy in the sphere of organic production are revealed. The classification of organic products is presented: unprocessed organic products, processed organic products, services. The tasks of accounting system of organic products of agricultural enterprises are disclosed. The need to expand accounting facilities and data generation systems for the production and sale of organic products for the purposes of managing different groups of users of information has been confirmed.

It is confirmed that an organized system of accounting for the production of organic products will help to provide users with timely and reliable information on its production, storage and sale. The necessity to reflect accounting of production of organic products by the modified approach to data formation was noted: at cost with the separation of cost items, which will characterize the level of use of those resources that can be classified as ecological by standardization (invoice 23 "Production"); on the output of organic agricultural products (invoice 27 "Production of agricultural

production"); output of organic food (invoice 28 "Goods"). It is determined that the organization of the system of accounting process of organic production is the implementation of quality control, which should be aimed at compliance with all the components that ensure the quality of organic products.

Ключові слова: органічна продукція, органічне виробництво, облік органічної продукції.
Key words: organic production, organic products, accounting of organic production.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зі стрімким погіршенням екологічного стану навколишнього середовища все більше актуальності набувають дослідження виробництва екологічної продукції як в Україні, так і у всьому світі. Якісне виробництво екологічно чистої продукції впливає як на стан екології, так і на підвищення якості рівня життя людини в цілому.

Систематичний підхід до розробки заходів для переведення екологічно шкідливих технологій на екологічно чисті та їх інвестиційне забезпечення є одним із найголовніших завдань сучасних вчених-економістів.

Діюча система бухгалтерського обліку не забезпечує в повній мірі відображення у звітності облікової інформації стосовно виробництва органічної продукції та не задовольняє інформаційних потреб зацікавлених користувачів.

Тому виникає необхідність розкриття сутності органічної продукції та напрямів її в облікового забезпечення в системі рахунків підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Актуальність тематики наукової публікації розкривається у працях багатьох вчених-економістів. Вінюкова О.Б. характеризує тенденції розвитку і ведення органічного виробництва у порівнянні з закордонним досвідом [1]. Зінчук Т.О. наголошує, що основною вимогою до органічного виробництва сільськогосподарської продукції є вимога до умов її вирощування [3]. Скидан О.В. зауважує, що впровадження органічного виробництва обумовлено необхідністю відтворення родючості ґрунтів та збереження навколишнього середовища, а також підвищення ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва [14]. Лупенко Ю.О. вважає, що з метою прискорення формування попиту на органічну продукцію потрібно підвищувати інформованість

населення про її користь та безпечність, пропагувати здоровий спосіб життя, залучати державні органи, екологічні асоціації й організації споживачів у процес формування ринку органічної продукції [5]. Подолянчук О.А. визначає об'єкти обліку органічного виробництва і наголошує про відсутність будь-яких напрацювань як методичного, так і нормативного забезпечення щодо обліку [10, с. 56]. Іонаш І.В. зазначає, що основною метою обліку виробництва екологічно чистої продукції є своєчасне, повне, вірогідне відображення фактичного розміру і складу витрат та контроль за використанням всіх видів виробничих ресурсів, а також обсягу виробленої продукції в натуральних та грошових вимірниках [2].

Напрацювання науковців свідчать про актуальність теми дослідження, однак питання обліку органічної продукції залишається недостатньо розкритим і потребує вивчення.

МЕТА СТАТТІ

Метою наукової публікації є розкриття змісту органічної продукції та обґрунтування напрямів її обліку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виробництво продукції для виробничого підприємства є основою його життєдіяльності.

З'ясуємо, що ж таке органічна продукція у порівнянні з готовою продукцією. У таблиці 1 узагальнено думки науковців щодо сутності поняття "готова продукція".

Підтримуємо позицію науковців про те, що сутність "готової продукції" доречно розкривати враховуючи норми чинних нормативних документів і вважати готовою продукцією частину запасів та сільськогосподарської продукції, виготовлених підприємством, які призначені для подальшого продажу, внутрішнього використання і не потребують технічних та біологічних перетворень [11, с. 20].

Таблиця 1. Дефініція поняття "готова продукція"

Автор	Визначення
Бутинець Ф.Ф.	Готова продукція – повністю завершена обробкою, укомплектована, яка пройшла необхідні випробування (перевірки). Це виріб (або напівфабрикат), послуга, робота, що пройшли всі стадії технологічної обробки на підприємстві, відповідають затвердженим стандартам або умовам договору, прийняті технічним контролем підприємства і здані на склад або замовникові – покупцеві згідно з діючим порядком прийняття продукції
Вороніна В.А., Черний В.В.	Готова продукція – виріб (напівфабрикат), послуга, робота, що пройшли всі стадії технологічної обробки на даному підприємстві, відповідають затвердженим стандартам або умовам договору, прийняті технічним контролем підприємства і здані на склад або замовникові – покупцеві згідно з діючим порядком прийняття продукції
Глібо В.М., Бушан О.П.	Готова продукція – це матеріальний результат виробничої діяльності підприємства, коли запаси набувають нової якості. Крім випуску речової продукції, підприємство може виконувати роботи для інших підприємств або надавати послуги. На відміну від тієї, яка в обліку зазначається як готова продукція, цей вид продукції називають «виконані роботи і послуги». Отже, продукція підприємства складається з готової продукції та виконаних робіт і послуг
Сопко В.В.	Готова продукція – це виріб (або напівфабрикат), послуга, робота, що пройшли всі стадії технологічної обробки на даному підприємстві, відповідають затвердженим стандартам або умовам договору, прийняті технічним контролем підприємства і здані на склад або замовникові – покупцеві згідно з діючим порядком прийняття продукції
Ткаченко Н.М.	Готова продукція – це продукція (виріб, напівфабрикат, робота, послуга), що повністю закінчена обробкою на даному підприємстві, пройшла всі стадії технічного випробування (якщо вимагають відповідні її особливості), приймання, укомплектування згідно з умовами договорів із замовниками і відповідає технічним умовам і стандартам, не потребує подальшої обробки на цьому підприємстві і здана на склад. Готова продукція – це матеріальний результат виробничої діяльності підприємства. Крім випуску речовинної продукції (машин, взуття, одягу, хліба, цукерок тощо), підприємство може виконувати певні роботи для інших підприємств або надавати їм послуги. Наприклад, перевезення вантажів своїм транспортом для інших підприємств, ремонтні роботи, будівництво та інше
Хом'як Р.Л.	Готова продукція промислового виробництва – конкретні вироби, що пройшли всі стадії технологічної обробки на цьому підприємстві, відповідають встановленим стандартам чи технічним умовам, прийняті відділом технічного контролю і здані на склад або безпосередньо замовнику
Шваб Л.І.	Готова продукція – це запаси виробів на складі, обробка яких закінчена та які пройшли випробування, приймання, укомплектовані згідно з умовами договорів із замовниками й відповідають технічним умовам і стандартам

Джерело: [11, с. 20].

Водночас частина готової продукції може відноситися до органічної. Вперше законодавче визначення "органічної продукції" було введено в термінологію у 2013 році з прийняттям Закону України "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини". Відповідно до цього Закону, органічна продукція — це продукція, отримана в результаті сертифікованого органічного виробництва [12].

Пізніше, у 2018 році з прийняттям Закону України "Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції", визначення стало дещо ґрунтовнішим. Так, органічною продукцією вважається сільськогосподарська продукція, у тому числі харчові продукти та норми, отримані в результаті органічного виробництва.

Ключовим у двох визначеннях є те, що вона виробляється у результаті органічного (сертифікованого) виробництва. Звідси випливає, що органічне виробництво спрямоване на імплементацію нових правил та методів у сфері безпечності та якості харчових продуктів. Органічне виробництво передбачає певні етапи переходу від звичайного виробництва до виробничих процесів, які спрямовані на підтримку оптимального стану економіки на соціальному, екологічному та економічному рівнях.

Водночас кожен етап виробництва повинен знаходитися під суворим контролем органу сертифікації, який засвідчує дотримання вимог та стандартів органічного виробництва шляхом видачі відповідного сертифікату.

Пріоритетними напрямками стратегії розвитку аграрного сектора економіки в сфері органічного виробництва в Україні визначено [4]:

- сприяння розвитку органічного землеробства, насамперед в особистих селянських і середніх господарствах;

- забезпечення раціонального використання природних ресурсів, залучених до господарського процесу в аграрному секторі, шляхом впровадження системи моніторингу та контролю

якості всіх земель сільськогосподарського призначення та обов'язкової агрохімічної паспортизації;

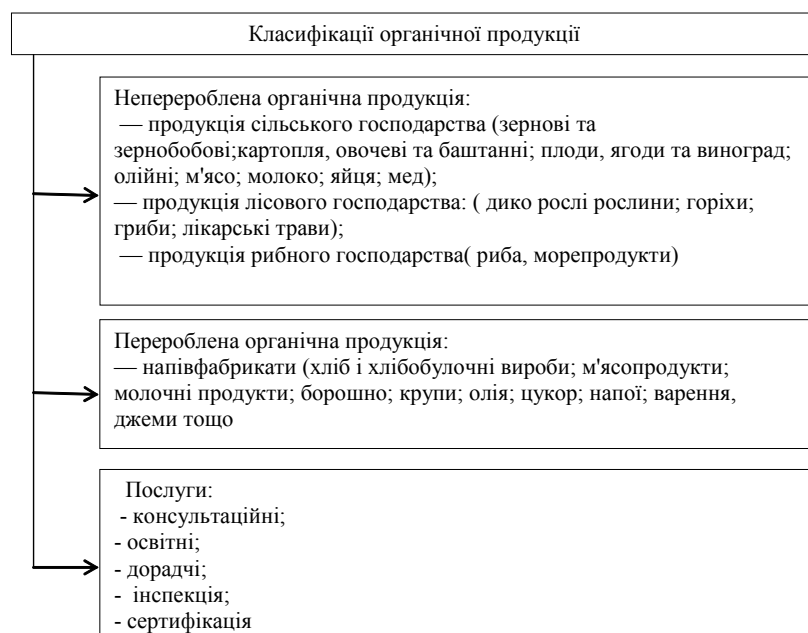
- створення умов для збереження, відтворення і підвищення родючості ґрунтів;

- регламентація розміщення у сівозімінах екологічно деструктивних культур відповідно до науково обґрунтованих норм;

- відновлення зрошувальних та меліоративних систем;

- стимулювання користувача (власника) землі до раціонального використання і охорони земель сільськогосподарського призначення.

За офіційною статистикою Україна посідає 11 місце серед Європейських країн за обсягом земельного банку, сертифікованого відповідно до органічних вимог виробництва.

Рис. 1. Класифікація органічної продукції

Джерело: сформовано за [10, с. 55].

Дослідивши асортимент органічного виробництва можна сформувати класифікацію органічної продукції (рис. 1).

Незважаючи на перспективність органічного виробництва в Україні, зростання обсягу органічної продукції, широкі можливості розширення внутрішнього і зовнішнього ринків, підвищення конкурентоспроможності ринку, його ефективність і розвиток наразі не має достатньої підтримки зі сторони держави, а відповідно не забезпечене нормативно законодавчою базою, недостатньо відрегульовані економічні параметри діяльності.

Водночас виникає потреба в удосконаленні збирання та обробки даних щодо витрат на виробництво органічної продукції, розмежування їх між продукцією традиційного виробництва й органічною продукцією, відображення цієї інформації у фінансовій та статистичній звітності.

Мороз Ю.Ю. вважає, що виробники органічної сільськогосподарської продукції мають точно зазначати, на яких площах, у яких будівлях, на якому устаткуванні здійснюється виробництво такої продукції. Тобто підприємства зобов'язані точно визначати на всіх рівнях виробництва і переробки та документувати усі необоротні активи, виробничі запаси та вироблену продукцію [7].

Тому вважаємо, що сільськогосподарське підприємство, яке планує займатися органічним виробництвом повинно розробити стратегічний план, в якому обґрунтувати і передбачити заходи спрямовані на технологію вироб-

ничого процесу органічної продукції.

Це вимагає розширення об'єктів обліку та системи формування даних, доповнення нормативного регулювання облікових процесів, що пов'язане, насамперед, із використанням облікової інформації для прийняття управлінських рішень. Крім цього, облікові дані служать базою для здійснення аналізу результатів виробництва органічної продукції, проведення контролю їх рівня та розробки виробничих завдань на перспективу, що складає базу управління витратами [9].

Вищевикладене зумовлює новий підхід до системи обліку готової продукції сільськогосподарських підприємств з виділенням таких завдань [10, с. 55]:

- виокремлення об'єктів обліку виробництва та стану готової продукції (в т.ч. органічної і традиційної);
- формування первинних документів (за виокремленими об'єктами);
- узагальнення даних на рахунках синтетичного та аналітичного обліку;
- обґрунтування статей фінансової, податкової та статистичної звітності;
- забезпечення належного контролю за виробництвом, рухом та процесом реалізації продукції.

Слушною є думка про те, що об'єктами обліку в органічному землеробстві є ресурси, продукти та процеси, які не містять генетично модифікованих організмів і речовин та при виробництві яких:

1 — у рослинництві заборонено використовувати ядохімікати для боротьби з бур'янами, шкідниками й хворобами рослин, а також мінеральні добрива синтетичного походження, при цьому захист рослин здійснюється переважно препаратами натурального походження, а для живлення ґрунту й рослин використовуються органічні добрива;

2 — у тваринництві не дозволяються застосовувати стимулятори росту, гормони й антибіотики, а для лікування тварин використовуються профілактичні засоби й гомеопатичні препарати [8].

Для вирішення проблем інформаційного забезпечення в сфері розвитку органічного виробництва необхідно забезпечити організацію первинного обліку господарських опе-

рацій, пов'язаних з органічним землеробством, щодо використання ресурсів, оприбуткування продукції (результатів) діяльності та її реалізації, визначення фінансових результатів.

Зокрема для підтвердження достовірності обліку виробництва органічної продукції рослинництва кожне господарство повинно вести таку документацію [14]:

- зберігати оригінали квитанцій/рахунків на всі куплені засоби (напр., добрива, пестициди, насіння) так само, як і на продану продукцію;

- вести польовий журнал (окремо для органічної та неорганічної частин господарства, якщо стосується) та реєструвати там і використання засобів (дата, діяльність, використаний засіб, кількість) та дати посіву і збору врожаю;

- мати зведені дані використання ЗЗР і добрив по кожному полю за рік (що вносилося, в якій кількості та під яку культуру);

- мати план сівоzmіни, карту полів (де буде відмічено розміри полів, відповідна нумерація, поля з позначенням можливого ризику перенесення з боку сусідніх полів) господарства, схеми виробничих приміщень;

- вести реєстр збору врожаю, мати записи із зберігання та реалізації продукції. Ці записи повинні відображувати баланс продукції в господарстві.

Нині типові документи для обліку витрат та виходу органічної продукції відсутні, тому ми погоджуємося з думкою Я.П. Мельничук, що у реквізитах документів має відображатися специфіка діяльності підприємства позначкою "Органічне виробництво". Водночас позначки можуть бути різні: "Органічна продукція", "Органічне землеробство", "Біологічне землеробство" та інше [6].

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

На основі проведених досліджень можна зробити висновок, що виробництво органічної продукції є досить актуальним у сучасних умовах розвитку органічного землеробства України. Встановлено, що розвиток органічного сільськогосподарського виробництва та формування ринку органічних продуктів в Україні на даний час сповільнюється через недосконалу нормативно-правову базу, відсутність належного інформаційного забезпечення. Тому організована система обліку виробництва органічної продукції сприятиме забезпеченню користувачів своєчасною та достовірною інформацією щодо її виробництва, зберігання та реалізації.

цією щодо її виробництва, зберігання та реалізації.

Для облікового відображення виробництва органічної продукції необхідним є видозмінений підхід до формування даних:

- по собівартості з виокремленням статей витрат, які характеризуватимуть рівень використання тих ресурсів, що можна по стандартизації відносити до екологічних (рахунок 23 "Виробництво");

- по виходу органічної сільськогосподарської продукції (рахунок 27 "Продукція сільськогосподарського виробництва");

- по виходу органічних продуктів харчування (рахунок 28 "Товари").

Інформація про витрати на органічне виробництво та наявність і рух органічної продукції повинна знайти відображення у показниках звітності, з метою забезпечення інформативності різних груп користувачів.

І на завершення, беззаперечним є той факт, що система облікового процесу органічного виробництва неможлива без здійснення якісного контролю, який має бути націлений на дотримання всіх складових, що забезпечують якість органічної продукції.

Література:

1. Вінюкова О.Б. Реалії та перспективи розвитку виробництва органічної продукції в Україні. Регіональна економіка та управління. 2018. № 3 (21). С. 17—22.

2. Іонаш І.В., Мельник Т.А. Посилення обліково-інформаційного забезпечення — запорука ефективного розвитку органічного виробництва. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/6/33.pdf> (дата звернення: 01.02.2020).

3. Зінчук Т. О. Витоки та підходи до формування категоріального апарату "Органічне виробництво": Європейський і світовий досвід. URL: http://znau.edu.ua/media/nauka_innovation/organic/Organic_20132.pdf (дата звернення: 01.02.2020).

4. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80> (дата звернення: 01.02.2020).

5. Лупенко Ю.О. Формування попиту та пропозиції на ринку органічної продукції. URL: http://znau.edu.ua/media/nauka_innovation/organic/Organic_20132.pdf (дата звернення: 01.02.2020).

6. Мельничук Я.П. Документальне оформлення витрат і виходу продукції рослинництва

органічного походження. Вісник ЖДТУ. 2016. № 2 (76). С. 27—32.

7. Мороз Ю.Ю., Цаль-Цалко Ю.С. Облікове забезпечення господарської діяльності товаровиробників органічної продукції. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/8415/1/Organik_2017_289-297.pdf (дата звернення: 01.02.2020).

8. Мороз Ю.Ю. Становлення органічного сільського господарства в Україні: обліковий аспект та аудит. URL: http://znau.edu.ua/media/nauka_innovation/organic/Organic_20132.pdf (дата звернення: 01.02.2020).

9. Пасемко Г.М. Обліково-аналітичне забезпечення ведення органічного сільськогосподарського виробництва. Вісник ЖНАЕУ. 2016. № 1 (54). Т. 2. С. 190—197.

10. Подолянчук О.А. Сутність та основи обліку органічної продукції. Агросвіт. 2019. № 16. С. 51—57.

11. Подолянчук О.А., Захарчук І.С. Готова продукція як об'єкт обліку сільськогосподарських підприємств. Економіка, фінанси, право. 2014. № 2. С. 18—22.

12. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 03.09.2013 р. № 425-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/425-18> (дата звернення: 01.02.2020).

13. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10.07.2018 р. № 2496-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19> (дата звернення: 01.02.2020).

14. Скидан О.В., Гринишин В.Є. Програмування розвитку органічного виробництва в регіоні. URL: http://znau.edu.ua/media/nauka_innovation/organic/Organic_20132.pdf (дата звернення: 01.02.2020).

References:

1. Viniukova, O.B. (2018), "Realities and prospects of development of organic production in Ukraine", *Rehional'na ekonomika ta upravlinnia*, vol. 3 (21), pp. 17—22.

2. Ionash, I.V. and Mel'nyk, T.A. (2014), "Strengthening accounting and information support is the key to effective development of organic production", available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/6/33.pdf> (Accessed 01 Feb 2020).

3. Zinchuk, T.O. (2013), "Origins and approaches to the formation of the categorical apparatus "Organic production": European and world experience", available at: http://znau.edu.ua/media/nauka_innovation/organic/Organic_20132.pdf (Accessed 01 Feb 2020).

znau.edu.ua/media/nauka_innovation/organic/Organic_20132.pdf (Accessed 01 Feb 2020).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), "Strategy for the development of the agricultural sector of the economy until 2020", available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80> (Accessed 01 Feb 2020).

5. Lupenko, Yu.O. (2013), "Formation of supply and demand in the organic market", available at: http://znau.edu.ua/media/nauka_innovation/organic/Organic_20132.pdf (Accessed 01 Feb 2020).

6. Mel'nychuk, Ya.P. (2016), "Documentation of costs and output of products of organic origin", *Visnyk ZhDTU*, vol. 2 (76), pp. 27—32.

7. Moroz, Yu.Yu. and Tsal'-Tsalko, Yu.S. (2017), "Accounting support for economic activities of organic producers", available at: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/8415/1/Organik_2017_289-297.pdf (Accessed 01 Feb 2020).

8. Moroz, Yu.Yu. (2013), "Formation of organic agriculture in Ukraine: accounting aspect and audit", available at: http://znau.edu.ua/media/nauka_innovation/organic/Organic_20132.pdf (Accessed 01 Feb 2020).

9. Pasemko, H.M. (2016), "Accounting and analytical support for organic farming", *Visnyk ZhNAEU*, vol.1 (54), no. 2, pp. 190—197.

10. Podolanchuk, O.A. (2019), "The essence and basis of organic product accounting", *Ahrosvit*, vol. 16, pp. 51—57.

11. Podolanchuk, O.A. and Zakharchuk, I.S. (2014), "Finished goods as an object of accounting of agricultural enterprises", *Ekonomika, finansy, pravo*, vol. 2, pp. 18—22.

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2013), The Law of Ukraine "On the production and circulation of organic agricultural products and raw materials", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/425-18> (Accessed 01 Feb 2020).

13. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the basic principles and requirements for organic production, circulation and labeling of organic products", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19> (Accessed 01 Feb 2020).

14. Skydan, O.V. and Hrynyshyn, V.Ye. (2013), "Programming the development of organic production in the region", available at: http://znau.edu.ua/media/nauka_innovation/organic/Organic_20132.pdf (Accessed 01 Feb 2020).

Стаття надійшла до редакції 12.02.2020 р.

УДК-338.242.2

О. О. Масляєва,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро

ORCID ID: 0000-0001-5703-4680

І. О. Ганзюр,

студентка групи МРЕКЗ-1-19,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро

ORCID ID: 0000-0001-6659-3628

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.4.105

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

O. Masliaieva,

PhD in Economics, Associate Professor of Economics Department,

Dnipro State University of Agriculture and Economics, Dnipro

I. Hunzur,

student group МРЕКЗ-1-19, Dnipro State University of Agriculture and Economics, Dnipro

FORMATION OF ORGANIZATIONAL-ECONOMIC RELATIONS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

Статтю присвячено формуванню організаційно-економічних відносин в агропромислових підприємствах. Проаналізовано поняття, зміст, досліджено походження, проведено огляд наукових підходів до визначення категорії і сутності "організаційно-економічні відносини". Визначено сферу впливу відносин на рівні мікросередовища та макросередовища. Встановлено взаємозв'язок суб'єктів економічної діяльності у процесі формування організаційно-економічних відносин, які безпосередньо проявляються у господарських системах галузей суспільного виробництва, в тому числі і агропромислових підприємствах.

Для суб'єкта конкуренції середовищем життєдіяльності є навколишній ринковий простір. Визначено характер впливу окремих факторів та системну взаємопов'язаність її компонентів, що формуються на рівні мікросередовища. Охарактеризовано фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, які безпосередньо приймають участь у формуванні організаційно-економічних відносин, а також запропоновано узагальнену класифікацію рівнів та факторів ринкового середовища суб'єкта господарювання.

The article is devoted to the formation of organizational and economic relations in agro-industrial enterprises. The essence of the concepts of "organizational-economic relations" is revealed. The sphere of influence of relations at the level of microenvironment and macroenvironment is determined. The interrelation of the subjects of economic activity in the process of forming organizational and economic relations has been established. Organizational-economic relations are directly manifested in the economic systems of the sectors of social production, including agro-industrial enterprises.

The ambiguous nature of the influence of individual factors and the high systemic interconnectedness of its components, which are formed at the level of the microenvironment, have been identified. The external and internal environment factors that directly participate in the formation of organizational and economic relations are characterized, as well as a generalized classification of levels and factors of the market environment of an entity that are not isolated from one another but interact in continuous development.

The Agroindustrial Complex of Ukraine is the largest national economic complex, which is an aggregate of branches of the national economy related to the development of agriculture, maintenance of its production and bringing produced products to the consumer. In the process of economic activity between enterprises arise organizational and economic relations. The most effective formation in the conditions of development helps to improve the competitive position of agro-industrial enterprises. Organizational and economic relations are manifested in the economic systems of the branches of social production — economics of industry, agriculture, trade.

General organizational and economic relations include forms and methods of management, which are characteristic of all sectors of the economy. Among the latter today stand out, first, the free market system or market system, in the center of which is commodity-money relations; second, entrepreneurship based on finding new opportunities, trying out new ones. General organizational-economic relations are relations in the sphere of money circulation, pricing, finance, credit, marketing, management.

Ключові слова: економічний розвиток, організаційно-економічні відносини, фактори зовнішнього середовища, фактори внутрішнього середовища, суб'єкти господарювання, макрорівень, мікrorівень.

Key words: economic development, organizational and economic relations, environmental factors, internal environment factors, economic entities, macro level, micro level.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Динамічний розвиток у сфері сільського господарства України безпосередньо впливає на господарські формування АПК, які ми розглядаємо як ринкове середовище, де відбувається виробництво та переробка сільськогосподарської продукції й сировини. Для будь-якого підприємства актуальним є питання збільшення випуску продукції з метою отримання максимального прибутку. Необхідність формування організаційно-економічних відносин підприємств АПК, від стану та розвитку яких залежить насиченість національного агропродовольчого ринку власними товарними ресурсами, є основою подальшого ефективного розвитку. Водночас недостатньо повно визначено сферу впливу на мікрорівні та макрорівні, які безпосередньо впливають на формування організаційно-економічних відносин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження питань формування та розвитку організаційно-економічних відносин агропромислових підприємств в умовах економічного розвитку зробили такі науковці: В. Андрійчук, Л.М. Березіна, Ю.А. Кормишкін, С.В. Мочерний, П.Т. Саблук. Незважаючи на значну кількість досліджень у цьому напрямі, ще не всі аспекти проблеми є висвітленими.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є визначення особливостей формування організаційно-економічних відносин діяльності агропромислових підприємств.

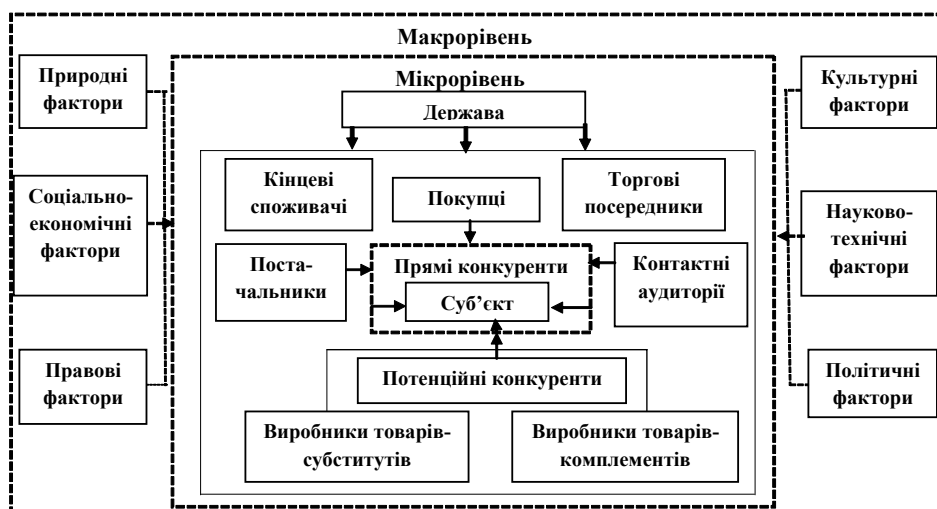
ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відносини — це зв'язок між деякою сутністю і тим, що з нею співвідноситься. Вперше категорію "відносини" використав і ввів у філософію Арістотель, який зазначав, що "... кожна річ є те, що вона є...", і проявляється лише "...у зв'язку з іншими або перебуває в якомусь

іншому відношенні до інших..." [1, с. 66]. Ще до Арістотеля поняття "відносини" розглядалося іншими мислителями, зокрема Платоном. Він вважав, що відносини є зв'язок між ідеями, завдяки якому вони стають більш доступними для пізнання. Від Платона і Арістотеля комплекс проблем, пов'язаних із формуванням відносин, висвітлювався різними філософськими школами. Природно вважати, що відносини між речами настільки ж реальні, як і самі речі, в тому сенсі, що не існує речей поза якими-небудь відносинами і не існує відносин, які не пов'язували б які-небудь речі (явища, події, процеси тощо).

У "Великому економічному словнику" під редакцією Мочерного С.В. наведено двобічне трактування поняття "відносини" як взаємний зв'язок різних величин, предметів, дій і як зв'язок між ким-небудь, що виникає під час спілкування, контактів. Доводиться, що відносини можуть бути виробничі вертикальні й виробничі горизонтальні [2, с. 603—604]. Поняття виробничих відносин як багатоаспектне зазнало суттєвих змін у процесі еволюційного розвитку суспільства. На думку П.Т. Саблука, виробничі відносини це відносини, що виникають між людьми в процесі виробництва, насамперед, відносини власності на засоби виробництва. Залежно від характеру власності (приватна, колективна, державна) господарями підприємств можуть бути окремі люди, різні колективи і держава [3, с. 31—36].

Виробничі відносини формуються відповідно до об'єктивних потреб людей і потреб самого виробництва. Ці потреби змушують людей знаходити раціональні форми виробничої діяльності, щоб ефективніше використовувати наявні в їхньому розпорядженні продуктивні сили, передусім здібності виробників (знання, навички, уміння), а також можливості засобів виробництва, у тому числі техніку й технології. У будь-якому суспільстві люди постійно вирішують цю фундаментальну проблему. Від того, яким чином і наскільки вона вирішується, за-

Рис. 1. Рівні та фактори ринкового середовища суб'єкта господарювання

лежать підйом виробництва і зростання суспільного багатства, що створює можливості розв'язання економічних, соціальних й інших проблем.

У сучасних економічних енциклопедичних виданнях виробничі відносини розглядаються як сукупність відносин між людьми, що складаються у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ; економічний базис суспільства. Виробничі відносини є визначальними у системі суспільних відносин. Розрізняють два види виробничих відносин — організаційно-економічні та соціально-економічні.

Агропромислове виробництво України є найбільшим господарським комплексом, який являє собою сукупність галузей національної економіки, які пов'язані з розвитком сільськогосподарства, обслуговуванням його виробництва і доведенням виробленої продукції до споживача. В процесі економічної діяльності між підприємствами виникають організаційно-економічні відносини. Саме ефективне формування в умовах розвитку сприяє удосконаленню конкурентних позицій агропромислових підприємств.

Організаційно-економічні відносини проявляються у господарських системах галузей суспільного виробництва — економіка промисловості, сільського господарства, торгівлі, охорони здоров'я тощо. До загальних організаційно-економічних відносин належать форми і методи господарювання, які характерні для всіх галузей економіки. Серед останніх сьогодні виділяють, по-перше, систему вільного ринку або ринкову систему, в центрі якої — товарно-грошові відносини; по-друге, підприємництво, за-

сноване на пошуку нових можливостей, апробації нового. Загальні організаційно-господарські відносини — це відносини у сфері грошового обігу, ціноутворення, фінансів, кредиту, маркетингу, менеджменту, біржової справи тощо [4, с. 530].

Суб'єктами є всі відокремлені одиниці господарювання агропромислового виробництва, що керуються власними економічними інтересами. Але всі вони потребують постійного

розвитку господарських взаємозв'язків, оскільки є учасниками єдиного процесу відтворення продовольчих та непродовольчих товарів, виготовлених із сільськогосподарської сировини, де всі процеси поєднані послідовно, оскільки кожний є споживачем ресурсів, вироблених на попередній стадії відтворювального циклу, й водночас виробником ресурсів, призначених до споживання на наступній стадії [5, с. 616].

Організаційно-економічні відносини суб'єктів — це відносини, що формуються і розвиваються у процесі діяльності. Фактори зовнішнього і внутрішнього середовища належать до першочергових етапів розвитку відносин. Розглядаючи зовнішнє середовище як складну ринкову систему, слід виділити в її структурі макрорівень та мікрорівень. Під макрозовнішнім середовищем розуміють сукупність суспільних і природних факторів, які опосередковано впливають на всі суб'єкти мікрозовнішнього середовища: політичні, правові, соціально-економічні, науково-технічні, культурні та природні фактори. Характерними рисами мікрозовнішнього середовища є неоднозначний характер впливу окремих факторів та висока системна взаємозв'язаність її компонентів [6, с. 147]. Мікрозовнішнє середовище є сукупністю суб'єктів і факторів, які оточують суб'єкта на оперативному рівні, і безпосередньо впливають на його життєдіяльність. Під макрорівнем внутрішнього середовища розуміють сукупність стратегічних господарських одиниць, які є самостійними підрозділами підприємства та відповідають за певну асортиментну групу продукції на конкретному то-

варному ринку. Рівні зовнішнього та внутрішнього середовища не ізольовані один від одного (рис. 1).

Агропромислове підприємство є відкритою системою, тому передусім залежить від факторів зовнішнього середовища та взаємодіє з ним, а по-друге, має внутрішній потенціал, для реалізації своїх можливостей. Зовнішнє та внутрішнє середовище тісно взаємопов'язані, оскільки підприємство створює внутрішні можливості під впливом та з урахуванням факторів зовнішнього середовища, але водночас підприємство пристосовується до зовнішнього середовища за допомогою чинників внутрішнього середовища.

Зовнішнє середовище підприємства постійно змінюється, це пов'язано із відкриттям технологій, випуском конкурентами нової продукції, новою державною регламентацією. Внутрішнє середовище підприємства містить той виробничий потенціал, який дозволяє функціонувати в ринковому середовищі та визначати свій подальший розвиток.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна вважати, що організаційно-економічні відносини — це відносини що формуються та розвиваються у процесі діяльності в галузях суспільного виробництва. До організаційно-економічних відносин належать відносини що пов'язані зі сферою грошового обігу, ціноутворення, фінансів, маркетингу, менеджменту тощо. До суб'єктів організаційно-економічних відносин відноситься відносяться всі одиниці агропромислового виробництва.

На формування організаційно-економічних відносин впливають фактори внутрішнього та зовнішнього середовища. Зовнішнє середовище розглядається на двох рівнях: макрорівень та мікрорівень. До макрозовнішнього середовища належать ті фактори що створюють для підприємства сприятливе чи несприятливе середовище для здійснення господарської діяльності. До мікрозовнішнього середовища належать ті фактори, що впливають на підприємство на операційному рівні. Під макрорівнем внутрішнього середовища розуміють господарські одиниці які є підрозділами підприємства, які відповідають за певний асортимент продукції підприємства на ринку. Рівні зовнішнього та внутрішнього середовища не ізольовані одне від одного, функціонують у взаємозв'язку та формують та розвивають організаційно-економічні відносини у процесі господарської діяльності.

Література:

1. Березіна Л.М. Роль місцевих ринків у розвитку організаційно-економічних відносин підприємств АПК / Л.М. Березіна // Економіка та підприємництво. — 2013. — № 4. — С. 110.
2. Березіна Л.М. Методика оцінки конкурентоспроможності переробних підприємств / Л.М. Березіна // Ефективна економіка. — 2015. — № 5.
3. Кормишкін Ю.А. Організаційно-економічні відносини аграрних підприємств суб'єктів ЗЕД / Ю.А. Кормишкін // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — 2015. — № 4. — С. 31—36.
4. Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підруч. / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. — К., 2005. — 530 с.
5. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. / С.В. Мочерний. — Львів: Світ, 2005. — 616 с.
6. Саблук П. Т. Економічні відносини як основа розвитку аграрного виробництва / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2008. — № 8. — С. 147—153.
7. Сітковська А.О. Формування механізму управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства / А.О. Сітковська // Агросвіт. — 2016. — № 18. — С. 11.

References:

1. Berezina, L.M. (2013), "The role of local markets in the development of organizational and economic relations of agricultural enterprises", *Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 4, p. 110.
  2. Berezina, L.M. (2015), "Methods of assessing the competitiveness of processing plants", *Efektivna ekonomika*, vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5056> (Accessed 01 Feb 2020).
  3. Kormyshkin, Yu.A. (2015), "Organizational and economic relations of agricultural enterprises of the FEA subjects", *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomor'ia*, vol. 4, pp. 31—36.
  4. Kremen', V.H. and Il'in, V.V. (2005), *Filosofia: myslyteli, idei, kontseptsii* [Philosophy: thinkers, ideas, concepts], Kyiv, Ukraine.
  5. Mochernyj, S.V. (2005), *Ekonomichnyj entsyklopedychnyj slovnyk* [Economic encyclopedic dictionary], Svit, Lviv, Ukraine.
  6. Sabluk, P.T. (2008), "Economic relations as a basis for the development of agricultural production", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 147—153.
  7. Sitkovs'ka, A.O. (2016), "Formation mechanism of competitiveness management of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 18, pp. 9—13.
- Стаття надійшла до редакції 06.02.2020 р.*